

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Часопис ЦИВІЛІСТИКИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

Випуск 53

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Харитонов Євген Олегович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

НАУКОВИЙ РЕДАКТОР, ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Харитонova Олена Іванівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права інтелектуальної власності і патентної юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія»

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Некіт Катерина Георгіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голубєва Неллі Юріївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Давидова Ірина Віталівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Завальнюк Володимир Васильович – доктор юридичних наук, професор, проректор з навчально-методичної та виховної роботи, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалов Сергій Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалова Тетяна Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет

Кізлова Олена Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права й процесу, Міжнародний гуманітарний університет

Колодін Денис Олексійович – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія»

Харитонova Тетяна Євгенівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Аліна Рашидівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Галія Інсафівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чобану Геннадій – доктор, професор, Національний науково-дослідний інститут праці та соціального захисту (Бухарест, Румунія)

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 1 від 16 вересня 2024 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року
Включений до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальностей 081, 293 (юридичні науки):
Міністерства освіти і науки України. Наказ № 409 від 17.03.2020 р.

«Часопис цивілістики» включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Офіційний сайт: www.clj.nuoua.od.ua

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ.....5

*Харитонов Євген Олегович,
Білошкурський Микола Миколайович*
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КОНВАЛІДАЦІЇ
НЕДІЙСНИХ ПРАВОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ
ТЕРИТОРІЯХ ТА «СІРІЙ ЗОНІ»..... 5

Бабич Ірина Григорівна
СУЧАСНІ АСПЕКТИ КОНКУРЕНЦІЇ
ДЕЛІКТНОГО ТА ДОГОВІРНОГО
ПОЗОВУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....14

Давидова Ірина Віталіївна
ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ
ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК
РЯТУВАННЯ МАЙНА ОСОБИ..... 19

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА..... 23

*Кривенко Юлія Василівна,
Спасова Катерина Іванівна*
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БОРГАМИ
СПАДКОДАВЦЯ.....23

Маршук Юлія Сергіївна
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗДОРОВ'Я
В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВОВИХ
РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ..... 28

Романовський Денис Сергійович
ДОГОВІР ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....34

*Токарева Віра Олександрівна,
Личко Валерія Сергіївна*
СПАДКУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ
В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ:
ДОСВІД ЗАХІДНИХ ДЕРЖАВ..... 41

ПРОБЛЕМИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ..... 47

*Харитонova Олена Іванівна,
Галунова Лариса Ігорівна*
МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ
СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ
КОНФЛІКТІВ У СФЕРІ
КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА..... 47

Дмитришин Володимир Степанович
ЩОДО БЕЗПАТЕНТНИХ
ЛІЦЕНЗІЙНИХ ДОГОВОРІВ..... 54

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ.....61

Гринь Дмитро Володимирович
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ
У ПИТАННІ БАЛАНСУ
МІЖ РОБОТОЮ
І ОСОБИСТИМ ЖИТТЯМ
ПРАЦІВНИКІВ.....61

*Колечко Дмитро Миколайович,
Русецька Оксана Олександрівна*
ДЕЯКІ АСПЕКТИ СПІВПРАЦІ
МІЖ ДЕРЖАВАМИ ЄС
ТА УКРАЇНОЮ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ
СУДОВИХ РІШЕНЬ.....65

*Стоянова Тетяна Анатоліївна,
Глінопол Інна Михайлівна*
ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ
ПРО ВИДАЧУ ОБМЕЖУВАЛЬНОГО
ПРИПИСУ В ПЕРШІЙ
ТА АПЕЛЯЦІЙНІЙ ІНСТАНЦІЯХ70

CONTENTS

THEORETICAL ISSUES	5	PROBLEMS OF INTELLECTUAL PROPERTY AND CORPORATE RIGHTS	47
<i>Kharytonov Yevhen, Biloshkurskyi Mykola</i> PROBLEMATIC ISSUES OF INVALID TRANSACTIONS CONVALIDATION MADE IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES AND ‘GREY ZONE’.....	5	<i>Kharitonova Olena, Halupova Larysa</i> MEDIATION AS AN ALTERNATIVE METHOD OF CONFLICT RESOLUTION IN CORPORATE LAW.....	47
<i>Babich Irina</i> CONTEMPORARY ASPECTS OF COMPETITION OF TORT AND CONTRACTUAL CLAIM IN CIVIL LAW.....	14	<i>Dmytryshyn Volodymyr</i> ABOUT PATENT-FREE LICENSE AGREEMENTS.....	54
<i>Davydova Iryna</i> ON THE QUESTION OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED AS A RESULT OF THE RESCUE OF PERSONAL PROPERTY.....	19	CIVIL LAW WITHOUT BORDERS	61
PRACTICAL CIVIL LAW	23	<i>Hryn Dmytro</i> GENDER ASPECT IN THE ISSUE OF WORK-LIFE BALANCE FOR EMPLOYEES.....	61
<i>Kryvenko Yuliia, Spasova Kateryna</i> SEPARATE ISSUES OF CIVIL LIABILITY FOR THE TESTATOR’S DEBTS.....	23	<i>Kolechko Dmytro, Rusetska Oksana</i> FEATURES OF COOPERATION BETWEEN EU STATES AND UKRAINE IN THE FIELD OF ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS.....	65
<i>Marshuk Yulia</i> IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO HEALTH UNDER SPECIAL LEGAL REGIMES IN UKRAINE.....	28	<i>Stoianova Tetiana Anatoliivna, Iliopol Inna Mykhailivna</i> EVIDENCE AND PROOF IN RESTRAINING ORDER CASES IN FIRST INSTANCE AND APPELLATE COURTS.....	70
<i>Romanovskyi Denys</i> CONTRACT OF LIFETIME MAINTENANCE (CARE) DURING MARTIAL LAW.....	34		
<i>Tokareva Vira, Lychko Valeriia</i> INHERITANCE OF OBJECTS ON THE INTERNET: THE EXPERIENCE OF WESTERN COUNTRIES.....	41		

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347.441.83:341.223

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.1>

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

член-кореспондент НАПрН України

ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

Білошкурський Микола Миколайович,

здобувач I (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0009-0003-2945-6749

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КОНВАЛІДАЦІЇ НЕДІЙСНИХ ПРАВочИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ТА «СІРІЙ ЗОНІ»

Постановка проблеми. Внаслідок російсько-української війни, яка розпочалася агресією Російської Федерації на суверенну територію України в лютому 2014 року на сході та півдні нашої держави, в Україні до початку 2022 року тимчасово окупованими були 43,3 тис. км² або 7,2 % території в межах Автономної Республіки Крим та східних частин Донецької і Луганської областей [1]. Після повномасштабного вторгнення ворога 24 лютого 2022 року, площа тимчасово окупованих агресором територій на кінець 2022 року сягнула майже 125 тис. км² (21 %), а станом на початок 2023 року збройними силами України було звільнено понад 16 тис. км² і окупована територія зменшилася до близько 109 тис. км² (18 %) [2, с. 4]. У 2024 році, за підрахунками, висвітленими у звіті американського Інституту вивчення війни, з 1 січня до 1 квітня 2024 року, лише за візуальними доказами, можна констатувати, що мілітарні та парамілітарні угруповання Російської Федерації здійснили окупацію ще близько 305 км² української території [3, с. 1–2].

Не з'ясованим остаточно залишається питання чисельності населення, яке постійно проживає там, включно з «сірою зоною». Лише за даними російської ЦВК, станом на лютий 2024 року на територіях, окупованих після повномасштабного вторгнення, мешкало близько 4,5 млн. виборців. Одночасно, згідно даних МВС країни-агресора, станом на січень 2024 року кількість населення

окупованих територій становила 3,2 млн людей [4]. Зрозуміло, що наразі здійснити перевірку даних, отриманих від уповноважених органів країни-ворога неможливо. Ще більш примарними є дані про населення на тимчасово окупованих територіях з 2014 до 24 лютого 2022 року, тобто, на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим. Інформацію щодо населення у цих областях ворог не поспішає надавати, а ту, яка й з'являється – можна вважати такою, що не відповідає дійсності.

Ведучи мову про території, окуповані після 24 лютого 2022 року і про населення яких ворог надав інформацію, усвідомлюючи всі обставини конфлікту, еміграцію населення цих областей у зв'язку з воєнними діями, а також, враховуючи, що лише за інформацією Міністерства Фінансів України, станом на 1 лютого 2022 року, за 23 дні до початку повномасштабної фази вторгнення, на цих територіях сумарно мешкало понад 2,6 млн [5; 6], а саме – понад 1 млн. у Херсонській області [5] та понад 1,6 млн у Запорізькій області [6], є підстави вважати, що й нині на окупованих територіях після 24 лютого 2022 року знаходиться значно менше людей, ніж стверджують органи влади Російської Федерації, проте навіть справжні статистичні дані є значними. Зрозуміло, що така кількість населення, навіть попри окупацію, та, незважаючи на умови воєнних дій та

необхідно усунути усі неточності для покращення регулювання конвалідації нікчемних договорів [12, с. 78].

К. Бус вважає, що конвалідація – це як «механізм узаконеного зцілення» недійсного правочину та конструктивного відновлення прав і власних інтересів учасників цивільних правовідносин, який необхідно відмежовувати від інших способів захисту договірних зобов'язань. Таке бачення, зазначає вона, інтерпретує «конвалідацію» недійсних правочинів у двох розуміннях:

По-перше, як процедуру чи механізм «узаконеного зцілення» недійсного правочину;

По-друге, як спосіб захисту прав та охоронюваних інтересів учасників договірних правовідносин [13, с. 83].

Загалом маємо констатувати, що, попри наявність наукових розвідок правознавців, присвячених різним аспектам проблеми конвалідації, саме конвалідація правочинів, учинених на окупованих територіях, у тому числі у «сірій зоні», внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ на суверенну територію України, досі залишається малодослідженою і потребує детального вивчення.

Мета статті полягає у дослідженні проблеми конвалідації недійсних правочинів (у тому числі, договорів), вчинених на окупованих територіях та у «сірій зоні», вдосконалення правозастосовної практики та юридичних процедур.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поняття «правочин», як і механізм «конвалідації недійсних правочинів», не були відомі вченим-правникам Стародавнього Риму. Натомість, римські юристи користувалися терміном «negotium» який був близьким до сучасного поняття «правочин» та означав або «ведення судової справи», або «торгівельну угоду», або зазначався як «оплатний правочин» тощо [14, с. 51–52]. У Стародавньому Римі negotia juris належав до юридичних фактів, які називали юридичними діями [15, с. 81]. З часом римські правознавці почали вживати загальне поняття «договору» (наразі – підвид правочину), який поділявся на «contractus» (договір з позовним захистом) та «ractum» (договір, як правило, без позовного захисту) [16, с. 23]. Набувши своїх основних рис ще у римському приватному праві, нині правочин слугує одним з найбільш важливих елементів правового механізму сучасного інформаційного суспільства [17, с. 93].

Ведучи мову про механізм конвалідації недійсних правочинів у римському праві, слід зау-

важити, що у Стародавньому Римі правочини, вчинені під примусом, визнавали дійсними, пояснюючи це тим, що «хоча і під примусом, але волю висловив», або дослівно – «Coactus tamen volui» [18, с. 378].

Для характеристики сучасного бачення понять «правочин» та «конвалідація» звернімося до законодавства, а саме, Цивільного Кодексу України (Надалі ЦК України). Згідно зі ст. 202 ЦК України, правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну, або припинення цивільних прав та обов'язків [19]. Правочини можуть бути односторонніми (видача довіреності, публічні обіцянки винагороди тощо) та двосторонніми, серед яких найпоширенішими є договори (рис. 1).

Відповідно до ст. 215 ЦК України, правочини можуть бути недійсними, якщо їх недійсність встановлена законом (нікчемні правочини). У такому випадку доведення недійсності судом не вимагається [19].

Щодо конвалідації недійсних правочинів – як такої, то пряме закріплення поняття «конвалідація» в українському законодавстві відсутнє, але ЦК України містить норми, які фактично відсилають до цього юридичного прийому. Зокрема ч. 2 ст. 218 ЦК України зазначає, що «якщо правочин, недійсність якого встановлена законом, у разі недодержання вимоги щодо письмової норми, вчинений усно і одна із сторін вчинила дію, а друга сторона підтвердила її вчинення, зокрема шляхом прийняття виконання, такий правочин у разі спору може визнаватися судом дійсним» [19], що і можна трактувати як приклад конвалідації.

Відповідно до ч. 2 ст. 219 ЦК України, попри те, що при вчиненні правочину не було додержано вимоги щодо обов'язкового нотаріального посвідчення і, хоч правочин вважається нікчемним, суд все одно може визнати його дійсним, якщо буде

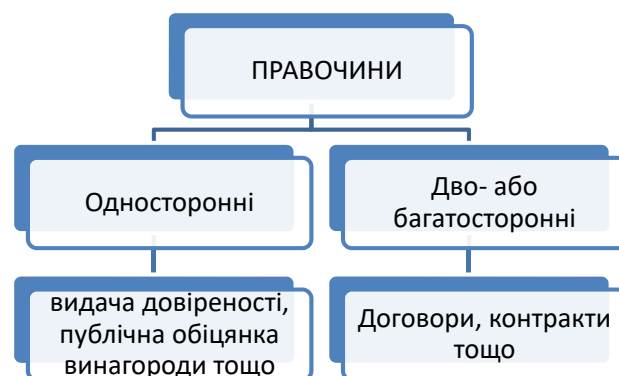

Рис. 1. Види правочинів залежно від кількості сторін

формі, навіть попри те, що ЦК України зобов'язує чимало правочинів учинених саме письмово, а не усно. Тобто, дотримання положень, наприклад, ст. 208 ЦК України [19] теж не завжди можливе з об'єктивних причин. Аналогічно, через згадані обставини, неможливою є державна реєстрація правочинів, (ст. 210 ЦК України) [19]. Майже неможливою є державна реєстрація заповітів, спадкових договорів, спадкових справ у спадковому реєстрі, чим порушуються положення постанови Кабінету Міністрів від 11 травня 2011 року № 491 «Про затвердження порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі» [22]. У зв'язку з цим, правочини, учинені в «сірій зоні», часто є нікчемними, а тому потребують конвалідації.

Загалом, проблема невідповідності ЦК України вчинених у «сірій зоні» правочинів, є вирішуваною. Зокрема, якщо вчиненню правочину у письмовій формі, та/чи його нотаріальному посвідченню тощо перешкождали об'єктивні чинники, зокрема воєнні дії, або відсутність нотаріуса чи іншої посадової особи, то такі правочини доцільно визнавати дійсними, тобто проводити конвалідацію, якщо їх зміст відповідає внутрішній волі особи чи осіб, які їх вчиняли. Такої самої думки і О. Погребняк, яка вважає, що конвалідація одностороннього правочину судом можлива у тому випадку, якщо правочин відповідає справжній волі особи, яка його вчинила, а нотаріальному посвідченню правочину перешкождала обставина, яка не залежала від її волі [11, с. 141].

У згаданих випадках важливо довести, що нотаріальному посвідченню правочину, вчиненню його у письмовій формі тощо перешкождали безпосередньо об'єктивні причини. Так, якщо правочин був вчинений без нотаріального посвідчення у зв'язку з відсутністю нотаріуса, або у зв'язку з неможливістю скористатися послугами нотаріуса через ведення військових дій, сторони повинні довести, що вони дійсно не мали такої змоги, а не просто не скористалися наявною можливістю.

Більш серйозною є проблема доведення того, що правочин відповідав внутрішній волі всіх сторін. У зв'язку з тим, що у «сірій зоні» ведуться постійні бойові дії, істотно зростає ризик загибелі людей. А у випадку, якщо хоча б одна зі сторін загине внаслідок воєнних дій, чи навіть, якщо помре з інших причин, доведення того, що вчинений правочин відповідав волі небіжчика – важко. Наприклад, у випадку, якщо помирає особа, яка

уклала заповіт та не посвідчила його у нотаріуса через об'єктивні чинники, подальша конвалідація такого заповіту ускладнюється. Ще більші труднощі можуть виникнути, якщо котрась із зацікавлених осіб (наприклад, хтось зі спадкоємців), незадоволена змістом заповіту, стверджуватиме, що заповіт не відповідав дійсній волі покійника.

Подібні справи, пов'язані з конвалідацією заповітів, які вчинені не відповідно до умов цивільного законодавства, поширені і на територіях, що знаходяться під владою України. До прикладу, можемо розглянути постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 511/1659/21 від 5 червня 2024 року.

Згідно зі ст. 219 ЦК України, у разі недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину, такий правочин є нікчемним. Суд може визнати подібний правочин дійсним у випадку, якщо буде встановлено, що він відповідав справжній волі особи, яка його вчинила, а нотаріальному посвідченню перешкождали обставини що не залежали від її волі. Звернення позивача з вимогою про визнання заповіту дійсним пов'язується з тим, що нотаріус не видає свідоцтво про право на спадщину за заповітом. Та зазначене не було підставою для визнання дійсним заповіту, посвідченим секретарем виконкому Єреміївської сільської ради Роздільнянського району Одеської області Назаренко Н. С. Позивач у випадку відмови в оформленні спадкових прав не позбавлений можливості пред'явити позов про визнання права власності на майно в порядку спадкування за заповітом. У позовній заяві ОСОБА_1 не зазначила підстав, на яких ґрунтується її позовна вимога про визнання заповіту дійсним. Доказів того, що спірний заповіт визнано недійсним або що він кимось не визнається, позивач не надав. Заповіт посвідчений секретарем виконавчого комітету Єреміївської сільської ради Роздільнянського району Одеської області Назаренко Н. С. зі слів ОСОБИ_4 у зв'язку з хворобою руки за її дорученням у її присутності та присутності секретаря виконавчого комітету Єреміївської сільської ради Роздільнянського району Одеської області Назаренко Н. С., текст заповіту підписано ОСОБИ_10. Заповіт повністю прочитано у голос заповідачем до його підписання у присутності запрошених ним свідків ОСОБИ_9 і ОСОБИ_7, які також його підписали. У заповіті зазначено місце і дата його складення, дату та місце народження заповідача. За таких обставин, рішення судів

бліки Крим) перебувають в окупації з 2014 року і деяке майно кілька разів було відчужене за законами Російської Федерації, то логічним виглядає не просто укладення останнього з таких договорів після деокупації за українським законодавством, а переукладення й усіх попередніх договорів за українським цивільним законодавством.

Така ситуація зумовлює необхідність прийняття Закону, яким будуть визначені точні часові рамки (так званий «перехідний період»), у межах яких всі правочини мають бути переукладені за українським цивільним законодавством. У цьому ж законі слід визначити й інші аспекти проведення такої державної політики, зокрема, наслідки для тих правочинів, які не будуть вчинені повторно за українським законодавством. Зокрема, наслідками тут, на нашу думку, може бути визнання названих правочинів «такими, що не укладені / не вчинені». У випадку, якщо правочини стосувалися майна особи, то це майно, має бути або повернене у власність останньому власнику, який набув права власності на це майно відповідно до правил українського цивільного законодавства, або вилучене на користь держави.

Не виключені спроби кваліфікувати таке вирішення проблеми як «порушення приватних прав особи», чи як «втручання публічного права у приватне», але такі рішення є необхідними, оскільки забезпечать реінтеграцію тимчасово окупованих територій. Закріплення відповідних положень у Законі допоможе уникнути відмови від переукладення правочинів.

У випадках, коли правочини неможливо переукласти з об'єктивних причин (смертю однієї зі сторін тощо), логічним виглядає надання зацікавленими особами права звернутися до суду, який і прийматиме рішення щодо конвалідації або невизнання правочину. У зв'язку з тим, що на тимчасово окупованих територіях чимало правочинів були вчинені під тиском окупантів або їхніх поплічників, при розгляді справи щодо конвалідації правочинів, суд має дослідити докази того, що жоден із нинішніх і колишніх власників, включно до власників майна до моменту окупації, не передавали своє майно шляхом укладення договорів дарування, обміну, договорів купівлі-продажу тощо під тиском і що суть всіх правочинів, учинених щодо певного майна за час окупації, відповідала внутрішній волі сторін таких правочинів.

Є підстави припускати, що у процесі деокупації будуть траплятися випадки, коли зацікавлені особи навмисно будуть заявляти правоохоронним органам про вчинення майнових правочи-

нів під тиском і примусом. Так, не виключено, що громадянин України, який уклав майновий правочин щодо передачі свого майна у власність громадянину країни-агресора (наприклад, договір купівлі-продажу квартири громадянину Російської Федерації), після деокупації територій на вимогу вчинити правочин повторно за правилами українського законодавства, може заявити, що угода була укладена під тиском і примусом (хоча це може не відповідати дійсності). Боротися з подібними випадками шахрайства мають правоохоронні органи. Збір доказів не тільки буде трудомістким для правоохоронців, а й стане додатковим навантаженням судів.

Слід також зазначити, що правочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях у відповідності до українського цивільного законодавства, але з недотриманням його певних положень, можуть бути конвалідованими судом за тією ж методикою, як і правочини, вчинені за українським цивільним законодавством, з порушенням деяких його положень, у «сірій зоні».

Підсумовуючи викладене, наголосимо, що всі правочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях за цивільним законодавством країни-агресора Російської Федерації чи незаконних терористичних угруповань «ДНР» і «ЛНР», за бажання сторін мають бути вчинені повторно за правилами українського законодавства.

Висновки. Одним з найбільш чутливих питань реінтеграції окупованих територій та «сірої зони» у правове поле України є реалізація особами, що мешкали на цих територіях, їх приватних прав, зазвичай, з недотриманням положень українського законодавства. На основі аналізу українського цивільного законодавства, судових прецедентів, а також з урахуванням того, що конвалідація є процесом надання недійсному, у першу чергу нікчемному, правочину статусу дійсного шляхом судового розгляду, пропонуються наступні рішення проблем, які при цьому виникають.

Слід враховувати, що нікчемність правочинів, учинених у «сірій зоні» зумовлюється недотриманням умов ЦК України, зокрема, щодо їх нотаріального посвідчення, письмової форми, державної реєстрації тощо. У випадку, якщо чинники недотримання положень ЦК України були об'єктивними (ведення воєнних дій, відсутність у «сірій зоні» нотаріуса тощо), рішення судів щодо конвалідації таких правочинів мають бути позитивним.

Запропоновані два варіанти судового розгляду справ щодо конвалідації нікчемних правочинів у «сірій зоні». По-перше, конвалідація здійсню-

ється судом, без перевірки того, якою мірою чинники, що зумовили їх нікчемність, мали об'єктивний характер та, нехтуючи внутрішньою волею учасників правочину, які на момент розгляду справи вже померли, дозволяючи, або їх рідним, або, у разі відсутності таких, суду взяти на себе відповідальність щодо вираження волі покійника та, керуючись виключно тим фактом, що правочин був вчинений у «сірій зоні». По-друге, детальний розгляд судами усіх об'єктивних чинників, які не дали учасникам змоги дотриматися вимог ЦК України під час вчинення правочину, особливо дослідження доказів того, чи зміст та суть правочину відображали волю учасників, зокрема тих, які на момент розгляду справи вже померли, (що зумовить зростання навантаження на суди).

Запропоновано шляхи конвалідації правочинів, учинених на тимчасово окупованих терито-

ріях, за законодавством країни-агресора Російської Федерації, або незаконних терористичних угруповань «ДНР» і «ЛНР». Доводиться доцільність прийняття Закону щодо зобов'язання переукладення всі правочинів за українським законодавством після деокупації та правових наслідків ігнорування цього. При цьому кожен правочин, учинений під час окупації, має перевірятися на відповідність його змісту внутрішній волі сторін, з метою встановити, чи не був правочин учинений під тиском чи примусом.

Проблема конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні» чи на тимчасово окупованих територіях, набуде особливої актуальності після деокупації. Порушена нами проблематика потребує подальших досліджень та обґрунтування внесення змін до правозастосовної практики та чинного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. The world hybrid war: Ukrainian forefront : monograph abridged and translated from Ukrainian / Volodymyr Horbulin (Ed.). Kharkiv : Folio, 2017. 158 p. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-01/GW_engl_site.pdf
2. Osmolovska Iu. Walking on fire: Demining in Ukraine. Bratislava : GLOBSEC, 2023. 28 p. URL: <http://surl.li/jrbcn>
3. Bailey R., Hird K., Harward K., Wolkov N., Barros G. Russian offensive campaign assessment. *ISW Press*. April 2, 2024. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-april-2-2024>
4. Міхалевська К. Конфіскація квартир і пільги для колоністів: як Росія змінює етнічний склад окупованих територій України. *LB.ua*. 4 червня 2024. URL: https://lb.ua/news/2024/06/04/616769_konfiskatsiya_kvartir_i_pilgi.html
5. Населення України. Херсонська обл. *Мінфін*. 21 березня 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/hersonskaya/>
6. Населення України. Запорізька обл. *Мінфін*. 21 березня 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/zaporozhskaya/>
7. Проект Закону про засади державної політики перехідного періоду від 09.08.2021 р. № 5844. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625
8. Dudás A., Hulmák M., Zimnioková M., Menyhárd A., Stępkowski Ł., Veress A., Hlušák M. Form of Contracts. *Contract Law in East Central Europe* : E. Veress (ed.). MiskolcBudapest : Central European Academic Publishing, 2022. P. 253–288. DOI: https://doi.org/10.54171/2022.ev.cliece_chapter8
9. Juhász Á. Interpretation and contractual intention : Some issues concerning the partial invalidity of the contract. *Multidiszciplináris tudományok*. 2002. Vol. 12. No. 3. P. 24–35. DOI: <https://doi.org/10.35925/j.multi.2022.3.3>
10. Коструба А. Правові механізми поновлення прав суб'єктів дефектних правочинів. *Право України*. 2014. № 9. С. 171–178. URL: <https://hal.science/hal-02548864/document>
11. Погребняк О С. До питання про конвалідацію нікчемних правочинів. *Наше право*. 2015. № 3. С. 140–144. URL: <https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2015-3/NP-2015-3.pdf>
12. Нижний А. В. Конвалідація нікчемних цивільно-правових договорів, укладених з порушенням обов'язкової форми. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 4. С. 75–79. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/jur-2010-4/075-79.pdf>
13. Бус К. Поняття конвалідації недійсних правочинів в цивільному праві України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3(35). С. 84–90. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2023.03.084>
14. Давидова І. В. Категорія «правочин» в умовах рекодифікації цивільного законодавства: перспективи трансформації. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Вип. 27. С. 51–58. DOI: <https://doi.org/10.32837/prnuola.v27i0.681>
15. Ясечко С. В. Генеза поняття “правочин” у цивільному праві. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 80–87. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/429912.pdf>
16. Гринько С. Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 22–26. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.3>
17. Харитонов Є. О., Давидова І. В. категорії правочину: від римського negotium до «ІТ-правочину». *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 89–94. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/29/20.pdf>
18. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підруч. К. : Юрінком Інтер, 2009. 528 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/29/pidoprigora.pdf>
19. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
20. Синегубов О. В. Підстави конвалідації правочину. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 19–20 травня 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 47–50. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/8.pdf

21. Постанова Верховного суду від 18.07.2021 р. у справі № 305/1468/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99250624>
22. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 р. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF#Text>
23. Постанова Верховного суду від 05.06.2024 р. у справі № 511/1659/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119680798>
24. Давидова І. В., Білошкурський М. М. Деякі особливості нормативно-правового забезпечення медіації та діяльності медіаторів. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 51. С. 83–87. DOI: <https://doi.org/10.32782/chc.v051.2023.14>

Харитонов Євген Олегович, Білошкурський Микола Миколайович

Проблемні питання конвалідації недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні»

Вирішення проблеми конвалідації правочинів, вчинених на окупованих територіях та у «сірій зоні», є комплексним завданням, що потребує ретельного аналізу та узгоджених дій усіх гілок влади задля забезпечення правової визначеності, захисту приватних прав громадян та сприяння успішній реінтеграції територій після деокупації.

У статті дається правова оцінка та пропонуються алгоритми дій – у ході деокупації та реінтеграції – щодо реалізації процедури конвалідації правочинів, які були вчинені у «сірій зоні» та на окупованих територіях.

За результатами аналізу встановлено відсутність терміну «конвалідація» у чинному законодавстві, але виявлено його використання у практиці Верховного Суду як процесу надання недійсному, у першу чергу нікчемному, правочину статусу дійсного судовим рішенням.

Розглянуті особливості правового статусу так званої «сірої зони» та тимчасово окупованих територій. Доведено, що у зв'язку з активними воєнними діями у «сірій зоні», відсутністю постійної влади через зміну юрисдикції, дотримання чинного українського законодавства є неможливим з об'єктивних причин, у тому числі дотримання процедур нотаріального посвідчення, державної реєстрації правочинів тощо. Запропоновано заходи щодо конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні».

Пропонуються шляхи конвалідації правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях, згідно з законодавством країни-агресора або незаконних терористичних угруповань. Доведена доцільність прийняття Закону України щодо зобов'язання перевчинення (переукладення) всіх правочинів за українським законодавством після деокупації, а також правових наслідків ігнорування цієї вимоги.

Вирішення заявленої у статті проблеми конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні» або на окупованих територіях, відкриває можливості для правового забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій, що, у свою чергу, стане основою подальших розвідок авторів.

Ключові слова: правочин, договір, конвалідація, недійсний правочин, «сіра зона», судовий розгляд, тимчасово окуповані території, спадкування.

Kharytonov Yevhen, Biloshkurskyi Mykola

Problematic issues of invalid transactions convalidation made in the temporarily occupied territories and 'grey zone'

Addressing the problem of convalidation of transactions made in the occupied territories and the 'grey zone' is a complex task that requires careful analysis and concerted action by all branches of government to ensure legal certainty, protect the personal private rights of citizens and facilitate the successful reintegration of the territories after de-occupation.

The article provides a legal assessment and proposes algorithms for actions during de-occupation and reintegration, and for implementing the procedure of validation of transactions made in the 'grey zone' and in the occupied territories.

The analysis reveals that the term 'convalidation' is not used in current legislation, but it is used in the practice of the Supreme Court as a process of granting an invalid, primarily void, transaction the status of a valid court decision.

The authors examine the peculiarities of the legal status of the so-called 'grey zone' and the temporarily occupied territories. It is proved that due to active hostilities in the 'grey zone', absence of permanent authorities due to the change of jurisdiction, compliance with the current Ukrainian legislation is impossible for objective reasons, including compliance with the procedures of notarisation, state registration of transactions, etc. The authors propose measures to validate transactions made in the 'grey zone'.

The authors develop the ways of validation of transactions made in the temporarily occupied territories under the laws of the aggressor country or illegal terrorist groups. The authors prove the expediency of adopting a Law of Ukraine on the obligation to re-examine all transactions under Ukrainian law after de-occupation and the legal consequences of ignoring this.

The issue of validation of transactions made in the 'grey zone' or in the occupied territories raised in the article opens up new horizons for legal support of reintegration of the temporarily occupied territories, which will form the basis for further research by the authors.

Key words: transaction, contract, convalidation, invalid transaction, 'grey zone', court proceedings, temporarily occupied territories, succession.

власник захищає своє право власності шляхом подання кондикційного позову про витребування майна на підставі статті 1212 ЦК України. Таким чином не можна жорстко вимагати вибору позову. Тому, виходячи із принципу справедливості слід надати можливість обирати позов.

Розглядаючи практику розв'язання спорів цього інституту конкуренції кондикції і делікту Вищий господарський суд України в постанові від 15.06.2006 р. у справі № 44/174-05 підтримав рішення судів першої та апеляційної інстанції про стягнення з правопорушника позадоговірних збитків. ані ст. 22 ЦК України, ані ст. ст. 224- 225 ГК України не встановлюють виключного правового зв'язку поняття «збитки» із зобов'язаннями, підставою виникнення яких є правочин. Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що чинне законодавство хоча однозначно і не надає, проте й прямо не забороняє потерпілій стороні вимагати стягнення збитків у вигляді упущеної вигоди (неодержаного прибутку) в деліктних правовідносинах [2].

Тобто, навіть якщо не було укладено правочину між сторонами, не було тобто прямої майнової шкоди, був все ж – таки порушений майновий інтерес. Шкода включає в себе майнові реальні збитки і упущену вигоду. Тому неотримання стороною вигоди від договору (який не змогли укласти через відповідача) підлягає відшкодуванню.

Висновки. Правовими наслідками конкуренції між деліктними та договірними позовами можуть бути можливість вибору позову, потерпіла сторона має право обрати, який позов подати до суду – деліктний або договірний, залежно від конкретних обставин справи. Потерпілий має право на компенсацію, вибір позову не повинен обмежувати право потерпілої сторони на отримання належної компенсації за завдані збитки. Законодавство постійно спрямоване на створення механізмів для уникнення подвійної компенсації, якщо обидва типи позовів базуються на тій же самій події. Саме суд має визначити наявність правопорушення та відповідальність у разі порушення інтересів суб'єктів права. Суд має розрахувати компенсацію у випадку застосування деліктного позову, а у разі застосування договірного позову врахувати умови договору.

Конкуренція деліктного та договірного права є елементом цивільного права, який дозволяє потерпілій стороні вибрати найефективніший шлях захисту свого права та отримати компенсацію за завдані збитки. Однак ця конкуренція підлягає правовим обмеженням та умовам для запобігання неправомірній подвійній компенсації та забезпечення справедливості розгляду справи судом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія / О.О. Кот. К.: Алерта, 2017. 494 с.
2. Деліктні збитки: стягнути не можна відмовити. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/analytics/21739_delikt-zbitki-styagnuti-ne-mozhna-vidmoviti

Бабич Ірина Григорівна

Сучасні аспекти конкуренції деліктного та договірного позову в цивільному праві

Відповідно питань конкуренції позову, ефективності захисту цивільних відносин, ролі правового регулювання з боку держави у сучасному цивільному праві виникає багато дискусій. В статті було розглянуто проблемні питання еволюції конкуренції позовів, захисту цивільних прав, можливість вибору для учасників цивільного права того чи іншого виду позовів.

У цивільному праві поняття «конкуренція» вказує на можливість одночасного застосування кількох правових норм або інститутів до розв'язування одного за суттю правового питання. Конкуренція може виникати між різними типами позовів, зокрема між деліктним та договірним позовом.

У разі виникнення збитків у сторони цивільного обігу потребують захисту свого «інтересу». Такий захист може виражатись у компенсації збитків або виконанні інших умов договору. Тобто у потерпілого є не тільки порушене право, але є також певний інтерес, який потребує задоволення. Таким чином порушення права викликає не однозначну послідовну реакцію з боку законодавця, а може викликати необхідність альтернативного засобу захисту. І тут виникає питання, на скільки законом надається свобода для вибору способів захисту свого права та інтересу, чи має вона бути обмежена і в яких випадках. Чи можна обрати в рамках одного відповідача різні способи захисту щодо одного інтересу?

Незважаючи на дискусійність питання свободи вибору позову для захисту свого права потрібно зазначити, що у разі спору суд не відмовляє у захисті через те, що правильно було обрано позов. Суд самостійно підіймає питання про те, щоб правильно кваліфікувати позов.

У сфері цивільного права питання про взаємозв'язок між деліктним (цивільно-правовим порушенням) та договірними (заснованим на угоді) умовами має велике значення. Визначення моменту, коли можна вибрати між

УДК 347.44

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.3>**Давидова Ірина Віталівна,**

доктор юридичних наук, професор,

професорка кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0001-5622-671X

ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК РЯТУВАННЯ МАЙНА ОСОБИ

Постановка проблеми. Під час надзвичайних ситуацій, таких як природні катастрофи, пожежі, техногенні аварії, військові дії, питання рятування майна стає надзвичайно актуальним. В процесі рятувальних операцій іноді виникають ситуації, коли з метою збереження більшої частини майна завдається шкода іншому майну або третім особам. Це піднімає важливе правове питання зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок таких дій. В умовах сьогодення дослідження даного питання є критично важливим та може дати можливість якісного забезпечення справедливості та правової визначеності. Зокрема, постають питання щодо необхідності розробки правових механізмів, захисту прав фізичних та юридичних осіб, забезпечення ефективності рятувальних операцій, впровадження міжнародних стандартів.

Стан дослідження теми. Дослідженню загальних питань щодо зобов'язань відшкодування шкоди, а також питань щодо рятування майна фізичної або юридичної особи, зобов'язанням щодо відшкодування шкоди, які виникають внаслідок такого рятування, в різні часи приділялася увага вітчизняними науковцями. Зокрема, можна виділити дисертаційні дослідження та публікації в наукових періодичних виданнях таких науковців, як: А. Анісімова [1], І. Голубенко [2], Т. Ківалова [3], О. Кузьмич [4], О. Підворна [5], Р. Ханік-Посполітак [6], Є. Харитонов [7], В. Чернат [8], Д. Шапошніков [9], С. Яковлева [10] та ін.

Мета статті полягає в аналізі особливостей відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної або юридичної особи, визначення сутності зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої окресленими діями.

Виклад основного матеріалу. Рятування майна фізичних або юридичних осіб охоплює комплекс заходів, спрямованих на захист та збереження матеріальних цінностей у випадках надзвичайних ситуацій, таких як пожежі, повені,

землетруси, військові дії тощо. В умовах сучасних викликів, зокрема, зростаючої частоти природних катастроф та військових конфліктів, дослідження цього питання набуває особливої актуальності. І тут мова не просто про наявність тої чи іншої природної катастрофи або військового конфлікту, мова й про значні економічні втрати та соціальні наслідки. Зокрема, значні втрати від знищення або пошкодження майна зменшують економічну незалежність як фізичних осіб, так і окремих компаній, або навіть держав, а відновлення зруйнованого майна потребує значних фінансових ресурсів. Що ж до соціальних наслідків, то втрата житла та майна може мати наслідком погіршення якості життя, втрату соціального статусу та психологічні проблеми; що ж стосовно юридичних осіб, то руйнування майна може призвести до зупинки виробництва, втрати робочих місць, зниження конкурентоспроможності тощо.

Важливо відзначити, що в багатьох країнах питання відшкодування шкоди, завданої під час рятування майна, не має чіткої правової регламентації, що створює правову невизначеність. Відсутність чітких правил призводить до конфліктів між сторонами, а також до тривалих і дорогих судових процесів.

Також забезпечення відшкодування шкоди, завданої в процесі рятування майна, є важливим елементом соціальної справедливості. Постраждалі особи повинні мати можливість отримати компенсацію за завдану шкоду, щоб уникнути несправедливих економічних втрат.

З метою якісного дослідження окреслених питань необхідним є вивчення діючого вітчизняного законодавства і практики його застосування, виявлення певних прогалин в регулюванні; аналіз міжнародного досвіду може сприяти вдосконаленню національного законодавства.

Так, законодавець виділяє: «зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи та зобов'язання, що вини-

кають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи» [11], зокрема, в ст. 1161 закріплено, що: «школа, завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодовується державою у повному обсязі» [11], а ст. 1162 закріплює, що «Школа, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, відшкодовується державою в повному обсязі. Школа, завдана майну особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, відшкодовується власником (володільцем) цього майна з урахуванням його матеріального становища. Школа відшкодовується з урахуванням майнового становища власника (володільця) майна, якому завдана школа. Розмір відшкодування шкоди не може перевищувати вартості майна, яке рятувалося» [11].

Аналіз основних аспектів правового регулювання зобов'язань з відшкодування шкоди дає підстави стверджувати, що воно є різним у різних країнах. Разом з тим, існують певні загальні принципи, які можна враховувати при розробці або вдосконаленні законодавства. Це, зокрема: **принцип справедливості** – всі постраждалі повинні мати право на справедливе відшкодування завданої шкоди; **принцип пропорційності** – відшкодування шкоди повинно бути пропорційним завданій шкоді; **принцип причинно-наслідкового зв'язку** – відповідальність за відшкодування повинна бути покладена на тих, чії дії безпосередньо призвели до завдання шкоди [3].

Суб'єктами відшкодування шкоди можуть бути фізичні або юридичні особи, які безпосередньо або опосередковано причетні до завдання шкоди під час рятувальних операцій. Це можуть бути як особи, що здійснюють рятувальні дії, так і особи, чия власність постраждала внаслідок цих дій.

Існують різні механізми відшкодування шкоди, які можуть бути застосовані залежно від конкретних обставин: по-перше, **страхування** – відшкодування шкоди може здійснюватися за рахунок страхових виплат, якщо постраждале майно було застраховане; **судовий розгляд** – у випадку, коли не вдається досягти добровільної домовленості про відшкодування, постраждала сторона може звернутися до суду; **фонди компенсації** – в деяких країнах існують спеціальні фонди, призначені для відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій.

Важливим є питання щодо захисту прав фізичних та юридичних осіб. Так, чіткі правові рамки дозволяють захистити права як фізичних осіб, чиє майно було врятоване або пошкоджене, так і юридичних осіб, які здійснюють рятувальні операції; правова визначеність сприяє зменшенню кількості конфліктів та судових спорів.

Окремо необхідно звернути увагу на аналіз економічних аспектів, які пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної або юридичної особи. Це пояснюється тим, що відшкодування шкоди є важливим для збереження економічної стабільності постраждалих осіб, а чіткі правила відшкодування шкоди можуть сприяти ефективнішому розподілу фінансових ресурсів та зменшенню витрат на судові процеси.

В контексті вивчення окреслених питань особливого значення має ситуація щодо вивчення міжнародного досвіду та впровадження міжнародних стандартів й передового досвіду у сфері відшкодування шкоди у вітчизняній практиці. Впровадження цих стандартів на національному рівні сприяє гармонізації правових систем та підвищенню їх ефективності.

Право на відшкодування шкоди закріплене в більшості актів ЄС у сфері договірних прав; Директиви та Регламенти можна розглядати як уніфіковані акти. Останньою є Директива 2014/104/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26.11.2014 року, яка регулює: «певні правила щодо відшкодування шкоди відповідно до національного законодавства за порушення положень законодавства про конкуренцію держав-членів та Європейського Союзу» [13]. Головною метою цієї Директиви, є: «запобігання збільшенню розбіжностей між правилами держав-членів, що регулюють питання відшкодування шкоди у сфері конкуренції» [13]. В літературі також зазначається, що: «Директива не містить визначення шкоди та її складових, але закріплює принцип права на повну компенсацію. В українських та уніфікованих європейських актах відсутнє чітке визначення понять «школа» та «збитки», однак описується їх обсяг і складові. В українському та європейському законодавстві діє принцип повної компенсації шкоди» [6]. За європейськими та українськими підходами, незалежно від відмінностей у термінології, компенсації підлягають як реальні збитки, так і упущений прибуток (вигода). Отже, робиться висновок, що: «загальне розуміння категорії відшкодування шкоди в українському та європейському законодавстві не відрізняється.

Водночас українському законодавцю слід чітко та послідовно визначити співвідношення понять шкода та збитки» [6].

Висновки. Дослідження питання рятування майна фізичних або юридичних осіб є надзвичайно актуальним і необхідним в сучасних умовах. Збільшення кількості надзвичайних ситуацій, значні економічні та соціальні втрати підкреслюють важливість розробки ефективних стратегій захисту. Дослідження у цій галузі сприяють підвищенню готовності населення, покращенню правового регулювання, оптимізації ресурсів та забезпеченню безпеки інфраструктури. Таким чином, вони відіграють ключову роль у збереженні матеріальних цінностей та забезпеченні стабільності та процвітання суспільства.

Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної або юридичної особи, є важливим і актуальним питанням, яке потребує глибокого вивчення та вдосконалення. В умовах зростання кількості надзвичайних ситуацій, таких як природні катастрофи, техногенні аварії та воєнні конфлікти, забезпечення

правової визначеності та соціальної справедливості є першочерговим завданням.

Розробка ефективних правових механізмів відшкодування шкоди дозволить захистити права фізичних та юридичних осіб, забезпечити економічну стабільність та підвищити ефективність рятувальних операцій. Важливо враховувати міжнародний досвід та стандарти для гармонізації національного законодавства.

Основні принципи, такі як справедливість, пропорційність та причинно-наслідковий зв'язок, мають бути основою для формування правових норм у цій сфері. Механізми відшкодування, включаючи страхування, судові розгляди та спеціальні фонди компенсації, повинні бути адаптовані до конкретних обставин і забезпечувати швидке та справедливе відшкодування шкоди.

Таким чином, дослідження та вдосконалення правового регулювання зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна, є ключовим кроком до забезпечення захисту майнових прав громадян та юридичних осіб, а також до зміцнення правової системи в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анісімова А. Відшкодування збитків, завданих пошкодженням або знищенням житла внаслідок збройного конфлікту. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 13–17.
2. Голубенко І. І. Держава як боржник у зобов'язаннях, які виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи. *ВІСНИК НТУУ «КПІ»*. 2023. Вип. 1(57). С. 182–189.
3. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми. автореф. дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.03. Одеса, 2008. 40 с.
4. Кузьмич О. Я. Правові положення щодо участі третіх осіб у зобов'язаннях, що виникають унаслідок рятування майна фізичної особи або юридичної особи. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 54–59.
5. Подвірна О. Проблемні питання визначення поняття та класифікації недоговірних зобов'язань у цивільному праві. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 226–232.
6. Ханік-Посполітак Р. Ю. Відшкодування шкоди в цивільному законодавстві: український та європейський підходи. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Том 181. С. 103–106.
7. Харитонов Є. О. Зобов'язання, що виникають внаслідок відвернення шкоди, у Цивільному кодексі України. *Право України*. 2015. № 4. С. 26–34.
8. Чернат В. А. Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.03. Одеса, 2006. 20 с.
9. Шапошніков Д. С. Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.03. Одеса, 2005. 24 с.
10. Яковлева С. Відшкодування шкоди, заподіяної війною: можливості українського правосуддя. *Юридична газета online*. 04.12.2023 р. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zapodiyanoi-viynou-mozhливosti-ukrayinskogo-pravosuddya.html>
11. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
12. Ківалова Т. С. Функції інституту зобов'язань відшкодування шкоди. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b138d3de-5910-444d-8594-8efc148918b9/content>
13. Директива 2014/104/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26.11.2014/. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.349.01.0001.01.ENG

Давидова Ірина Віталівна

До питання про відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна особи

Стаття присвячена аналізу особливостей відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної або юридичної особи, визначення сутності зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої окресленими діями.

Визначено, що дослідження питання рятування майна фізичних або юридичних осіб є надзвичайно актуальним і необхідним в сучасних умовах. Збільшення кількості надзвичайних ситуацій, значні економічні та соціальні втрати підкреслюють важливість розробки ефективних стратегій захисту.

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.65

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.4>

Кривенко Юлія Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-7506-0786

Спасова Катерина Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-8126-2306

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БОРГАМИ СПАДКОДАВЦЯ

Постановка проблеми. У Верховній Раді України пропонують заборонити українцям відмовлятися від спадщини, якщо в померлого були борги. Тож ми намагаємося розібратися, як варто реагувати на ініціативу депутатів.

Поступальний розвиток будь-яких відносин, в яких бере участь громадянин, неможливий без забезпечення дієвого, зрозумілого всім механізму переходу прав і обов'язків у разі смерті. Внаслідок чого виникає необхідна умова забезпечення рівних правових повноважень всіх учасників цивільного обороту, що відповідає ідеям і цінностям цивільного права.

З урахуванням вітчизняного досвіду та досвіду європейських країн, які проводили тривалу роботу з уніфікації національних правопорядків у сфері спадкового права, сучасний законодавець визначає ряд проблемних моментів щодо прийняття спадщини спадкоємцями.

Книга шоста Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1], містить численні новації, але незважаючи на це не вдалося уникнути законотворчих промахів. До останніх можна віднести термінологічні нестыковки, які стосуються конструкції «відповідальність за боргами спадкодавця», тоді як у справі нерідко йдеться не лише про відповідальність в її юридичному значенні, а щодо виконаних спадкодавцем за життя дій у рамках звичайних зобов'язальних відносин, не пов'язаних із цивільним правопорушенням. Це можна було б не вважати похибкою, якби вона

не служила одним із способів відволікання доктринальної уваги від тих проблем, які насправді є актуальними – стосується боргів спадкодавця, які зберігають своє юридичне значення і після його смерті.

Законодавча архаїчність у порушеному термінологічному моменті змушує доктрину вдаватися до безглузлого феноменологічного аналізу такого цивільно-правового поняття як «борг та боргове зобов'язання», чиє юридичне наповнення стосовно сфери майнових відносин можна вважати визначеним і без спеціальних дефініцій. Як видається, більш ефективними можуть стати дослідження, пов'язані з питаннями про посмертні обов'язки спадкодавця, їхню персоніфікацію, порядок реалізації спадкоємцями своїх прав у разі пред'явлення до них претензій кредиторів. Не можна забувати, що і законодавець, і доктрина довгий час були зосереджені насамперед на захисті прав спадкоємців, у той час як стан доктринальної складової за таким відгалуженням як спадкоємці – кредитори спадкодавця, залишається незадовільним, що підкреслює актуальність та доцільність дослідження.

Стан дослідження. Питання щодо відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця начебто вирішено законодавчо, однак практика показала, що норми, які регулюють ці відносини, недосконалі та потребують додаткового аналізу та доопрацювання. Досягнення оптимальності цієї юридичної конструкції як за змістом, так і за

мадянина як єдине ціле в незмінному вигляді і в один момент переходить до його спадкоємців, говорить про те, що спадкоємці, які прийняли спадщину, «зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину» (п. 1 ст. 1282 ЦК України). З цього визначення можна вивести презумпцію, яка свідчить, що, якщо спадкове майно відсутнє повністю, відповідальність спадкоємців виключена. Якщо майно є і спадкоємці його прийняли, то обсягом отриманого майна спадкоємці відповідають за претензіями кредиторів, пред'явлених «не пізніше шести місяців з дня одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину на все або частину спадкового майна незалежно від настання строку вимоги» [6]. Правило досить просте і зрозуміле, якщо суспільні відносини, що підпадають під сферу його регулювання, не обтяжуються такими обставинами як недостатність спадкової маси для задоволення вимог кредиторів, то спадкове майно переходить до кредитора, а якщо кредиторів декілька, а спадку недостатньо? Поки що жодних принципових законодавчих ідей щодо цього немає. Але на практиці є випадки розбалансованого законодавчого ставлення до тих випадків, коли у спадкодавця не один, а декілька кредиторів і вони опиняються у становищі конкуренції між собою через недостатність спадкової маси.

Відповідно до ст. 1268 «спадкоємець має право приймати спадщину або не прийняти її». Зрозуміло, що такий регулятор у цьому непростому питанні у вигляді права спадкоємця має виключно суб'єктивний характер і не зовсім відповідає ідеї спадкування. Адже спадкоємець (за заповітом чи законом) лише юридично заміняє спадкодавця в його правах та обов'язках, а тому обмеження участі законодавця встановленням балансу того, що обов'язки, які залишилися після спадкодавця, дійсні лише в тій частині, якою на них припадають права, що залишилися, явно недостатньо.

На випадок спору закон та акти судової практики встановили, що за відсутності (недостатності) спадкового майна вимоги кредиторів за зобов'язаннями спадкодавця не підлягають задоволенню за рахунок майна спадкоємців та зобов'язання за боргами спадкодавця припиняються неможливістю виконання повністю або внаслідок відсутності майна спадкодавця.

Відсутність єдиного законодавчого підходу до питання про порядок і умови задоволення вимог кредиторів призводить до того, що доля подібних

вимог кредиторів може бути вирішена по-різному, залежно від наявності чи відсутності ознак неспроможності спадкової маси. Зокрема, це стосується питання про персоніфікацію прав та обов'язків, що увійшли до складу спадкової маси, та є важливим у боргових зобов'язаннях спадкодавця. Персоніфікація пов'язана з прив'язкою до особи, а тому йдеться про задоволення вимог, пов'язаних із особою кредитора (сплата аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю).

Загальновстановленим є правило про те, що особисті права та обов'язки спадкодавця припиняються з його смертю та до інших осіб не переходять. Наявність таких прав та обов'язків зменшує обсяг спадкової маси, оскільки вони з настанням смерті особи, що є їх носієм, припиняються.

Така розбалансованість становища кредиторів спадкодавця залежно від процедури, що застосовується, впливає з різних законодавчих підходів до встановлення межі відповідальності за боргами спадкодавця. За загальним правилом, обмеження відповідальності спадкоємців відбувається шляхом застосування вартісного критерію спадкової маси. Спадкоємці відповідають у межах вартості спадкового майна, але задоволення вимог кредиторів може бути здійснено за рахунок майна спадкодавця [7, с. 130–131].

Встановлене законодавцем обмеження відповідальності спадкоємців межами вартості майна, що перейшло до них, навряд чи можна назвати беззаперечним, оскільки таке обмеження позбавляє кредитора гарантій отримати задоволення на випадок смерті боржника, веде до подорожчання кредиту і в результаті – до нестабільності цивільного обороту. За кордоном навпаки діє презумпція необмеженої відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця поруч із правовими інститутами, що дозволяють обмежити обсяг відповідальності спадкоємців.

Вітчизняний законодавець пропонує внести зміни у статтю 1273, доповнивши її частиною сьомою такого змісту: «7. Не допускається відмова від прийняття спадщини у випадку наявності боргів за зобов'язаннями спадкодавця перед кредиторами до їх задоволення в межах вартості майна, одержаного у спадщину, в порядку, визначеному цим Кодексом»; 2) статтю 1274 доповнити частиною шостою такого змісту: «6. Не допускається відмова від прийняття спадщини у випадку наявності боргів за зобов'язаннями спадкодавця перед кредиторами до їх задоволення в межах вартості майна, одержаного у спадщину, в порядку, визначеному цим Кодексом».

ного у спадщину, в порядку, визначеному цим Кодексом» [8].

Висновки. Отже вважаємо, що слід передбачити можливі шляхи реформування інституту відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця, а саме: можуть бути пов'язані з відмовою від принципу обмеження відповідальності спадкоємців розмірами спадкової маси та запровадженням особливих випадків та умов, що обмежують таку відповідальність; або в умовах збереження імперативного обмеження відповідальності спадкоємців слід визнати доцільним подальше реформування інституту відповідальності у спадковому праві та ввести конструкції, що дозволять забез-

печити баланс інтересів кредиторів спадкодавця та спадкоємців.

Крім того, у сучасних умовах потреби практики змушують законодавця робити деякі кроки щодо модернізації інституту відповідальності спадкоємців за борги спадкодавця і вводити у спеціальне законодавство конструкції, що забезпечують захист інтересів кредиторів в умовах смерті боржника (наприклад, інститут банкрутства спадкової маси), проте принципово це ситуацію не змінює, що свідчить про необхідність перегляду діючих підходів до правового регулювання інституту відповідальності спадкоємців у вітчизняному законодавстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003. №№ 40–44. ст. 356.
2. Підпригора О.А., Харитонов С. О. *Римське право*: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2016. 512 с.
3. Печений О.П. Деякі питання судової практики звернення стягнення на спадкове майно за боргами спадкодавця. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2018. № 10. С. 20–26.
4. Черногор Н.В. Відповідальність спадкоємців за борги спадкодавця: проблема потребує законодавчого вирішення. *Часопис цивілістики*. 2013. Вип. 15. С. 31–35.
5. Фомічова Н.В. Проблема відповідальності спадкоємця за борговими зобов'язаннями спадкодавця в Україні. *Митна справа*. 2014. № 5. Частина 2. Книга 2. С. 225–230.
5. Абібуласва Т. Г. Особливості спадкування боргу в римському праві. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 22. С. 107–111.
6. Кухарев О. Є. Догматична конструкція універсального правонаступництва у сфері спадкового права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3 (90). С. 40–49.
7. Спадкове право: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.]. Кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, доц. НестерцоваСобакарь О.В. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2017. 164 с.
8. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо врегулювання деяких питань відмови від прийняття спадщини спадкоємцем у випадку наявності вимог кредиторів за зобов'язаннями спадкодавця: Закон України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44104>

Кривенко Юлія Василівна, Спасова Катерина Іванівна

Окремі питання цивільно-правової відповідальності за боргами спадкодавця

У статті проаналізовано та узагальнено основні підходи до окремих проблем цивільно-правової відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця в цивільному праві. виявили актуальні проблеми інституту відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця та розглянули можливі перспективи його розвитку. Основний акцент ми робимо на тому, що до спадкоємців переходить лише та частина боргу спадкодавця, яка виникла за його життя.

Під час дослідження використано формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, діалектичні методи, з допомогою яких авторами було досліджено ряд питань.

Аналіз цивільно-правового регулювання та практики застосування норм про відповідальність спадкоємців за борги спадкодавця свідчить, що встановлене в праві обмеження відповідальності спадкоємців межами вартості майна, що перейшло до них, навряд чи можна назвати безперечно правильним, оскільки таке обмеження позбавляє кредитора гарантій отримати задоволення на випадок смерті боржника, веде до подорожчання кредиту і, в результаті, до нестабільності цивільного обороту. У зв'язку з цим можливі шляхи реформування інституту відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця: а) можуть бути пов'язані з відмовою від принципу обмеження відповідальності спадкоємців розмірами спадкової маси та запровадженням особливих випадків та умов, що обмежують таку відповідальність; б) або в умовах збереження імперативного обмеження відповідальності спадкоємців слід визнати доцільним подальше реформування інституту відповідальності у спадковому праві та ввести конструкції, що дозволяють забезпечити баланс інтересів кредиторів спадкодавця та спадкоємців. Наукова новизна дослідження обумовлена тим фактом, що практика, яка складається, вимагає вдосконалення інституту відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця. Сформульовані в роботі пропозиції, на думку авторів, можуть сприяти підвищенню ефективності правового регулювання в цій сфері.

З метою формування законодавчої концепції про права кредиторів спадкодавця необхідний предметно-теоретичний аналіз останніх законодавчих нововведень та матеріалів судової практики.

Ключові слова: спадкодавець, спадкоємець, спадкова маса, боргове зобов'язання, цивільно-правова відповідальність, відповідальність спадкодавця, боргове зобов'язання спадкодавця, спадщина, спадкові правовідносини, кредитор, боржник, цивільне право.

Kryvenko Yuliia, Spasova Kateryna

Separate issues of civil liability for the testator's debts

The article analyzes and generalizes the main approaches to specific issues of civil legal liability of heirs for the debts of the testator in civil law. The relevant problems of the institution of liability of heirs for the debts of the testator were identified and the possible prospects for its development were considered. The main focus is on the fact that only a part of the testator's debt that arose during his lifetime passes to the heirs. During the research, formal-legal, comparative legal, historical-legal, and dialectical methods were used, with the help of which the authors examined a number of questions. The analysis of civil legal regulation and the practice of applying norms on the liability of heirs for the debts of the testator indicates that the limitation of liability of heirs to the value of the inherited property cannot be considered unquestionably correct, as this limitation deprives the creditor of guarantees to satisfy the debt in the event of the debtor's death, leads to an increase in the cost of credit, and ultimately destabilizes civil turnover. In this regard, possible ways to reform the institution of liability of heirs for the debts of the testator are: a) may be associated with the abandonment of the principle of limiting the liability of heirs to the size of the inherited estate and the introduction of special cases and conditions that limit such liability; b) or, while maintaining the imperative limitation of liability of heirs, it is advisable to further reform the institution of liability in inheritance law and introduce constructs that allow for a balance of the interests of the testator's creditors and heirs. The scientific novelty of the research is due to the fact that the emerging practice requires improvement of the institution of liability of heirs for the debts of the testator. The proposals formulated in the work, in the authors' opinion, can contribute to increasing the efficiency of legal regulation in this area. Conclusion: in order to formulate a legislative concept of the rights of the testator's creditors, a subject-theoretical analysis of recent legislative innovations and materials of judicial practice is necessary.

Key words: testator, heir, inheritance estate, debt obligation, civil legal liability, testator's liability, testator's debt obligation, inheritance, debtor, creditor, inheritance legal relations, civil law.

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.5>**Маршук Юлія Сергіївна,**

аспірантка 3-го курсу кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-0602-3006

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Екстраординарні події, з якими протягом останніх років стикається Українська держава та суспільство, зокрема пандемія COVID-19 та введення по всій території України надзвичайної ситуації [1], введення надзвичайного стану в окремих регіонах України [2, 3], широкомасштабна агресія РФ та запровадження по всій території України правового режиму воєнного стану [4, 5], а також численні інші події, обумовлені зазначеним, неминуче вплинули на стан та реалізацію усіх без виключення цивільних прав та обов'язків, внесли істотні корективи до переліку фактичних підстав їх виникнення, зміни та припинення.

Не є виключенням і право на здоров'я, одне із головних засадничих прав фізичної особи фундаментального характеру, яке в умовах зазначених спеціальних правових режимів потребує не тільки захисту та охорони, а й встановлення додаткових способів їх реалізації та гарантій. Враховуючи це та реалії сьогодення актуальним видається визначення стану та умов реалізації права на здоров'я в умовах спеціальних правових режимів в Україні.

Стан дослідження теми. Питання змісту та реалізації права на здоров'я досліджували у своїх працях такі відомі науковці як С. Булеца, І. Венедіктова, О. Калітенко, Л. Красицька, Т. Ліснична, І. Сенюта, О. Сідей, Р. Стефанчук, Є. Харитонов, О. Харитонova та ін. Піднесення досліджень, присвячених окремим питанням права на здоров'я сталося під час пандемії COVID-19. Це праці О. Дроздова, І. Давидової, К. Некіт, О. Сафончик, М. Стефанчука, Р. Стефанчука, І. Сенюти, Є. Харитонova, О. Харитонovoї та ін. В свою ж чергу реалізації права на здоров'я або інших взаємопов'язаних із ним прав в умовах дії правових режимів надзвичайного та воєнного станів окремо не досліджено в науковій літературі. Крім того, відсутньою є системність досліджень права на здоров'я в умовах спеціальних правових режимів. У зв'язку з цим, **метою** цієї статті є дослідження

стану та особливостей реалізації права на здоров'я в умовах спеціальних правових режимів.

Виклад основного матеріалу. Право на здоров'я в умовах вказаних подій набуває особливого значення не тільки з огляду на його нерозривний зв'язок із фізичною особою, а й через те, що самі по собі обставини, що зумовлюють зазначене введення цих спеціальних правових режимів виступають величезною загрозою здоров'ю та праву на здоров'я. Не меншим значенням для реалізації права на здоров'я характеризуються й заходи, які можуть запроваджуватись під введення відповідних спеціальних правових режимів та за допомогою яких вони забезпечуються.

Враховуючи це слід детально охарактеризувати особливості реалізації права на здоров'я в умовах кожного спеціального правового режиму, зважаючи на притаманні кожному із них специфічні підстави введення і заходи забезпечення.

Надзвичайна ситуація. Надзвичайною ситуацією, згідно з п. 24 ч. 1 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України, є «обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності» [6].

Загроза здоров'ю населення, у тому числі конкретних фізичних осіб, або можливість виникнення такої загрози є однією із обов'язкових умов для введення надзвичайної ситуації. Крім того, наявність безпосередньої загрози здоров'ю притаманна усім із зазначених обставин (зокрема, катастрофа, аварія, пожежа, стихійне

лихо, епідемія, епізоотія, епіфітотія), що підтверджується їх офіційними визначеннями, наведеними в Кодексі цивільного захисту України [6].

У зв'язку з цим, охарактеризувати особливості реалізації права на здоров'я варто на прикладі надзвичайної ситуації зумовленої пандемією COVID-19. Згадуючи моменти виникнення та рекордно швидкого поширення світом COVID-19, а також перелік обмежувальних протиепідемічних заходів, які запроваджувались з метою протидії COVID-19. Слід зазначити й про загально визнаний вплив на здоров'я та право на здоров'я й обмежувальних заходів, що застосовувались з метою протидії поширенню COVID-19. Наприклад, в доповіді управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (за період з 01.08.2021 по 31.01.2022) зазначено, що обмеження свободи пересування в умовах COVID-19 також вплинули зокрема на право на здоров'я [7].

При цьому, право на здоров'я стосувалося прав на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування, на надання кваліфікованої медичної допомоги, на вибір лікаря та його зміну, на вибір методів лікування, а також право відмовитися від лікування. Водночас, далеко не всі питання реалізації права на здоров'я в умовах надзвичайної ситуації є вирішеними. Наприклад, питання профілактичних щеплень (вакцинації), суперечностями між суспільним здоров'ям та автономією особистості в умовах вакцинації проти COVID-19 (окремо досліджувалося в іншій праці [8, с. 45-59]) й досі залишаються одними із найбільш дискусійних, що також підтверджуються чисельними судовими спорами [9]. Пошук балансу між суспільним здоров'ям, здоров'ям конкретної фізичної особи та необхідністю проведення профілактичних щеплень (вакцинації), у тому числі під примусом й досі, вже після завершення надзвичайної ситуації та опанування COVID-19, залишається актуальним. Тим більше, належне вирішення цих питань необхідно й у разі виникнення подібних загроз в майбутньому.

Надзвичайний стан. В ч. 1 ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» передбачено, що «надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або

при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [10].

В офіційному визначенні поняття «надзвичайний стан» безпосередньо зазначається про те, що під час введення надзвичайного стану створюється загроза зокрема здоров'ю громадян, а також передбачається надання відповідним органам повноважень, необхідних для забезпечення здоров'я громадян.

Загалом аналіз положень Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [10] свідчить, що питання здійснення права на здоров'я фізичними особами під час дії правового режиму надзвичайного стану не регулюється, натомість в положеннях зазначеного Закону зосереджується увага виключно на повноваженнях відповідних державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій під час дії надзвичайного стану.

Під час надзвичайного стану належна реалізація права на здоров'я вимагає унеможливлення впливу надзвичайних ситуацій, що стали підставою введення надзвичайного стану, а також заходів надзвичайного стану на здоров'я фізичних осіб, забезпечення надання необхідної медичної допомоги постраждалим особам тощо.

Воєнний стан. Відповідно до положень ч. 1 ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан це «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небез-

пеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [11].

В цілому є очевидним, що зазначені обставини, які зумовлюють введення воєнного стану, а також передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [11] заходи воєнного стану безпосередньо впливають на стан та реалізацію права на здоров'я. Йдеться як про об'єктивний вплив, що пов'язаний із веденням активних бойових на території України, постійними обстрілами населених пунктів різними видами озброєння тощо, так і суб'єктивний, який перш за все полягає у психологічному сприйнятті указаний обставин і подій, сигналів цивільного захисту, зокрема «Повітряна тривога».

Підтвердженням суттєвого впливу правового режиму воєнного стану, військових дій на стан реалізації права на здоров'я є численні доповіді управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні, в яких зазначається, що бойові дії також заважали здійсненню інших прав людини, зокрема, права на здоров'я, працю, освіту, житло, свободу релігії та переконань (п. 4) [12], а з аналізу наслідків прориву дамби на Каховській гідроелектростанції у червні 2023 року очікується, що цей інцидент матиме довготривалі наслідки для широкого спектра прав людини, зокрема прав на здоров'я, воду і достатній життєвий рівень (п. 4) [13]. У іншій доповіді зазначається, що руйнування медичних закладів також обмежило доступ до медичної допомоги й поставило під загрозу право на здоров'я [14]. В огляді ситуації у сфері прав людини в Україні (за період з 01.08.2022 по 31.10.2022) зазначається, що масштаби пошкодження закладів освіти та медичних установ безпосередньо впливають на здійснення прав на здоров'я та освіту. Особливо від цього страждають діти, жінки, які потребують перинатальної допомоги, та люди з інвалідністю, які потребують стабільного доступу до медичної допомоги [15].

Воєнний стан істотно вплинув на реалізацію права на здоров'я й окремих категорій фізичних осіб, наприклад, літніх людей. Відповідно до інформаційної записки Управління Верховного комісара ООН з прав людини [16], основаної на роботі Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, збройний напад РФ призвів

до серйозного погіршення ситуації з їхніми правами людини, зокрема з правами на життя, соціальне забезпечення, достатнє житло та здоров'я. В умовах збройної агресії підриває здоров'я літніх людей, зокрема перебування у підвалах тривалий час (п. 18); непридатність бомбосховищ до літніх людей, осіб з інвалідністю або порушеннями мобільності (п. 19); руйнування цивільної інфраструктури, низькі температури та відсутність доступу до достатнього житла в зимовий період, відсутність опалення (п. 39, 41); обмеженість доступу до основних медичних послуг, включно з медикаментами (п. 50); відсутність безкоштовного надання у період дії воєнного стану первинної та невідкладної медичної допомоги (п. 51–53) [16].

Отже, право на здоров'я в умовах воєнного стану потребує ще більшого ступеню забезпечення та охорони. Разом з цим, в положеннях Закону України «Про правовий режим воєнного стану» відсутні норми стосовно особливостей реалізації права на здоров'я як приватними особами, так і посадовими особами, які безпосередньо задіяні у відсічі збройної агресії та забезпеченні національної безпеки, усуненні загроз безпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Не встановлено таких положень і в інших актах чинного законодавства, що є неприпустимим з урахуванням потенційного впливу правового режиму воєнного стану на право на здоров'я.

Окремої уваги потребує питання відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю фізичних осіб під час дії зазначених спеціальних правових режимів, а також заходів їх забезпечення. Звісно, що відповідні положення ЦК України, якими врегульовано відшкодування шкоди, завданої у тому числі здоров'ю, застосовуються в загальному порядку і під час дії цих спеціальних правових режимів, проте, їх багатовекторний вплив на здоров'я, а також тривалість їх запровадження (надзвичайна ситуація, обумовлена пандемією COVID-19 тривала понад 3-х років, а правовий режим воєнного стану на теперішній час діє вже більше 2-х років) зумовлюють необхідність додаткового встановлення спеціальних норм, присвячених відшкодуванню шкоди, заподіяної здоров'ю фізичних осіб.

Під час введення надзвичайного стану, відповідно до ст. 25 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [10] йдеться передусім про надання житлових приміщень, у разі втрати житла та відшкодування заподія-

них матеріальних збитків. Про відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю може йти мова лише в межах надання іншої необхідної допомоги, але така допомога, згідно з ч. 1 ст. 25 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [10], надається умовах і в порядку, встановленому законом.

В Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [11], навпаки, про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю фізичних осіб не згадується, а врегульовано лише відшкодування майнової шкоди та збитків. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326 [17] Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації встановлює процедуру визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії рф. Водночас, питання здоров'я, зокрема випадки ускладнення або унеможливлення реалізації права на здоров'я та відшкодування шкоди, завданої здоров'ю не врегульовано.

Положення, присвячені відшкодуванню окремих видів шкоди, завданої здоров'ю, передбачаються лише Кодексом цивільного захисту населення України, йдеться зокрема про соціальний захист постраждалих (ст. 84); відшкодування матеріальних збитків постраждалим (ст. 85); надання медичної та психологічної допомоги (ст. 87); гуманітарна допомога (ст. 88) [6]. Незважаючи на відсутність і в положеннях цього Кодексу прямої вказівки про відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю, деякі аспекти відновлення права на

здоров'я в умовах надзвичайної ситуації та/або ліквідації її наслідків передбачені.

Висновки. Підсумовуючи викладене слід зазначити, що право на здоров'я як фундаментальне засадниче цивільне право фізичної особи в умовах спеціальних правових режимів потребує встановлення додаткових способів та гарантій реалізації, оскільки обставини, що зумовлюють зазначене введення цих спеціальних правових режимів виступають величезною загрозою здоров'ю та праву на здоров'я.

Особливості реалізації права на здоров'я в умовах окремих спеціальних правових режимів (надзвичайної ситуації, надзвичайного стану та воєнного стану) відрізняються зважаючи на притаманні кожному із них специфічні підстави введення і заходи забезпечення.

Відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю фізичних осіб під час введення спеціальних правових режимів та здійснення заходів їх забезпечення регулюється фрагментарно. З урахуванням багатовекторного впливу на здоров'я, а також тривалість їх запровадження окремих спеціальних правових режимів (надзвичайна ситуація, обумовлена пандемією COVID-19 тривала понад 3-х років, а правовий режим воєнного стану на теперішній час діє вже більше 2-х років) обґрунтовано, що наряду із положення ЦК України, якими врегульовано відшкодування шкоди, завданої у тому числі здоров'ю, необхідним є додаткове встановлення спеціальних норм, присвячених відшкодуванню шкоди, заподіяної здоров'ю фізичних осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про переведення єдиної державної системи цивільного захисту у режим надзвичайної ситуації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2020 р. № 338-р. Дата оновлення: 24.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/338-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 01.03.2024) (втратила чинність).
2. Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України: Указ Президента України від 23.02.2022 р. № 63/2022. Дата оновлення: 13.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/2022#Text> (дата звернення 01.03.2024).
3. Про затвердження Указу Президента України «Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України»: Закон України від 23.02.2022 р. № 2101-IX. Дата оновлення: 13.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2101-20#n2> (дата звернення 01.03.2024).
4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. Дата оновлення: 13.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 01.03.2024).
5. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення 01.03.2024).
6. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. Дата оновлення: 29.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#top> (дата звернення: 01.04.2024).
7. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (за період з 1 серпня 2022 року – 31 січня 2023 року). URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/33rdReportUkraine-ua.pdf> (дата звернення 01.04.2024).
8. Вакцинація від COVID-19: соціальні та правові проблеми: монографія / за ред. Є.О. Харитоновна, О.І. Харитонові, К.Г. Некіт. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 374 с.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.12.2022 р. у справі № 130/3548/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109075195> (дата звернення 01.04.2024).
10. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#top> (дата звернення 01.04.2024).

It has been established that the specifics in the implementation of the right to health are determined depending on each special legal regime, taking into account the specific grounds for introduction and measures of provision inherent in each of them.

It was determined that the provisions of the Law of Ukraine “On the Legal State of Emergency” do not regulate the exercise of the right to health by individuals during the legal state of emergency. It is substantiated that during a state of emergency, the proper implementation of the right to health requires preventing the impact of emergency situations, which became the basis for the introduction of a state of emergency, as well as measures of a state of emergency on the health of individuals, ensuring the provision of necessary medical assistance to injured persons, etc.

It was established that the provisions of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” do not contain norms dedicated to defining the specifics of the exercise of the right to health by both private individuals and officials who are directly involved in repelling armed aggression and ensuring national security, eliminating threats to state independence of Ukraine, its territorial integrity.

The issue of compensation for damage caused to the health of individuals during the operation of the specified special legal regimes, as well as measures to ensure them, is analyzed. Attention is drawn to the fact that the provisions of the current legislation do not establish special legal norms dedicated to the compensation of damage caused to the health of individuals during the operation of the specified special legal regimes, in connection with which the general provisions of civil legislation are subject to application.

Key words: health, right to health, subjective civil right to health, special legal regime, emergency situation, state of emergency, martial law.

Згідно з ст. ст. 745, 748 ЦК України договір довічного утримання (догляду) укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню, а набуття права власності набувачем відбувається відповідно до ст. 334 ЦК України, якою передбачено виникнення прав на нерухоме майно, що підлягають державній реєстрації, з дня такої реєстрації відповідно до закону [6]. Проте з огляду на умови воєнного стану не завжди є можливість нотаріального посвідчення договору та проведення його державної реєстрації.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» передбачено, що забороняється державна реєстрація, вчинення інших реєстраційних дій нотаріусами, робоче місце (контору) яких розташовано в межах адміністративно-територіальної одиниці, що належить до територій активних бойових дій (крім територій активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси) та тимчасово окупованих російською федерацією територій, включених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, затвердженого Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, для яких не визначена дата завершення бойових дій або тимчасової окупації [9]. Тобто особи, які фактично уклали договір довічного утримання та не мають змоги його посвідчити, повинні зробити таку дію при першій можливості, адже в протилежному випадку – договір буде вважатись нікчемним та не створить жодних правових наслідків.

Вважаємо, що проблемним питанням в даному випадку є і ситуація фактичного укладення договору довічного утримання та виконання його умов без фізичної можливості нотаріального посвідчення і державної реєстрації та подальша смерть відчужувача, адже в такому випадку звернення набувача до суду з метою визнання укладеним договором довічного утримання дійсним та визнання права власності на підставі ч. 2 ст. 220 ЦК України ускладнюється. Такий висновок можна зробити з огляду на судову практику з даного питання, а саме Постанову Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30.01.2013 № 6-162цс12, якою визначено, що дана норма ЦК України не може бути застосована щодо правочинів, які підлягають і нотаріальному посвідченню і державній реє-

страції [10], адже за змістом ст. ст. 210, 334, 640 ЦК України в даному випадку договір є укладеним з моменту державної реєстрації. Дані норми підтверджено судовою практикою з вказаного питання [11, 12], та слушно зазначено у праці Є.О. Харитонова і О.В. Старцева [13, с. 399].

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує можливість укладення договорів довічного утримання щодо нерухомого майна на тимчасово окупованій території. Згідно з ч. 5 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території [14]. Тобто, задля укладення договору довічного утримання сторонам необхідно виїхати за межі окупованої території, що не завжди виявляється фізично можливим.

Зазначені факти свідчать про необхідність внесення змін в законодавство для формування механізму укладення договорів довічного утримання в районах ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях. На нашу думку, вихід із вказаної ситуації – це забезпечення цифровізації відповідних процедур укладення договорів, насамперед, в частині обов'язкового їх посвідчення при деокупації території.

Важливо відмітити, що проблематика питань укладення договорів довічного утримання особливо суттєво впливає на права та інтереси осіб похилого віку через неможливість юридичного оформлення такого договору та може мати наслідки у вигляді звуження обов'язків особи, яка має виступати набувачем за договором. Тому проведення державою та неурядовими організаціями роз'яснювальної роботи, особливо серед осіб похилого віку, які можуть стати відчужувачами за договором довічного утримання, а саме щодо необхідності обов'язкового укладення та юридичного оформлення договору довічного утримання та передбачення у такому договорі усіх його істотних умов, а також законодавче надання більших можливостей для укладення договору на територіях, що перебувають в зоні бойових дій та (або) на тимчасово окупованих територіях, є важливим елементом захисту майнових прав людей похилого віку під час дії воєнного стану.

Виконання договору довічного утримання та окремі підстави його припинення в період дії воєнного стану. Зобов'язання мають виконуватись: щодо належного предмета зобов'язання,

чужувачем [6]. У разі втрати майна, що виступає предметом договору, незважаючи на специфіку договору та його зміст (надання відчужувачу матеріального забезпечення довічно) [15, с. 508], необхідно враховувати особистий характер таких зобов'язань, та логічним є те, що розірвання договору в даному випадку буде в інтересах набувача [19, с. 86], адже з огляду на втрату предмету договору, набувач при подальшому належному виконанні договору не зможе від нього нічого отримати.

Підтримуємо думку щодо передбачення обов'язкового страхування відчуженого майна із визначенням порядку розпорядження коштами, виплаченими страховиком у випадку втрати майна [19, с. 86]. Проте, на даний час з огляду на триваючу повномасштабну агресію, ракетні обстріли населених пунктів є великий ризик пошкодження або взагалі знищення нерухомого майна, що виступає предметом договору довічного утримання, а страхування воєнних ризиків є досить дороговартісним.

Листом Міністерства юстиції України від 16.04.2024 надано роз'яснення, що у разі знищення нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, яке є предметом договору довічного утримання, право на отримання компенсації за таке майно відповідно до Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» має набувач за договором довічного утримання (догляду) [20, 21]. Тобто, у разі знищення або пошкодження нерухомого майна, переданого набувачу, він має право на компенсаційні виплати, тому державою надано певний захист і таким правовідносинам та відповідно зменшено ризик порушення прав відчужувачів за договором довічного утримання.

З даного приводу не у повному обсязі погоджуємося із думкою щодо припинення або часткового припинення зобов'язань за договором довічного утримання внаслідок вищезазначених обставин [22, с. 128], з огляду на наявність компенсаційного механізму в державі, а також конкретної норми ч. 3 ст. 754 ЦК України.

3. Призов на військову службу під час мобілізації військовозобов'язаного набувача. Згідно з Указом Президента України «Про загальну мобілізацію» від 24.02.2022 у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України оголошено загальну мобілізацію [23].

Відповідно до ст. 752 ЦК України, якщо набувач з підстав, що мають істотне значення не може виконувати свої обов'язки, такі обов'язки за договором довічного утримання можуть бути передані за згодою відчужувача члену сім'ї набувача або іншій особі за їхньою згодою, відмова відчужувача у наданні згоди може бути оскаржена у судовому порядку [6].

Закон не розкриває змісту поняття підстав, що мають істотне значення [24, с. 429], але, на нашу думку, вказану підставу можливо до них віднести.

Тому, в даному випадку, з огляду на наявність підстав, що мають істотне значення набувач може запропонувати відчужувачу свою заміну або вимагати залишення за собою частини майна, що йому передано на підставі ч. 2 ст. 756 ЦК України.

Висновки. У статті розглянуто та проаналізовано особливості укладення та виконання договорів довічного утримання під час дії правового режиму воєнного стану.

Необхідно надалі розвивати законодавство, з огляду на ситуацію в країні, а саме застосовувати методи цифровізації до усіх можливих процесів в державі, звісно на даний час ніхто не зможе замінити нотаріальне посвідчення договору та його державну реєстрацію, проте на період воєнного стану є доцільним створити конструкцію, в якій можливо засвідчення намірів сторін щодо укладення договору довічного утримання. Така конструкція у подальшому зможе у більшості випадків захистити права та інтереси сторін за договором, в разі відсутності спору.

Особливістю договорів довічного утримання, на нашу думку, являється їх соціальна направленість, адже завдяки їх укладенню люди, особливо похилого віку, можуть отримати утримання та догляд, які у них відсутні і так їм потрібні особливо в часи соціально-економічної невизначеності періоду воєнного стану. Звісно, така конструкція може бути дієвою лише у разі добросовісності набувача за договором довічного утримання. Саме тому в статті описані ситуації та можливості зловживання своїми обов'язками зі сторони набувача за договором та можливі шляхи їх вирішення. Визначено та обґрунтовано, що виїзд набувача в іншу місцевість може

бути сприйнятий як неналежне виконання ним своїх обов'язків за договором, а не як підстава, що має істотне значення, та навпаки призов на військову службу під час мобілізації військовозобов'язаного набувача визначено як підставу, що має істотне значення. Проаналізовано питання наслідків знищення нерухомості, яка виступає предметом за договором довічного утримання, та можливі зловживання з боку набувача в такій

ситуації, встановлено наявність механізму компенсації державою завданого збитку та права набувача на них.

З огляду на вищезазначене, опираючись на матеріали дослідження, та з метою захисту майнових прав людей похилого віку в період воєнного стану, вбачається необхідність у подальшому вивченні такої тематики та надання дієвих пропозицій щодо посилення їх правового захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022. (Указ затверджено Законом № 2102-IX від 24.02.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Указ Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 06.05.2024 № 271/2024 (Указ затверджено Законом № 3684-IX від 08.05.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/271/2024#n2>
3. Kyiv School of Economics «Понад \$54 млрд — збитки житлового фонду України внаслідок повномасштабної війни на кінець травня 2023 року». URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/ponad-54-mlrd-zbitki-zhitlovogo-fondu-ukrayini-vnaslidok-povnomashtabnoyi-viyni-na-kinets-travnya-2023-roku/>
4. Міністерство соціальної політики України // розділ «Внутрішньо переміщені особи». URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>
5. World Population Dashboard Ukraine 24. URL: <https://www.unfpa.org/data/world-population/UA>
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
7. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Проблеми самозахисту приватних прав в умовах війни. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/52/3.pdf>
8. Пилипенко С. А. Договір довічного утримання: історія становлення та розвитку. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/00c9f8e5-6cde-4637-97d5-9f0c10641283/content>
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-p#Text>
10. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30.01.2013 №6-162цс12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29192448>
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20.12.2021 по справі №205/2016/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102149581>
12. Постанова Полтавського апеляційного суду від 21.12.2023 по справі № 643/4021/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109390669>
13. Харитонов Є. О., Старцев О. В. Цивільне право України : підручник. К. : Істина, 2007. 816 с.
14. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 26, ст.892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
15. Цивільне право України: Підручник // Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. К.: Істина, 2005. 776 с.
16. Розгон О. В. Теоретичні та практичні аспекти виконання договору довічного утримання. *Юридичний науковий електронний журнал*. №2/2016 с. 39-42. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2016/11.pdf
17. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду від 30.06.2021 по справі № 310/5175/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98105342>
18. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 18.08.2021 по справі № 645/3284/19-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99088261>
19. Великорода О. М. Забезпечення виконання договору довічного утримання (догляду). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2012. Вип. 2. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2012/08.pdf
20. Лист Міністерства юстиції України від 16.04.2024 р. № 58255/Ш-10625/8.4.4 Щодо роз'яснення законодавства. URL: <https://document.vobu.ua/doc/24671>
21. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 60, ст.191. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>
22. Погребняк М. В. Дисертація «Припинення зобов'язання з договору довічного утримання (догляду)». URL: <https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/Погребняк/diss%20Погребняк.pdf>
23. Указ Президента України «Про загальну мобілізацію» від 24.02.2022 № 65/2022. (Указ затверджено Законом № 2105-IX від 03.03.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text>
24. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар./ За заг. ред. Є.О. Харитонova, О.І. Харитонovoї, Н.Ю. Голубевої. 2-е вид., перероб. та доп. К. Правова єдність, 2009. 744 с.

Романовський Денис Сергійович

Договір довічного утримання (догляду) в період воєнного стану

У статті розглянуто та проаналізовано окремі особливості укладення, виконання та розірвання договорів довічного утримання в період дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Зроблено висновок, що положення ч. 2 ст. 220 ЦК України не можуть бути застосовані щодо правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню і державній реєстрації, зокрема щодо визнання дійсним договору довічного утримання. Проаналізовано судову практику, що впливає із договорів довічного утримання та їх розірвання, визнання недійсними.

Проаналізовані нормативно – правові акти, які впливають на укладення договорів довічного утримання, визначено необхідність у цифровізації всіх можливих процесів укладення договорів на окупованій території або де ведуться бойові дії.

Виокремлені підстави, що впливають на виконання договорів довічного утримання та не можуть залежати від сторін за договором під час дії правового режиму воєнного стану, це законодавчі (адміністративні) та обставини воєнного характеру. До законодавчих (адміністративних) віднесено встановлення законодавчим або іншим органом державної влади будь-яких обмежень правового режиму воєнного стану. Обставинами воєнного характеру визначено будь-яку воєнну подію, що істотно впливає на можливість виконання договору. Це може бути окупація або навпаки деокупація певної території, погіршення безпекової ситуації та пов'язані із цим обставини, а також знищення майна, що виступає предметом договору довічного утримання.

Аргументовано підстави для розірвання договору довічного утримання. Доведено, що виїзд набувача в іншу місцевість може бути сприйнятий як неналежне виконання ним своїх обов'язків за договором, а не як підстава, що має істотне значення та навпаки призов на військову службу під час мобілізації військовозобов'язаного набувача визначено як підставу, що має істотне значення. Підкреслено можливість отримання набувачем компенсації за знищене нерухоме майно, що виступає предметом договору довічного утримання, у зв'язку із цим відмічено зменшення ризику порушення прав зі сторони набувача.

На підставі статистичних даних визначено необхідність вивчення сфери захисту майнових прав особливо людей похилого віку в період воєнного стану.

Ключові слова: майнові права, договір довічного утримання, воєнний стан, укладення договору, виконання договору, розірвання договору, знищення майна, мобілізація.

Romanovskyi Denys

Contract of lifetime maintenance (care) during martial law

The article examines and analyses certain peculiarities of concluding, performing and terminating life care contracts during the period of martial law in Ukraine.

It is concluded that the provisions of p. 2 of art. 220 of the Civil Code of Ukraine cannot be applied to transactions that are subject to both notarization and state registration, in particular, regarding the recognition of a lifetime maintenance contract as valid. The judicial practice resulting from life maintenance contracts and their termination, recognition as invalid was analyzed.

The regulatory and legal acts affecting the conclusion of lifetime maintenance contracts were analyzed, and the need for digitalization of all possible processes of conclusion of contracts in the occupied territory or where hostilities are taking place was determined.

Highlighted reasons that affect the execution of life maintenance contracts and cannot depend on the parties to the contract during the legal regime of martial law are legislative (administrative) and circumstances of a military nature. Legislative (administrative) include the establishment by a legislative or other body of state power of any restrictions on the legal regime of martial law. Circumstances of a military nature are defined as any military event that significantly affects the possibility of fulfilling the contract, it can be the occupation or, on the contrary, the de-occupation of a certain territory, the deterioration of the security situation and related circumstances, as well as the destruction of property that is the subject of a contract of lifetime maintenance.

Argued reasons for terminating the lifetime maintenance contract. It has been proven that the acquirer departure to another area can be perceived as his improper performance of his obligations under the contract, and not as a reason that is of significant importance, and on the contrary, conscription for military service during the mobilization of a conscripted acquirer is defined as a reason that has significant value. The possibility of the acquirer receiving compensation for the destroyed real estate, which is the subject of a lifetime maintenance contract, is emphasized, in this connection, the risk of violation of rights on the part of the acquirer is reduced.

Some reasons for terminating the contract of lifetime maintenance are argued, in particular, that the transfer of the acquirer to another area can be perceived as improper performance of his obligations under the contract, and not as a reason that is of significant importance and, on the contrary, conscription for military service during the mobilization of military conscription the intended acquirer is defined as a basis that is of significant importance. The possibility of the acquirer receiving compensation for the destroyed real estate, which is the subject of a lifetime

maintenance contract, is emphasized, in this connection, the risk of violation of rights on the part of the acquirer is reduced.

On the basis of statistical data, the necessity of studying the sphere of protection of property rights, especially of elderly people during the period of martial law, has been determined.

Key words: material rights, life maintenance contract, martial law, conclusion of a contract, performance of a contract, termination of a contract, destruction of property, mobilization.

УДК 347.66

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.7>

Токарева Віра Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Личко Валерія Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальної теорії права та держави

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-4987-5663

СПАДКУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ДОСВІД ЗАХІДНИХ ДЕРЖАВ

Постановка проблеми. Сьогоднішнім пріоритетом трансформації суспільства в Україні є цифровізація, поступове перетворення державних послуг у зручні онлайн-сервіси та розвиток держави як електронної платформи надання послуг [1]. Поряд з цим на шляху розвитку цифрових платформ, поступового проникнення цифровізації у всі куточки життя людини, постають актуальні питання стосовно різних природних етапів життя людини, в тому числі і смерті. По-мірі використання все більшої кількості цифрових сервісів в мережі, людина залишає акаунти (облікові записи) у соціальних мережах та крипто біржах, електронні поштові ящики, об'єкти інтелектуальної власності, інші об'єкти та цифрові сліди. Відтак складне та неоднорідне цифрове середовище актуалізує питання правового регулювання статусу таких об'єктів, спадкування та порядку отримання доступу до цих об'єктів в результаті смерті людини, розробки у науці прав на цифрову смерть, під якими розуміються права які залишилися у цифровому середовищі після смерті людини. Так ситуація обумовлюється тим, результатом смерті фізичної особи, факт смерті автоматично не потрапляє до мережі Інтернет, де існує створений образ або проекція фізичної особи у вигляді цифрової ідентичності, яка охоплює в собі цифрові акаунти (облікові записи) на різних платформах, різноманітні об'єкти, цифрову репутацію, цифрові сліди тощо.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є теоретичний аналіз практики та доктринальних підходів які застосовуються іноземними державами для правового врегулювання надання доступу до об'єктів у мережі Інтернет після смерті спадкодавця.

Виклад основного матеріалу. Питання передачі цифрових об'єктів після смерті фізичної особи

вже значний час дискутується у науці. У США на первісних етапах розвитку цифрових платформ та соціальних мереж акаунти з їх вмістом не могли передаватися у порідку спадкування, через порушення умов користувацьких угод переважна всіх платформа та соціальних мереж, що призвело до виникнення низки судових спорів які вплинули на формування існуючого підходу для надання доступу до акаунтів після смерті особи.

Ще 2004 році Yahoo! відмовилася надавати доступ до акаунту сім'ї загиблого у Іраку військового Дж. Елсворта, обґрунтовуючи, відмову у доступі умовами користувацької угоди, про заборони розкриття логіну та паролю третім особам у разі смерті користувача. Із запитом на отримання доступу до акаунту звернувся батьку, будучи призначеним управителем спадкового майна загиблого військового, обґрунтував свої прохання отримати доступ до акаунта електронної пошти, тим, що електронне листування може містити інформацію яка дозволить більш ефективно управляти спадковим майном, встановити активи та борги, тощо. Yahoo! відмовив у наданні доступу, тому спадкоємці звернулися до Суду спадкових і сімейних справах міста Окленд штату Мічиган. Суд прийняв рішення, з урахуванням положень користувацької угоди, не порушуючи положення про конфіденційність Yahoo! та не надавати спадкоємцям користувача повний доступ до електронної пошти, але з іншого, визнав за батьком, як управителем спадщини, право на доступ до листувань загиблого та зобов'язав Yahoo! надати жорсткий диск із копіями електронних повідомлень і фото [2].

Поряд із обмеженням доступу до вмісту акаунтів передбачених користувацькими угодами, власне саме законодавство США містить умови та певні перешкоди для отримання спадкоємцями доступу

до цифрових активів після смерті фізичної особи, в тому числі законодавство про захист персональних даних. Відповідно до параграфів 2701–2712 Акта про зберігання повідомлень у складі Акту про захист права на приватне життя забороняє компаніям розкривати змісту акаунту та електронних повідомлень третім особам та органам державної влади без їх законної згоди. Якщо спадкоємці або інші особи звертаються для отримання доступу до акаунту, платформа може відмовити спадкоємцям із посиланням на Акт про зберігання повідомлень [3]. Саме на дане положення посилалися суди для обґрунтування відмови у наданні доступу спадкоємцям до вмісту акаунту. Водночас Акт про зберігання розроблений та прийнятий в період до потужного розвитку цифрових технологій та не враховує його вимог.

Тому з метою врахування специфіки цифрового суспільства, в США поступово приймалася низка нормативно-правових актів спрямованих на забезпечення правового регулювання передачі цифрових об'єктів після смерті особи та подолання правової невизначеності у цьому питанні. Для правового врегулювання управління цифровими об'єктами в мережі та одноманітного застосування законодавства у різних штатах у 2014 році Комісія з уніфікованого права оприлюднила первісний варіант Єдиного закону про довірчий доступ до цифрових активів, з метою усунути перешкоди для доступу фідуціара до електронних листувань [4]. Проект закону передбачав надання особистим представникам право доступу до змісту електронних повідомлень, якщо тільки спадкодавець ясно не передбачив протилежне.

Компанії Yahoo, Google і Facebook виразили супротив, через виникнення ризику порушення законодавства про приватність в окремих штатах. Комісія переглянула Єдиний закон про довірчий доступ до цифрових активів у 2015 році (Єдиний Закон) прийняла нову версію Єдиного Закону, яка передбачила систему пріоритетів розпорядження акаунтом та його вмісту. Єдиний Закон у переглянутій версії передбачив пріоритет спеціального розпорядженню на цифровій платформі, у раз існування письмового розпорядження (заповіту, довіреності). У разі відсутності електронного розпорядження та заповіту застосовуються загальні умови користування. Таке положення безумовно мінімізує витрати користувача на залишення власної волі відносно цифровий об'єктів. Водночас залишення електронного розпорядження на платформі та заповіту у письмовій може ставити

неоднозначні питання з'ясування пріоритетності цих розпоряджень у часі [5]. Наразі, біля 44 штатів прийняли нормативно правові акт на виконання Єдиного Закону.

Положення Єдиного закону дотримуються ідеї нейтральності активів [6]. За даною концепцією, якщо залишено розпорядження на платформі, фідуціар який має доступ до матеріальних активів померлого за законом отримує такий самий доступ до акаунтів (всього вмісту облікового запису) які існують у цифровій формі, що надає йому право контролювати та копіювати цифрові об'єкти такі, як фото, листування які розміщені в акаунті. Тобто фідуціар отримує доступ до акаунтів (всього вмісту облікового запису) в тому ж вигляді як мав доступ до нього користувач. Користувач також може визначити долю, повноваження фідуціара, обсяг даних до яких він може отримати доступ шляхом залишення спеціального заповідального розпорядження, якщо такий функціонал передбачає платформа, користувачу вказівку про розкриття цифрових активів. Застосування ідеї нейтральності активів, критикується науковцями, через ризики порушення умов приватності та етики. А доступ до акаунту померлого має надаватися лише для реалізації цілей ознайомлення із даними, не замінюючи при цьому спадкодавця в правовідносинах із платформою та не передаючи його прав та обов'язків, передбачені користувачкою угодою спадкоємцям [6].

Поряд із цим Єдиний Закон, розглядає з питання доступу до акаунту саме з точки зору врегулювання доступу акаунту та намагаються збалансувати інтереси положення політик конфіденційності компаній та реалізації засад управління майном після смерті особи. На нашу думку, залишається поза увагою саме питання спадкового правонаступництва прав та обов'язків за користувачкою угодою, як наслідок об'єктів які є частиною акаунту, положення Єдиного Закону концентрує переважно на аспектах довірчого доступу до управління об'єктами.

У більш пізній справі Аджемян проти Yahoo! Верховний суд штату Массачусетс встановив, що Акт про зберігання повідомлень забороняє розкривати збережені повідомлення. Дж. Аджемян створив акаунт електронної пошти Yahoo! у 2002 році, невдовзі помер в ДТП, не залишивши письмового заповіту або будь-яких інших розпоряджень щодо управління акаунтом на випадок смерті. Брат Роберт та сестра Маріан, призначені управителями спадкового майна, звернулися із запитом про доступ до акаунту до Yahoo!,

отримали відмову обґрунтовану посиланням на Акта про зберігання повідомлень який забороняє надання доступу до змісту електронних повідомлень третім особам без ясної згоди користувача та в тому числі посилання на положення користувацької угоди. Брат стверджував, що приймав участь у створенні акаунту Джону та з часом забув пароль від акаунту. Аджемяни звернулися до суду з вимогою визнати за померлим майнові права на акаунт електронної пошти та весь її вміст та визнання та спадкоємцями братом та сестрою, як управителями майна померлого, права на доступ до акаунта після його смерті. Суд першої інстанції зайняв позиції Yahoo! з огляду на положення Акта про зберігання повідомлень, який забороняє надання доступу до даних третім особам, після чого родичі подали апеляцію. Yahoo! дотримувалися позиції широкого тлумачення обмежень у доступі до акаунту, захищаючи інтереси компанії порівняно з бажаннями сім'ї та друзів покійного.

Апеляційний суд став на бік родичів, стверджуючи, що Акт про зберігання повідомлень не передбачає обмежень для надання доступу та розкриття змісту акаунту особистим представникам та дозволяє Yahoo! розкрити дані акаунту особистим представниками які надають закону згоду на доступ до даних померлого. Справа Аджемяна розглядала виключення із загального правила на заборону передавати інформацію третім особам передбачену параграфом 2702 Акту про зберігання повідомлень, що дозволяє передавати дані отримувачу або його агенту, та виключення які передбачають законну згоду відправника повідомлень, отримувача або користувача розкривати їх третім особам. Брат та сестра, будучи представниками посилалися на вищезгадані виключення параграфом 2702 Акту про зберігання повідомлень, стверджуючи, що діють в якості агентів померлого. Проте Апеляційний Суд відхилив посилання на агентський характер відносин між родичами та покійним, обґрунтовуючи тим, що агенти діючі в інтересах та під наглядом, призначаються принципалом, в свою чергу Аджеміанів призначив суд зі спадкових та сімейних справ, а не покійний. Відтак вони діяли переважно, в інтересах Суду який їх призначив а не покійного.

Родичі також посилались на те, що вони діючі як агенти померлого надають закону згоду на розкриття інформації від імені померлого користувача. Yahoo! відмовляв посилаючись на те, що «законна згода» означає фактичну згоду, що вимагає надання згоди самим безпосередньо

живим користувачем, а не представниками Апеляційний суд відхилив такий аргумент, з посиланням, що надмірне звужене тлумачення згоди як наданої лише живим користувачем, може позбавити особистих представників права отримувати доступ до електронних повідомлень. Попри те, що Акт про зберігання повідомлень не містить визначення законної згоди, за твердженням Суду під ним має розумітися згода, дозволена законом, без відносно вимоги надання безпосередньої згоди особою за її життя. Суд зазначив, що особисті представники можуть надавати закону згоду від імені померлого на розкриття повідомлень його акаунта. Хоча Апеляційний Суд зазначав, що Акт про зберігання повідомлень не містить заборони на розкриття повідомлень третім особам, не поклав на Yahoo! обов'язок розкрити зміст повідомлень родичам померлого, як вони того вимагали. Верховний суд штату Массачусетс 2017 року в результаті прийняв рішення про відсутність підстав не надати доступ до акаунту електронної пошти родичам Аджемяна як управителям його спадщини, хоча й призначених судом.

Справа Аджемяна свідчить, що суд США прийняв аргументи сторін про значущість акаунту для виконання заповіту та управління спадковим майном, водночас цифрові об'єкти не розглядаються як окремі об'єкти спадкового правонаступництва.

Аналогічно рішенням справі Дж. Аджемяна в США, питання можливості надання доступу до акаунту покійного та реалізації спадкових прав на підставі користувацької угоди спадкоємцями та уповноважених особам було розглянуто Федеральним верховним судом Німеччини. У ході даного довготривалого процесу були задоволені вимоги батьків щодо надання доступу до акаунту Facebook їх доньки після загибелі. Спів виник, стосовно питання, чи може обліковий запис Facebook у соціальній мережі з усім контентом переходити до спадкоємців користувача в порядку універсального правонаступництва та саме яким чином має бути наданий доступ облікового запису спадкодавця.

Справа дійшла до Верховного суду Німеччини, який відхилив усі намагання компанії Facebook обґрунтувати неможливість спадкування акаунту та відхилив тезу про нерозривний зв'язок акаунту із особою користувача [7]. Суд підкреслив, що батькам дівчини був необхідний не лише доступ до контенту, що міститься в акаунті їх загиблої доньки, а в тому числі можливість ознайомитися з самим обліковим записом та його контентом

так само, як це могла зробити первісна уповноважена особа, як володіла та управляла своїм акаунтом.

Федеральний Верховний суд у 2018 році прийняв рішення, що батьки померлої будучи її спадкоємцям мають право на доступ до її облікового запису Facebook, посилаючись принцип універсального правонаступництва за яким права вимоги переходять за користувацькою угодою до спадкоємців за законом [8]. Права на щоденники, листування як на матеріальні речі переходять як об'єкти спадщини до спадкоємців відповідно до положень ст. 1922(1) ЦК Німеччини. Такі, аргументи були підтриманні у рішенні Федерального Верховного Суду 2020 року.

На значущість принципу універсального правонаступництва, притаманного державам романо-германської правової системи під час прийняття рішення на користь батьків Верховним судом Німеччини звертає увагу Т. Мік та К. Сейн [9]. Згідно рішення німецького Суду у разі надання акаунту пам'ятного статусу який може обмежувати функціонал акаунту, умови користувацької угоди не можуть виключати дію принципу універсального правонаступництва. Оскільки встановлення стороною в односторонньому порядку умов які виключають застосування засад універсального правонаступництва, у стандартизованих договорах приєднання ставить користувача, як слабку сторону, у не вигідне положення, та у спадкових відносин мають визнаватися недійсними.

За твердженням М. Гроховскі дана справа відображає: важливість передачі акаунту спадкоємцям у порядку спадкування та, що така передача є передумовою для спадкування у загальному у порядку усіх об'єктів які зберігаються та є складовими акаунту [10]. Загальний Регламент ЄС 2016/679 із захисту персональних даних не передбачають захисту персональних даних осіб після смерті та можливість існування прав на приватність померлих.

Через специфіку цифрового середовища Дж. Буйтелар, навіть, дискутує на тему, існування та захисту приватності після смерті особи. Диску-

сія постає навколо твердження чи може суб'єкт права мати право на недоторканність приватного життя після смерті, особливо щодо особистої інформації, на кого покладається повноваження контролювати та припиняти незаконне використання даними в мережі [11]. Безумовно дане твердження є вельми дискусійним та потребує ретельного аналізу.

Підсумовуючи викладене, якщо судова практика США дотримується ідеї управління акаунтом після смерті особи, без заміни спадкодавця у відносинах із провайдером, то судова практика Німеччини свідчить про застосування принципів універсального спадкового правонаступництва, коли права та обов'язки які слідує із користувацької угоди переходять у повному обсязі до спадкоємців які вступають у правовідносини із провайдером в якості сторони договору, отримуючи доступ до всього вмісту акаунту, який має як майнову так і особисту не майнову цінність. Поряд із цим, специфіка правове регулювання долі об'єктів після смерті особи в мережі Інтернет обумовлена тим, що поряд із нормами спадкового або зобов'язального права, постають питання приватності через доступ до даних померлого та третіх осіб. Надання доступ до акаунту спадкоємцям у тому ж вигляді який мав користувач, супроводжується доступом до персональних даних, об'єктів інтелектуальної власності, особистого листування, не лише померлого, а в тому числі третіх осіб. В результаті постають питання забезпечення захисту персональних даних третіх осіб, інтереси яких можуть бути порушені в результаті розкриття листування із померлим. До того ж, якщо померла особа не залишила цифрове розпорядження на платформі або у заповіті, її остання воля може бути не врахована у разі розкриття даних акаунту його родичам при розгляді справи судом. За таких умов надання доступ до акаунту в обмежених цілях, не замінюючи при цьому спадкодавця в правовідносинах із платформою та не передаючи його прав та обов'язків за користувацькою угодою спадкоємцям, може стати ефективним засобом охорони інтересів спадкодавця та третіх осіб, з яким він мін вести листування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Tokareva V. Digital identity as the element of concept of service-oriented state. *Doctrina et Usu in Business Law. Contributions to the 12th International Conference Challenges of Business Law in the Third Millennium*, November 25, 2022, Bucharest ADJURIS. P. 281–301.
2. Yahoo gives dead Marine's family e-mail info. 2005. URL: <https://www.nbcnews.com/id/wbna7581686>
3. The United States of Congress. Electronic Communications Privacy Act of 1986. (ECPA). URL: <https://www.loc.gov/law/opportunities/PDFs/ElectronicCommunicationsPrivacyAct-PL199-508.pdf>
4. The Uniform Law Commission. Uniform Fiduciary Access to Dig. Assets Act (2014). URL: http://www.uniformlaws.org/shared/docs/Fiduciary%20Access%20to%20Digital%20Assets/2014_UFADAA_Final.pdf [<https://perma.cc/92VC-H9FE>].

5. The Uniform Law Commission. Revised Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act (2015). URL: http://www.uniformlaws.org/shared/docs/Fiduciary%20Access%20to%20Digital%20Assets/2015_RUFADAA_Final%20Act_2016mar8.pdf
6. Lee J. Death and Live Feeds: Privacy Protection in Fiduciary Access to Digital Assets. 2015. (April 7, 2015). 2015 Colum. Bus. L. Rev. 654. URL: <https://ssrn.com/abstract=2591411>
7. Bundesgerichtshof, Order of 27 August 2020. URL: <https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&sid=6c0fc9c60f135212f2ae8912361a9786&nr=110132&pos=0&anz=1>
8. Bundesgerichtshof, Order of 12 July 2018 URL: <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&sid=763e32ddffec8a10c62fbc1bd813c35&nr=86602&pos=0&anz=1>
9. Mikk T., Sein K. Digital Inheritance: Heirs' Right to Claim Access to Online Accounts under Estonian Law. *Juridica International*. 2018. № 27. P. 117–128. URL: https://www.researchgate.net/publication/328658520_Digital_Inheritance_Heirs%27_Right_to_Claim_Access_to_Online_Accounts_under_Estonian_Law
10. Grochowski M. Inheritance of the Social Media Accounts in Poland. *European Review of Private Law*. 2019. № 5. P. 1195–1206. URL: <https://ssrn.com/abstract=3470427>
11. Buitelaar J.C. Post-mortem privacy and informational self-determination. *Ethics and Information Technology*. 2017. № 2. Vol. 19. P. 129–142.

Токарева Віра Олександрівна, Личко Валерія Сергіївна
Спадкування об'єктів в мережі Інтернет: досвід західних держав

В статті розглядаються досвід західних держав у питаннях спадкування об'єктів в мережі Інтернет. Розглянуто судову практику та підходи до врегулювання питань спадкування цифрових об'єктів у США, Німеччині. Українське законодавство не передбачає законодавчих положень відносно правонаступництва цифрових об'єктів в мережі Інтернет, тому привертає інтерес дослідження судової практики та доктринальні підходи розроблені західними державами. Проаналізовано, що користувачі можуть визначити долю спадкового майна та коло осіб яким надавати доступ до об'єктів шляхом залишення спеціального заповідального розпорядження, якщо такий функціонал передбачає цифрова платформа. Розглянуті особливості підходу надання доступ до цифрових об'єктів після смерті фізичної особи в США, який проявляється в тому, що відповідно до передбаченої черговості пріоритетів передбачених Єдиним законом про довірчий доступ до цифрових активів, пріоритет надається спеціальному розпорядженню на цифровій платформі. У разі відсутності електронного розпорядження та письмового розпорядження залишеного на випадок смерті застосовуються загальні умови користування. За судовою практикою США, спадкоємцям може бути надано доступ до акаунту померлого та його вмісту, переважно, для реалізації зазначених цілей ознайомлення із даними, не замінюючи при цьому спадкодавця в правовідносинах із провайдером і не переймаючи прав та обов'язків, передбачених користувацькою угодою. На відмінну від підходу США, у судовій практиці Німеччини застосовуються положення універсального спадкового правонаступництва, коли права та обов'язки які слідує із користувацької угоди переходять у повному обсязі до спадкоємців. Застосування універсального правонаступництва дозволяє вступ спадкоємців у правовідносини із цифровою платформою в якості сторони договору, наданням доступу до всього вмісту акаунту, якому властива не лише майнова, а й особистісна цінність. Встановлено, що надання доступу до акаунту супроводжується наданням доступу до персональних даних, об'єктів інтелектуальної власності, особистого листування, не лише померлого, а в тому числі третіх осіб.

Ключові слова: цивільні правовідносини, спадкові правовідносини, спадщина, довірче управління майном, довірчі відносини, довірча власність, договір, зобов'язання, право власності, фізична особа.

Tokareva Vira, Lychko Valeriia
Inheritance of objects on the Internet: the experience of Western countries

The article examines the experience of foreign countries in inheriting objects on the Internet. The author analyses the court practice and approaches to the settlement of issues of inheritance of digital objects in the USA and Germany. Since Ukrainian legislation does not provide for any legal provisions regarding the succession of digital objects on the Internet, it is of interest to study the case law and doctrinal approaches developed by foreign countries. The author analyses that users may determine the fate of inherited property and the circle of persons to whom they may provide access to the objects by leaving a special testamentary order, if such functionality is provided by a digital platform. The author examines the peculiarities of the approach to providing access to digital objects after the death of an individual in the United States, which is manifested in the fact that, in accordance with the priority order provided for by the Uniform Digital Assets Trust Act, priority is given to a special order on a digital platform. In the absence of an electronic order and a written order left in case of death, the general terms of use apply. According to the US case law, heirs may be granted access to the deceased's account and its contents on the basis of a court decision, within strict limits and solely for the purposes of reviewing the data, without replacing the deceased in the legal relationship with the provider and without taking over the rights and obligations set out in the user agreement. In contrast to the US approach, German court practice applies the provisions of universal inheritance succession, where the rights and obligations arising from the user agreement are transferred in full to the heirs. The application of universal succession

allows the heirs to enter into legal relations with the platform as a party to the agreement, gaining access to all account content, which may have not only property but also personal value. It is established that granting access to the account is accompanied by granting access to personal data, intellectual property, personal correspondence, not only of the deceased, but also of third parties.

Key words: civil legal relations, inheritance relations, inheritance, trust management of property, trust relations, trust property, contract, obligations, property rights, digitalisation, natural person.

ПРОБЛЕМИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

УДК 347.91:316.485.6:347.721

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.8>

Харитонова Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, завідувачка кафедри права
інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-9681-9605

Галупова Лариса Ігорівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-6263-2773

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ У СФЕРІ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Сьогодні, медіація стає все більш актуальним інструментом врегулювання корпоративних конфліктів в усьому світі. У сучасних умовах глобалізації та інтенсивної конкуренції, корпоративні конфлікти є неминучими. Традиційні судові способи вирішення корпоративних спорів часто виявляються занадто тривалими, витратними та шкодять іміджу сторін або іміджу корпорації в цілому. Медіація, як альтернативний спосіб врегулювання конфліктів є більш гнучким, конфіденційним та ефективним механізмом пошуку взаємовигідного рішення. За допомогою медіації сторони можуть врегулювати конфлікт, при цьому зберегти добрі ділові відносини та уникнути публічності.

Для України, яка знаходиться на шляху реформування своєї правової системи та інтеграції в європейське правове поле, впровадження медіації в корпоративне середовище є особливо важливим. В умовах економічної нестабільності та постійних змін в законодавстві, медіація може стати інструментом для добросовісного та мирного розвитку ділових стосунків. Досвід країн ЄС у використанні медіації свідчить, що даний спосіб альтернативного врегулювання конфлікту є швидким та ефективним виходом із будь-якого

конфлікту та є ключовим фактором для залучення інвестицій та підтримки процесу економічного зростання.

Крім того, медіація як процес, орієнтований на співпрацю, дозволяє сторонам конфлікту більш глибоко зрозуміти позиції одне одного та знайти взаємовигідні рішення. Ці фактори особливо актуальними є для корпоративних відносин, де наявні конфлікти впливають не тільки на економічний потенціал господарських товариств, але й на їх ділову репутацію та імідж. Таким чином, дослідження медіації як способу врегулювання корпоративного конфлікту має як теоретичне, так і практичне значення. Так, теоретичне значення дослідження медіації як способу врегулювання корпоративних конфліктів полягає у розширенні наукових підходів до способів захисту корпоративних прав та визначенні переваг та недоліків медіації в корпоративному праві. Практичне значення полягає у визначенні переваг впровадження медіації у корпоративний сектор України.

Стан дослідження. Медіації як альтернативний спосіб врегулювання конфліктів (спорів) є сферою наукових інтересів таких науковців як: Н. Давиденко, Н. Бондаренко-Зелінська, Н. Крестовська, Н. Мазаракі, Л. Романадзе та

інші. Окремі проблемні питання запровадження медіації у сферу корпоративного права були досліджені у наукових працях І. Галіяна, І. Коваленко, О. Кологойди, В. Поєдинок. Попри значні здобутки доктрини у сфері медіації, питання використання даної примирної процедури як способу врегулювання корпоративних конфліктів залишається малодослідженим.

Метою є визначення медіації як ефективного способу врегулювання корпоративних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Медіація – це процес альтернативного врегулювання конфлікту, при якому третя незалежна особа, медіатор, допомагає конфлікуючим сторонам досягти взаємовигідного рішення. Метою медіації є не лице врегулювання конфлікту, але й збереження або налагодження добрих ділових відносин між сторонами.

Медіація відрізняється від традиційного судового розгляду тим, що вона орієнтована на інтереси та потреби сторін конфлікту, а не на формальне застосування права.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про медіацію», медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації.

Принцип добровільності є фундаментальним у процесі медіації. Добровільність медіації означає, що участь в даній примирювальній процедурі здійснюється виключно за згодою сторін, і будь-яка із сторін має право у будь-який момент відмовитись від участі в процесі.

Принцип конфіденційності означає, що інформація, яка стала відомою в ході медіації є захищеною і ніхто не має права розголошувати її без дозволу всіх учасників процесу. Конфіденційність процесу медіації створює сприятливе середовище для добросовісної комунікації та обміну інформацією, направленої на досягнення взаємовигідного рішення.

Принцип нейтральності полягає в тому, що медіатор має бути абсолютно нейтральним та безстороннім стосовно конфлікту і його учасників. Медіатор повинен уникати упередженого ставлення, що базується на особистих характеристиках сторін, їхньому соціальному походженні або поведінці під час медіації. Він має повідомити про будь-які існуючі чи потенційні особисті інтереси в конфлікті, які йому відомі. У разі виявлення таких інтересів, медіатор повинен відмовитися від проведення медіації.

Кодекс етики медіатора Національної асоціації медіаторів України детально описує принципи незалежності та неупередженості. Дані принципи означають, що медіатор не повинен мати упередженої, негативної або заздалегідь сформованої думки щодо будь-якого учасника конфлікту або предмету спору. Він має проводити процедуру медіації справедливо. Якщо в будь-який момент медіатор виявляє, що не здатний діяти неупереджено, він зобов'язаний припинити медіацію. Медіатор повинен залишатися нейтральним щодо позицій і суджень сторін, за винятком випадків явного порушення правових або етичних норм чи порядку проведення медіації [1].

Принципи самовизначеності та рівності сторін гарантує, що всі учасники медіації мають рівні права і можливості в процесі обговорення та прийняття рішень. Медіатор, в свою чергу, повинен забезпечити, щоб жодна зі сторін не мала переваги чи не була дискримінована. Рівність сторін сприяє справедливості та балансу в процесі медіації, що є важливим для досягнення взаємоприйняттого рішення. Сторони самостійно визначають, що є для них прийнятне та на які умови вони можуть погодитись задля врегулювання конфлікту [2].

Вищевказані принципи дають можливість ефективно та справедливо розглядати корпоративні конфлікти, звертаючи увагу на причину його виникнення та умови за яких він буде врегульований.

Загалом медіація, як спосіб альтернативного врегулювання конфлікту широко використовується в різних країнах світу.

В англо – американській правовій системі (зокрема, у США та Великій Британії) медіація має глибоке коріння та є добре інтегрованою у судову систему. У США медіація використовується у цивільних, сімейних та комерційних спорах. Одним із ключових факторів популярності медіації є високі витрати та тривалість судових процесів. У багатьох юрисдикціях США, перед тим як звернутися до суду, сторони зобов'язані спробувати врегулювати конфлікт за допомогою медіації. Судді можуть активно рекомендувати медіацію як ефективний спосіб розв'язання конфліктів [3]. Великій Британії також властива широка практика застосування медіації, зокрема у комерційних спорах. Законодавчі ініціативи підтримують розвиток медіації, забезпечуючи правові рамки для її здійснення та визнаючи медіаційні угоди [4, с. 60].

У Франції та Бельгії медіація також набуває все більшого значення, але її інтеграція у пра-

вову систему відбувалось повільніше порівняно з США. Як у Франції, так і в Бельгії, медіація спочатку виникла з практики. Законодавчі акти, що формалізують і легалізують цей процес, з'явилися пізніше. У Франції цим став Закон від 4 січня 1993 року, який був розширений Законом від 23 червня 1999 року, а в Бельгії – Закон від 10 лютого 1994 року, що також доповнив Кримінально-процесуальний кодекс країни та низку підзаконних актів [5, с. 167].

На той час, коли медіація активно розвивалася у США, у сусідній Канаді ця процедура мала обмежене значення і стала популярною лише після 1990-х років. Довгий час медіація в Канаді використовувалася переважно для вирішення колективних та приватних трудових спорів. Використання медіації в інших категоріях конфліктів було не поширеним явищем, оскільки такий підхід не відповідав правовим традиціям, що орієнтувалися на судовий розгляд справ. До того ж, мирні процедури, включаючи переговори, були обмежені судом, який встановлював їхні межі, що негативно впливало на відносини між сторонами.

Згодом з'явилася потреба у пошуку альтернативних судовому розгляду підходів, де одна зі сторін завжди отримувала перевагу, а інша програвала (стратегія winner/loser). У таких умовах медіація почала сприйматися як оптимальний спосіб вирішення конфліктів, і її використання поширилось на різні категорії спорів [6, с. 68].

Сьогодні медіація може бути широко використовувана в різних сферах, таких як: сімейні, трудові, комерційні, договірні конфлікти, конфлікти у сфері права інтелектуальної власності та інші. Однією із сфер, де медіація може бути ефективним способом врегулювання конфлікту – є корпоративне право.

На думку Данілової Е.І., корпоративний конфлікт – це довготривалий конфлікт, що ґрунтується на суперечці між учасниками корпорації, таких як учасники товариства, акціонери, менеджмент, трудовий колектив, так і між корпорацією і її зовнішніми учасниками, наслідком якого є зміни в діяльності корпорації [7].

Корпоративні конфлікти мають свої особливості, які відрізняють їх від інших видів конфліктів в організаціях. Вони є складними, багатофакторними та можуть мати значний вплив на діяльність компанії. Корпоративні конфлікти можуть виникати між різними групами учасників, такими як акціонери, учасники товариства, менеджмент, клієнти та партнери. Кожна з цих груп може мати власні інтереси або потреби, що в разі зіткнення

з інтересами інших учасників, призводить до конфлікту. Об'єктом корпоративного конфлікту є організаційні та майнові відносини, що виникають між учасниками корпоративних правовідносин. Предметом корпоративного конфлікту є безпосередньо те, через що відбулось зіткнення інтересів, прав, потреб. Це можуть бути питання розподілу прибутків, контроль над управлінням товариства, права власності та ін. Корпоративні конфлікти часто супроводжуються високим рівнем емоційної напруги, оскільки вони зачіпають не тільки особисті інтереси але і фінансові та іміджеві інтереси корпорації. Тривалі конфлікти можуть призводити до зниження морального духу, зменшення продуктивності та підвищення плинності кадрів, це в свою чергу підриває довіру до господарських товариств як з боку працівників, так і з боку партнерів.

Таким чином, наслідками корпоративних конфліктів може бути: фінансові втрати, втрати клієнтів, партнерів, працівників та репутації. Судовий захист не завжди може бути ефективним способом вирішення корпоративних спорів. Хоча б одна із сторін залишається незадоволена рішенням суду. Крім того, гласність судового процесу може завдати шкоди діловій репутації корпорації, навіть у випадку, коли в конфлікті задіяний лише один із учасників органів колективного управління.

Корпоративні конфлікти є неоднорідними за своєю природою та можуть виникати на різних рівнях корпорацій. Зважаючи на специфічні риси та ознаки корпоративних конфліктів, вони можуть бути класифіковані за різними підставами.

1. За суб'єктним складом учасників конфлікту:

- конфлікти між рівними учасниками корпоративних відносин. Такі конфлікти виникають в разі зіткнення прав та інтересів двох та більше акціонерів, або інших учасників господарського товариства.

- конфлікти між учасниками господарського товариства (акціонерами) та представником органу корпоративного управління або органом корпоративного управління.

- конфлікт між учасниками товариства та товариством. При цьому, варто зазначити, що корпоративним буде вважатися конфлікт, який виник між корпорацією та учасником, що вибув.

- конфлікти між посадовими особами господарського товариств (аудит, фінансова звітність, конфлікт інтересів, питання, пов'язані з винагородами тощо).

2. За предметом конфлікту:

- конфлікти щодо організаційних прав;

шому, що може забезпечити розвиток бізнесу. Так, наприклад, медіація під час обговорення та укладання корпоративного договору може допомогти сторонам: зрозуміти один одного; побачити інтереси партнерів у майбутньому спільному бізнесі; донести думки та бачення партнерів один до одного; побачити стилі управління та ставлення до бізнес процесів; зрозуміти як партнери будуть реагувати в складних ситуаціях; як вирішувати конфлікти; перевірити домовленості на реалістичність; у формуванні домовленостей між партнерами, щоб вони були чіткими та зрозумілими, а також однаково сприймалися; створити модель комунікації між партнерами у бізнес-проекті [10].

Як один із дієвих механізмів корпоративного управління медіація ефективна при таких конфліктних ситуаціях, які стосуються щорічної фінансової звітності; обрання нових членів Ради; визначення розміру винагород і премій, що виплачуються членам Ради; оцінка та емісія акцій; визначення питань злиття, реорганізації; вимоги щодо розкриття інформації; неналежне управління; права міноритарних акціонерів тощо.

Використання медіації як інструменту управління, на думку фахівців з питань корпоративного управління, може сприяти підвищенню вартості акцій компаній. Для цього важливим є система ранньої оцінки конфліктної ситуації у разі виникнення суперечки і, відповідно, чи містяться у найважливіших контрактах компанії положення щодо врегулювання можливих суперечок. Більше того, якщо компанія здійснює діяльність на міжнародному ринку, чи має вона механізм врегулювання міжнародних суперечок. «Завдяки включенню положень про медіацію до тексту контрактів механізм урегулювання спорів вмикається на початку відносин між сторонами, а не тоді, коли конфлікт уже виник. Сторони медіації, передбаченої контрактом, звикають до цього процесу. Їхнє мислення фактично налаштовується на зустрічі, обговорення і виявлення розбіжностей, а потім врегулювання спорів на підставі тотожності інтересів – тобто на збереження відносин з метою досягнення узгоджених і інтересів – тобто на збереження відносин з метою досягнення узгоджених цілей. Кваліфіковані медіатори можуть допомогти сторонам укласти договори таким чином, щоб уникнути конфліктів у майбутньому. Додаткову цінність мають і актуальні знання про обставини справи, якщо є механізм, який дозволяє врегулювати спори одразу після їх виникнення. Брак інформації про факти, які доводиться пригадувати три чи п'ять років потому під час судового

розгляду, ще більше розпалює конфлікт, якого можна було б уникнути, якби справу було владнано вчасно» [11, с. 10].

Нарешті, важливо підтримувати розвиток професійних асоціацій медіаторів та створювати умови для їхньої сертифікації та професійного розвитку. Це дозволить забезпечити високу якість медіаційних послуг та підвищити довіру до медіації серед корпоративного сектору. Важливо також підтримувати взаємодію між бізнес-асоціаціями та медіаційними центрами для обміну досвідом та розробки найкращих практик. Державні та приватні ініціативи повинні співпрацювати для створення платформ, які б сприяли поширенню інформації про медіацію та підтримували підприємства у процесі впровадження медіації.

Висновки. Медіація у сфері корпоративного права – це альтернативний спосіб врегулювання корпоративних конфліктів, що передбачає залучення нейтрального посередника (медіатора) для сприяння переговорному процесу між сторонами конфлікту з метою досягнення взаємоприйняттого рішення. Цей процес ґрунтується на принципах добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності, неупередженості медіатора, та самовизначеності та рівноправності сторін, що забезпечує ефективне врегулювання конфліктів у корпоративному середовищі, зберігаючи при цьому добрі ділові відносини між учасниками. Медіація у сфері корпоративного права представляє собою ефективний інструмент для врегулювання конфліктів, який забезпечує низку важливих переваг. Перш за все, медіація сприяє швидкому, гнучкому та економічному врегулюванню конфліктів, уникнувши тривалих та дорогих судових процесів. Це дозволяє сторонам зберегти ділові відносини та мінімізувати репутаційні ризики. Медіація також забезпечує конфіденційність процесу, що є надзвичайно важливим для корпорацій, які прагнуть уникнути публічного розголосу конфліктів. Крім того, медіація надає можливість сторонам контролювати процес та результати, що дозволяє знайти взаємовигідне рішення, задовольняючи інтереси обох сторін.

Для подальшого вдосконалення медіації у сфері корпоративного права необхідно здійснити низку важливих кроків, серед яких, просвітницька діяльність для населення як з боку центрів медіації, так і з боку суддів та адвокатів. Впровадження попередньої медіації перед судовим розглядом у певних типах корпоративних конфліктів здатне розвантажити судову систему та зберегти ділову репутацію самої корпорації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс етики медіатора Національної асоціації медіаторів України, затв. рішенням Загальних зборів ГО «Національна асоціація медіаторів України» від 07.12.2017, протокол № 1. URL : http://namu.com.ua/ua/info/mediators/nseyenf-yekhyun-pyeeekakhsua/index.php?bitrix_include_areas=N&clear_cache=Y
2. Поліщук В., Седашова О. Медіація для медичного бізнесу: менеджмент конфліктних ситуацій. *Приватний лікар: перший медичний діловий журнал*. URL: <https://www.trush.com.ua/blog/menedzhment-konfliktnikh-situaciy-v-me/>
3. USA Litigation and Dispute Resolution 2016, 5th Edition. URL: <https://www.globallegalinsights.com/practiceareas/litigation-and-dispute-resolution/5thed/>
4. Денисенко О. М. Витоки та процес впровадження присудової медіації у Великій Британії на прикладі Англії та Уельсу. *Нове українське право*. Вип. 6, 2023. С. 58–62. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/554/502>
5. Туманянц А. Р. Медіація в сучасній європейській практиці: досвід Франції й Бельгії. С. 166–170. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12149/3/Tumanyc_166-170.pdf
6. Поліщук М. Я. Розвиток та поширення медіації як способів вирішення цивільно-правових спорів у межах правової системи Канади. *Право і суспільство*. №2 частина 3. 2016 С. 67–71. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/2_2016/part_3/13.pdf
7. Данілова Е. І Дослідження корпоративних конфліктів в корпораціях авіаційної галузі України. URL: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/alex1,+407-1581-1-CE.pdf>
8. Тарасова А. Медіація як інструмент корпоративного управління / URL: <https://business.dia.gov.ua/cases/sistematizacia-biznes-procesiv/mediacia-ak-instrument-korporativnogo-upravlinna>
9. Pro Bono та медіація для організацій: мирний шлях для взаємовигідного вирішення спорів та конфліктів. URL: <https://ua2j.school/news/pro-bono-ta-mediatsiia-dlia-orhanizatsiy-mumny-shliakh-dlia-vzaemovihidnoho-vyrishennia-sporiv-ta-konfliktiv/>
10. Маркіян Варивода. Медіація та корпоративний договір. URL: Медіація та корпоративний договір ([linkedin.com](https://www.linkedin.com))
11. Рунессон Ерік М., Гі Марі-Лоранс. Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління / Ерік М. Рунессон, Марі-Лоранс Гі.-Всесвітній форум з питань корпоративного управління, 2007. / URL: [untitled \(ifc.org\)](http://untitled.ifc.org)

Харитонова Олена Іванівна, Галупова Лариса Ігорівна

Медіація як альтернативний спосіб врегулювання конфліктів у сфері корпоративного права

Актуальність заявленої тематики наукового дослідження зумовлюється особливостями правового корпоративного конфлікту як складного багатогранного явища, що потребує ефективного захисту. Захист корпоративних прав в судовому порядку, не завжди є ефективним, та майже завжди тягне за собою негативні наслідки для ділової репутації та іміджу суб'єктів корпоративних прав. Суб'єктам корпоративних правовідносин важливим є зберегти добрі ділові відносини для можливості співпрацювати і надалі. Відтак ефективним є використання медіації, як альтернативного способу врегулювання корпоративних конфліктів.

Стаття спрямована на визначення правової природи корпоративного конфлікту та переваг залучення медіації для його врегулювання. Наголошено на необхідності запроваджувати практику використання медіації як внутрішніми медіаторами так і зовнішніми. Крім того, в статті визначені переваги використання медіації в корпоративному праві та визначені фактори, за яких медіація не буде ефективною. Провідними методами дослідження є діалектичний та системний методи, що дозволяють розглянути правову природу корпоративного конфлікту. Системний метод дає можливість запропонувати класифікацію корпоративного конфлікту.

В даному науковому дослідженні визначено, що медіація в корпоративному секторі потребує значних просвітницьких дій, що зумовить обізнаність суспільства та бізнесу у сфері медіації.

Теоретична цінність даної статті полягає у розширенні наукових підходів до способів захисту корпоративних прав та визначенні переваг та недоліків медіації в корпоративному праві. Практична цінність полягає у визначенні переваг впровадження медіації у корпоративний сектор України.

Ключові слова: медіація, врегулювання конфлікту, альтернативне вирішення спору, корпоративний конфлікт, спір, захист корпоративних прав, суб'єкти господарювання, акціонери.

Kharitonova Olena, Halupova Larisa

Mediation as an Alternative Method of Conflict Resolution in Corporate Law

The relevance of the stated research topic is determined by the specific nature of legal corporate conflict as a complex and multifaceted phenomenon that requires effective protection. The protection of corporate rights through judicial means is not always effective and almost always results in negative consequences for the business reputation and image of corporate law entities. It is important for the subjects of corporate legal relations to maintain good business relations to enable continued cooperation. Therefore, the use of mediation as an alternative method of resolving corporate conflicts is considered effective.

The article aims to define the legal nature of corporate conflict and the advantages of involving mediation for its resolution. Emphasis is placed on the need to implement the practice of using mediation both by internal and external mediators. In addition, the article outlines the benefits of using mediation in corporate law and identifies the factors under which mediation may not be effective. The leading research methods are the dialectical and systemic methods, which allow for an examination of the legal nature of corporate conflict. The systemic method provides the opportunity to propose a classification of corporate conflict.

This scientific study establishes that mediation in the corporate sector requires significant educational efforts, which will lead to increased awareness among the public and businesses about mediation. The theoretical value of this article lies in expanding the scientific approaches to methods of protecting corporate rights and in identifying the advantages and disadvantages of mediation in corporate law. The practical value lies in determining the benefits of implementing mediation in the corporate sector of Ukraine.

Key words: mediation, conflict resolution, alternative dispute resolution, corporate conflict, dispute, protection of corporate rights, business entities, shareholders.

УДК 343.77.043

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.9>**Дмитришин Володимир Степанович,**

кандидат юридичних наук, доцент,

старший науковий співробітник

Державної наукової установи «Центр інноваційних технологій охорони здоров'я»

Державного управління справами

ORCID ID: 0000-0002-6913-0538

ЩОДО БЕЗПАТЕНТНИХ ЛІЦЕНЗІЙНИХ ДОГОВОРІВ

Постановка проблеми. У практичній діяльності науковців, суб'єктів господарювання, операторів ринку об'єктів права інтелектуальної власності та інноваційної діяльності є непоодинокі випадки, коли виникає необхідність укладення угод про розпорядження правами на результати наукової, інтелектуальної, конструкторської та дослідної діяльності, які, у силу певних причин, не мають статусу об'єктів права інтелектуальної власності. Правове регулювання правовідносин, що виникають навколо таких об'єктів, залишається дискусійним, мало дослідженим та потребує подальшого наукового опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Над теоретичними питанням розпорядження правами інтелектуальної власності взагалі та над тематикою ліцензування прав інтелектуальної власності працювали такі відомі науковці, як Підпригора О.А., Підпригора О.О., Харитонова О.І., Капіца Ю.М., Безклубий І.А., Шевченко Я.М., Смородина А.Є. та інші. Практичні аспекти розпорядження такими правами активно досліджували Б. Падучак, О. Тверезенко, Г. Штумпф та інші. Проте, після внесення змін до чинного законодавства у цій сфері, зокрема, суттєвої корекції положень Глави 75 Цивільного кодексу України, дещо удосконалилось та отримали розвиток питання ліцензійних правовідносин, що потребує наукового опрацювання та осмислення цих новацій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження юридичної природи, характеристик та суттєвих аспектів правовідносин, що виникають між сторонами угод при наданні дозволу на використання результатів розумової діяльності людини, які за своїми якостями не можуть набути форми і статусу об'єктів права інтелектуальної власності, але мають цінність, можуть бути ідентифіковані та стати об'єктом цивільних правовідносин а також надання рекомендацій щодо внесення змін до

чинного законодавства та практики формалізації договірних стосунків.

Виклад основного матеріалу. Питання розпорядження майновими правами досить чітко обумовлені чинним цивільним законодавством і спеціальним законодавством у сфері інтелектуальної власності та у сфері трансферу технологій. Даному питанню присвячено главу 75 Цивільного кодексу України, відповідні положення наявні у профільних законах щодо окремих об'єктів промислової власності та у законодавстві з акторського права і суміжних прав. Проте, усі зазначені норми є актуальними та придатними для застосування, коли визначеним і безальтернативним є об'єкт права інтелектуальної, навколо якого відбуваються правовідносини. Питання починають виникати, коли об'єкт розумової діяльності неможливо точно і чітко класифікувати за звичними канонами і віднести його до визначених законодавством певних об'єктів інтелектуальної власності. В практичній діяльності непоодинокими є випадки, коли передаються знання, результат інтелектуальної творчої, конструкторської діяльності що, з різних причин, не захищені засобами права промислової власності, через свою специфіку і призначення не можуть бути визнані об'єктами авторського права, але очевидно і реально мають вартість, корисність, можуть бути використані і є об'єктом цивільних правовідносин. Особливо яскраво це проявляється у випадку, коли розробниками створюється документація на складні механізми, машини, агрегати та надається право іншим особам на їх виробництво. В переважній більшості випадків в таких виробках може не бути патентоспроможних об'єктів, захист засобами комерційної таємниці не завжди можливий через відсутність даних, які можна формалізувати у рамки критеріїв цього об'єкту, визначених законодавством, а авторське право з одного боку не завжди може бути застосоване через технічний характер втілення ідеї (тобто, викладення інформації

у суворо регламентований спосіб, відповідно до стандартів, що виключає можливість творчого внеску), а з іншого боку – авторське право, як відомо, не захищає змісту твору, а лише – форму його вираження.

Серед науковців є різноманітні думки з приводу. На думку Є.Недогібченко, такі договори є безпатентними ліцензіями, оскільки придбання «чистого патенту», як правило, вимагає додаткових науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, також витрат на впровадження у виробництво. При цьому ліцензіату необхідно мати розвинуту технологічну базу. Усе це пов'язане з комерційними ризиками і може виявитися економічно неефективним і технологічно важкодоступним [1]. За висновками Т.Бегшової, ці правовідносини є окремим видом договорів – договір про розпоряджання ноу-хау, за яким надається право на використання ноу-хау з переданням для цього відповідної інформації, досвіду, знань [2, с. 111]. Вікторія Дмитренко зазначає, що якщо на певний об'єкт технології не видано патент у зв'язку з його неохороноспроможністю чи якщо його автор вирішив не подавати на реєстрацію результат, а зберігати конфіденційність, то його можна охороняти як ноу-хау. Відомо, що на об'єкти, на які не видані патенти, надають дозвіл щодо їх використання саме шляхом безпатентної ліцензії [3]. І.Коросташова вважає, що під безпатентним ліцензійним договором розуміють договір, об'єктом якого є рішення, що не отримало охорони: за законом або рішенням автора [4]. Колектив відомих фахівців з питань інтелектуальної власності у складі С. Довгого, В. Жарова та В. Зайчука зазначає у своїй монографії, що «одні винаходи, які відповідають передбаченим законом критеріям патентоспроможності, стають у встановленому порядку офіційно визнаними запатентованими винаходами, а інші, які таким вимогам не відповідають або хоча й відповідають, але не оформлені у встановленому порядку, правовою охороною не користуються, однак не перестають через це бути винаходами» [5, с. 136]. Аналогічної позиції притримується і В. Коноваленко, який пише, що варто розрізняти винахід (корисну модель) і запатентований винахід (корисну модель), у першому випадку розуміють технічне рішення, яке не охороняється патентним правом, а в другому – об'єкти патентного права [6, с. 136]. На нашу думку такі тези є досить дискусійними. Лише об'єкт розумової діяльності людини, який відповідає встановленим критеріям надання правової охорони у якості винаходу, визнаний таким,

за результатами кваліфікаційної експертизи і у відношення якого прийняте рішення уповноваженим державним органом про визнання його «винаходом» та інформація про це опублікована у відповідному бюлетені та доведена до широкого загалу, може вважатись винаходом. Винахід не може бути «незареєстрованим» позаяк його реєстрація – це суттєва умова набуття ним статусу власне «винаходу».

Інші автори вважають, що об'єктивно існують два поняття винаходу – звичайне і юридичне. Під звичайним розуміють творче вирішення утилітарної проблеми, тобто будь-яке оригінальне вирішення для задоволення певної практичної потреби, а юридичне поняття вужче, оскільки не на кожен винахід у звичайному розумінні поширюються норми права інтелектуальної власності [7, с. 278]. І. Коваль зазначає, що термін «винахід» використовується в науковій літературі, засобах масової інформації. На практиці та поза правовим полем, «зробити винахід» означає придумати щось нове, несподіване, оригінальне, а термін «винахідник» часто застосовується у значенні «вигадник». На відміну від побутового значення, в патентному праві винаходом визнається тільки об'єкт, який відповідає умовам правової охорони, що засвідчується патентом» [8, с. 86].

Якщо звернутись до тлумачного словника юридичних термінів, то винахід визначено як технічне рішення в будь-якій галузі суспільно корисної діяльності, яке відповідає умовам патентоспроможності, тобто є новим, має винахідницький рівень і придатне для промислового використання. Право на винахід охороняється державою і засвідчується патентом [9, с. 45]. У іншому джерелі, винахід описано як «рішення утилітарної задачі в будь-якій галузі промисловості або іншій сфері суспільно корисної діяльності людини, що відповідає визначеним законодавством умовам надання правової охорони й визнане як винахід компетентним державним органом» [10, с. 25]. З точки зору Е. Барєєва, юридичне визначення винаходу має містити його головні ознаки як об'єкта правової охорони, такі як творчий характер, технічний характер, новизна, винахідницький рівень, придатність до промислового використання. Автор пропонує визначити винахід лише як: «результат творчої діяльності людини, який є новим, має винахідницький рівень і придатний для промислового використання та здійснення якого дає певний технічний результат» [11, с. 11], тобто обмежується виключно вимогами до патентоспроможності об'єкта, спираючись на матері-

альні норми і повністю ігноруючи процесуальні, які мають бути дотримані для об'єктивізації знання, інформації, ідеї у власне винахід. З таким визначенням суті патенту, як правового явища, також складно погодитись.

В даному разі можна погодитись з думкою О. Бирковича, що не зовсім коректно називати винаходами ті результати інтелектуальної, творчої діяльності, які не відповідають відповідним критеріям правової охорони, оскільки, в українському законодавстві поряд з винаходами виділяють корисні моделі, які відрізняються від винаходів відсутністю критерію винахідницького рівня [12].

Алла Смородина вважає, що технічне, технологічне або інше рішення може бути об'єктом ліцензійного договору за умови належної його ідентифікації. До моменту отримання патенту об'єктом договору може бути комерційна таємниця (ноу-хау) (безпатентний ліцензійний договір), з моменту отримання патенту, відповідно, винахід або корисна модель (патентний ліцензійний договір) [13, с. 121]. Не можемо повністю погодитись з такою думкою, позаяк, якщо користуватись такою логікою, то до безпатентних договорів слід віднести і ліцензію на об'єкт авторського права, і ліцензію на торговельну марку, і ліцензію на промисловий зразок, враховуючи, що усі ці об'єкти не захищаються патентами. На нашу думку, якщо об'єктом правочину є надання у користування прав на комерційну таємницю, то це буде не «безпатентний ліцензійний договір», а «ліцензійний договір на надання прав на використання комерційної таємниці», а охоронними документами – будуть документи якими особа формалізовано закріпила і правомірно визначила інформацію комерційною таємницею.

Цивільний кодекс України (стаття 1107) визначає види правочинів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності та відносить до таких, зокрема, ліцензію на використання об'єкта права інтелектуальної власності та ліцензійний договір. Зазначені правочини, як впливає з тексту цієї статті, відносять ліцензійні правочини саме до правочинів, предметом яких є об'єкти інтелектуальної власності. Стаття 1109 ЦК у частині першій каже, що «за ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності...», а частина 5 цієї ж статті уточнює, що «предметом ліцензійного договору не можуть бути права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, які на момент укладення договору не були чинними».

У частині 1 статті 28 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» зазначено, що права, які випливають з державної реєстрації винаходу (корисної моделі), діють від дати, наступної за датою державної реєстрації винаходу (корисної моделі). А частина 7 цієї ж статті встановлює, що володілець патенту має право дати будь-якій особі дозвіл (видати ліцензію) на використання винаходу (корисної моделі) на підставі ліцензійного договору.

Системно аналізуючи зазначені норми законодавства можна зробити висновок, що права на винаходи (корисні моделі) виникають з факту їх державної реєстрації, до такої реєстрації ці права не можуть бути предметом ліцензійного договору, і, відповідно, до державної реєстрації не може укладатись ліцензійний договір. Тобто, термін «ліцензійний договір» загалом може застосовуватись лише до об'єктів, які за визначенням законодавства є об'єктами права інтелектуальної власності, ліцензія на винахід (корисну модель), як на об'єкти, що виникають після видачі патенту – може бути лише «патентною», інші об'єкти, набуття прав на які не вимагає державної реєстрації – ліцензуються за ліцензійними договорами на використання певних визначених об'єктів (ліцензія на об'єкт авторського права, ліцензія на комерційну таємницю, тощо) а сам по собі термін «безпатентна ліцензія» – має внутрішньо суперечливий характер не має юридичного сенсу.

Виходячи з зазначеного, досить дискусійним виглядає застосування терміну «ліцензія» у контексті Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій». Так стаття 1 цього Закону визначає договір про трансфер технології, як договір, укладений у письмовій формі між особами, яким належать та/або яким повністю чи частково передаються майнові права на технологію або її складові. А далі, в статті 19, до істотних умов договорів про трансфер технологій, Закон відносить: ліцензію та її умови на використання технологій та їх складових а також порядок надання субліцензій на складові технології третім особам. По тексту Закону термін «ліцензія», «ліцензування» застосовується у контексті надання дозволу на використання самої технології, і лише у частині 2 статті 22 мова йде про винагороду авторам у разі надання ліцензії на використання запатентованих складових технологій іншим особам.

Як нами вже зазначалось, «технологія», за своїм поточним законодавчим визначенням не

є об'єктом права інтелектуальної власності і може лише включати у себе такі об'єкти, у якості складових технології або окремих документів, що супроводжують технологію. Така ситуація створює суттєві перешкоди, щодо цивільного обороту прав на технологію, сплати винагороди за її використання, бухгалтерського обліку, оцінки, оподаткування, тощо. І хоча загалом, пункт (viii) статті 2 Конвенції, що засновує Всесвітню організацію інтелектуальної власності, який визначає відкритий узагальнений перелік об'єктів права інтелектуальної власності, до яких відносять: «...права, які стосуються: літературних, художніх і наукових творів, виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо-і телевізійних передач, винаходів у всіх областях людської діяльності, науково відкриттів, промислових зразків, товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань та комерційних позначень, захист від недобросовісної конкуренції, а також всі інші права, що стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній областях», формалізація технології, як повноцінного об'єкту права інтелектуальної власності у законодавчому полі України є вкрай нагальним завданням. Реалізувати зазначене завдання можливо шляхом внесення до Цивільного кодексу окремої глави «Технології» до Книги четвертої «Право інтелектуальної власності». Зазначеною главою необхідно визначити поняття «технології», її ознаки, як комплексного об'єкта інтелектуальної власності, порядок набуття прав, термін чинності прав, суб'єктів права на технологію, термін чинності прав, порядок засвідчення права на технологію, тощо.

Іншим об'єктом, відносно до розпоряджанням прав на який часто застосовують термін «непатентна ліцензія» є ноу-хау. Якщо, як ми зазначали вище, у випадку надання дозволу на використання «комерційної таємниці» може бути застосований термін «ліцензія на комерційну таємницю» (враховуючи той факт, що комерційна таємниця є визначеним главою 46 Цивільного кодексу України об'єктом права інтелектуальної власності), то відносно «ноу-хау» ми не можемо з впевненістю сказати те ж саме.

На думку В.Дмитренко, неохоронюване державою технічне рішення може охоронятися його автором в таємниці як ноу-хау за умови, якщо він вживатиме адекватних заходів щодо зберігання його в конфіденційності, в іншому випадку, якщо результат не охороняється патентом і не збережений як ноу-хау, вважаємо, що тоді можна говорити виключно як про результат інтелектуальної, твор-

чої діяльності людини, технічне рішення, яке охороняється авторським правом. Однак тут є певні застереження: авторське право охороняє форму вираження, а не зміст, тому, якщо суть об'єкта не охороняється ні державою, ні його творцем як ноу-хау, то є ризики, що будь-яка особа, може ознайомитись з об'єктом і почати його використовувати без згоди автора [3]. Відомий німецький дослідник ліцензійних правовідносин Г. Штумпф, окремо розрізняв ліцензійні договори на об'єкти, що мають патенту охорону, та окремою групою договорів вважав договори про передачу ноу-хау [14, с. 43]. Схожу позицію займає і О. Чобот, який визначив договір про передачу ноу-хау, як самостійний договір в системі цивільно-правових договорів, та вбачає суттєві відмінності між ліцензійним договором і договором про передання ноу-хау, які відрізняються характером опосередковуваних ними відносин [15, с. 119–142]. На думку Т. Бегової в праві інтелектуальної власності розрізняють договори щодо передання права (відчуження) та надання дозволу на використання. Однак ноу-хау – особливий об'єкт, і в практиці вживають поняття «договір про передання ноу-хау» під яким, як правило, розуміють надання дозволу на використання [2, с. 96]. Вікторія Дмитренко вважає, що окреме виділення договору про передачу ноу-хау має право на існування, однак, треба чітко з'ясувати, які права за цим договором надаються. Водночас, на її думку, безпатентна ліцензія на ноу-хау, як і на неохоронювані технічні рішення, на які з певних причин не було видано охоронний документ, також може застосовуватись із метою надання дозволу на використання цього об'єкту [3].

На нашу думку, договір про надання права на використання ноу-хау без передання прав власності на цей об'єкт, все ж не може бути названий «ліцензійним договором», враховуючи, що ноу-хау не відноситься до переліку визначених законодавством об'єктів права інтелектуальної власності. Встановлений статтею 420 ЦК перелік, хоча і містить слово «зокрема», яке формально дає підстави віднести будь-який об'єкт до цього переліку, все ж є по-суті закритим та не дає однозначного розуміння того, чи можна вважати ноу-хау об'єктом інтелектуальної власності. Відсутність норм законодавства, які б визначали момент та спосіб набуття прав на такий об'єкт, його суб'єктів, обсяг прав, термін чинності прав, тощо робить досягнення такої мети ще більш проблематичною. Пункт 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу техно-

логій» також визначає ноу-хау лише, як технічну, організаційну або комерційну інформацію. Тобто, встановлена п. 5 ч. 1 ст. 1107 ЦК норма, стосовно «інших правочинів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності також не може бути застосованою, через невизначеність питання щодо віднесення ноу-хау до таких об'єктів.

Згідно зі статтею 3 ЦК України, серед загальних засад цивільного законодавства зазначено свободу договору, а в ч. 1 ст. 6 ЦК визначає, що сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. Частина 2 ст. 628 ЦК України встановлює норму, згідно якої сторони мають право укласти договір, у якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір), відповідно до відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору. Тобто, договір на надання права на використання ноу-хау не може бути названий «ліцензійним договором», і, на нашу думку, такий договір про надання права на використання інформації (чим за своєю сутністю є ноу-хау), має бути названий відповідно до змісту правовідносин, що регулюються таким договором та може містити елементи різних договорів, у тому числі – і ліцензійного.

У цьому наша думка не співпадає з висновком Верховного Суду, викладеним у Постанові від 13 квітня 2022 року у справі № 366/599/19, згідно якої «відповідно до ч. 1 ст. 1107 ЦК України до договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності віднесено: ліцензійний договір; договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності; договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності; інший договір щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. Цей перелік не є вичерпним, оскільки законодавчо не можна передбачити всю різноманітність договірних відносин у сфері інтелектуальної власності. Зокрема, до інших договорів можна віднести: договір між співавторами; договір про порядок розподілу прав на службові об'єкти інтелектуальної власності; договір про передачу ноу-хау, тощо».

Суд в цій Постанові також визнав, що договір про розпорядження правами інтелектуальної власності, навіть якщо він не поймає, як

такий і не передбачений актами цивільного законодавства, може бути укладений, не є нікчемним, і свої відносини в непонайменованих договорах сторони врегульовують на власний розсуд. Якщо між сторонами вчинено непонайменованого договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, а вимоги частин 5 та 9 ст. 1109 ЦК України розраховані на їх застосування до тих ситуацій, якщо між сторонами вчинено ліцензійний договір, то у разі якщо вчинено непонайменованого договору, то положення вказаних норм не підлягають застосуванню [17].

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що при наданні права на використання ноу-хау має укладатись не «ліцензійний договір на ноу-хау», а договір про надання права на використання інформації або непонайменованого договору, який може містити положення аналогічні до договорів про розпорядження правами інтелектуальної власності та інші умови, які сторони вважають за доцільне відобразити у цих договорах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Лише об'єкт розумової діяльності людини, який відповідає встановленим критеріям надання правової охорони у якості винаходу, визнаний таким, за результатами кваліфікаційної експертизи і у відношення якого прийняте рішення уповноваженим державним органом про визнання його «винаходом» та інформація про це опублікована у відповідному бюлетені та доведена до широкого загалу, може вважатись винаходом.

Недоцільно при визначенні винаходу обмежуватись лише матеріальними норми його патентоспроможності, ігноруючи процесуальні норми, які застосовуються для надання інформації статусу винаходу. Для визначення патенту, як об'єкту інтелектуальної власності, врахування процедурних питань його формалізації є обов'язковим.

Термін «ліцензійний договір» може застосовуватись лише до об'єктів, які за визначенням законодавства є об'єктами права інтелектуальної власності, ліцензія на винахід (корисну модель), як на об'єкти, що виникають після видачі патенту – може бути лише «патентною», інші об'єкти, набуття прав на які не вимагає державної реєстрації – ліцензуються за ліцензійними договорами на використання певних визначених об'єктів (ліцензія на об'єкт авторського права, ліцензія на комерційну таємницю, тощо) а сам по собі термін «безпатентна ліцензія» – не має юридичного сенсу.

Договір про надання права на використання ноу-хау без передання прав власності на цей

об'єкт, не може бути названий «ліцензійним договором», враховуючи, що ноу-хау не відноситься до переліку визначених законодавством об'єктів права інтелектуальної власності. Такий договір про надання права на використання інформації (чим за своєю сутністю є ноу-хау), має бути названий відповідно до змісту правовідносин, що регулюються таким договором та може містити елементи різних договорів, у тому числі – і ліцензійного.

Формалізація технології, як повноцінного об'єкту права інтелектуальної власності у законо-

давчому полі України є вкрай нагальним завданням. Реалізувати зазначене завдання можливо шляхом внесення до Цивільного кодексу окремої глави «Технології» до Книги четвертої «Право інтелектуальної власності». Зазначеною главою необхідно визначити поняття «технології», її ознаки, як комплексного об'єкта інтелектуальної власності, порядок набуття прав, термін чинності прав, суб'єктів права на технологію, термін чинності прав, порядок засвідчення права на технологію, тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Недогібченко Є.Г. Ліцензія на використання об'єктів інтелектуальної власності. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/2793/tezypoltavanedogibchenko29022016.pdf>
2. Бєгова Т. Поняття «ноу-хау» і договір про його передачу: монографія. Харків: Право, 2009. 160 с.
3. Дмитренко В.В. «Непатентований винахід» і «ноу-хау»: співвідношення понять / Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2018. С. 92–96.
4. Коросташова І.М. Договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності: питання класифікації. *Збірник наукових праць. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2008. Вип. 4(40). С. 70–79.
5. Охорона інтелектуальної власності в Україні / С. Довгий, В. Жаров, В. Зайчук та ін. Київ: Форум, 2002. 319 с.
6. Коноваленко В. Операції з інтелектуальною власністю: оформлення, оподаткування. / Харків, Центр «Консульт», 2007; 296 с.
7. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т.6: Право інтелектуальної власності / за ред. проф. І. Спасиво-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Харків: ФОП Лисяк Л.С., 2011. 592 с.
8. Коваль І. Захист прав у сфері промислової власності: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування: монографія. Київ: НДІ ІВ НАПрН України, Лазурит-Полиграф, 2011. 320 с
9. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Гончаренко, П. Андрушко, Т. Базова та ін.; за ред. В. Бончаренка. Київ: Либідь, 2004. 320 с.
10. Інтелектуальна власність: словник-довідник / За заг. ред. О. Святоцького: у 2-х т. Т. 2. Промислова власність / За ред. О. Святоцького, В. Петрова; уклад. Л. Добриніна, А. Кочеткова, Н. Мова та ін. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 272 с.
11. Барєсєв Е. Правова охорона винаходів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук:
12. Биркович О. І. Ліцензійний договір: проблематика визначення та особливі умови договору. URL: <https://ocs.nau.edu.ua/index.php/TL/MNPK/paper/viewFile/3575/2741>.
13. Смородина А. Є. Ліцензійний договір у цивільному праві України: монографія / Алла Смородина. Київ : ТОВ «Пабліш Про», 2023. 528 с.
14. Штумпф Г. Договір о передаче ноу-хау. Москва: «Прогресс», 1976. 376.
15. Чобот А. «Ноу-хау» і договір на его передачу: дис.канд. юрид. наук: 12.00.03. Харьков, 1994. 177 с.
16. Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2022 року у справі № 366/599/19 (провадження № 61-7142св21): електронний ресурс. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103986053>.

Дмитришин Володимир Степанович Щодо безпатентних ліцензійних договорів

У статті здійснене дослідження юридичної природи, характеристик та суттєвих аспектів правовідносин, що виникають між сторонами угод при наданні дозволу на використання результатів розумової діяльності людини, які за своїми якими не можуть набути форми і статусу об'єктів права інтелектуальної власності. Розглянуто літературні джерела щодо тематики безпатентних ліцензійних договорів, вивчені думки вчених щодо можливості укладення таких договорів, їх суттєвих рис, характеристик і правовідносин, які ними регулюються. Особливу увагу було звернуто на визначення патенту, як такого і на умови коректного застосування цього терміну. Опрацьовано питання безпатентних ліцензій відносно до договору трансферу технологій та внесено пропозиції, щодо доцільності і необхідності внесення змін до цивільного законодавства стосовно формалізації технології у якості окремого комплексного об'єкту інтелектуальної власності. Обґрунтовано тезу про те, що права на об'єкти які виникають з факту їх державної реєстрації, до такої реєстрації не можуть бути предметом ліцензійного договору, і, відповідно, до державної реєстрації не може укладатись ліцензійний договір, а термін «ліцензійний договір» може застосовуватись лише до об'єктів, які за визначенням законодавства є об'єктами права інтелектуальної власності, ліцензія на винахід (корисну модель) – може бути лише «патентною», інші об'єкти, набуття прав на які не вимагає державної реєстрації – ліцензуються за ліцензійними договорами на використання певних визначених об'єктів (ліцензія на об'єкт авторського права, ліцензія на комерційну таємницю, тощо) а сам по собі термін

«безпатентна ліцензія» – має внутрішньо суперечливий характер не має юридичного сенсу. Висунуто ідею, про те, що договір про надання права на використання ноу-хау не може бути названий «ліцензійним договором», враховуючи, що ноу-хау не відноситься до переліку визначених законодавством об'єктів права інтелектуальної власності, а такий договір про надання права на використання інформації має бути названий відповідно до змісту правовідносин, що регулюються таким договором та може містити елементи різних договорів, у тому числі – і ліцензійного.

Ключові слова: розпорядження правами інтелектуальної власності, ліцензійний договір, патент, безпатентна ліцензія, договір трансферу технологій, передання прав на ноу-хау.

Dmytryshyn Volodymyr

About patent-free license agreements

The article examines the legal nature, characteristics and essential aspects of legal relations that arise between the parties to agreements when granting permission to use the results of human mental activity, which by their qualities cannot acquire the form and status of objects of intellectual property law. Literary sources on the topic of patent-free license agreements were considered, the opinions of scientists were studied regarding the possibility of concluding such agreements, their essential features, characteristics and legal relations regulated by them. Particular attention was paid to the definition of a patent as such and the conditions for the correct application of this term. The issue of patent-free licenses in relation to the technology transfer agreement was worked out, and proposals were made regarding the expediency and necessity of making changes to civil legislation regarding the formalization of technology as a separate complex object of intellectual property. The thesis that the rights to objects that arise from the fact of their state registration cannot be the subject of a license agreement before such registration is substantiated, and accordingly, a license agreement cannot be concluded before state registration, and the term «license agreement» can be used only to objects that, according to the law, are objects of intellectual property rights, a license for an invention (utility model) can only be a «patent», other objects, the acquisition of rights to which does not require state registration, are licensed under license contracts for the use of certain specified objects (a license for an object of copyright, a license for a commercial secret, etc.) and the term «patent-free license» by itself – has an internally contradictory nature and has no legal meaning. The idea was put forward that the agreement on granting the right to use know-how cannot be called a «license agreement», given that know-how does not belong to the list of objects of intellectual property law defined by law, but such an agreement on granting the right for the use of information must be named in accordance with the content of the legal relationship regulated by such an agreement and may contain elements of various agreements, including a license agreement.

Key words: disposal of intellectual property rights; license agreement; patent; patent-free license; technology transfer agreement; transfer of rights to know-how.

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.10>

Гринь Дмитро Володимирович,
доктор філософії з права

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ У ПИТАННІ БАЛАНСУ МІЖ РОБОТОЮ І ОСОБИСТИМ ЖИТТЯМ ПРАЦІВНИКІВ

Вступ. У сучасному світі баланс між роботою і особистим життям працівників стає все більш актуальною темою для досліджень та обговорень. Зміни в умовах праці, зростання кількості жінок у робочій силі, розвиток гнучких форм зайнятості та технологічний прогрес значно впливають на цей баланс. Усе більше організацій визнають важливість забезпечення гармонійного поєднання професійних і приватних обов'язків своїх працівників, адже це не лише підвищує задоволеність роботою, але й сприяє зростанню продуктивності та зниженню рівня стресу.

Особливої уваги заслуговує гендерний аспект у питанні балансу між роботою і особистим життям. Історично склалося так, що жінки часто несли основний тягар домашніх обов'язків, що обмежувало їхні можливості для кар'єрного зростання та професійного розвитку. Водночас чоловіки були орієнтовані на роботу, що часто призводило до нехтування сімейними обов'язками та особистим життям. Сучасні дослідження показують, що забезпечення гендерної рівності в умовах праці є ключовим чинником для досягнення балансу між роботою і особистим життям.

У різних країнах світу приймаються законодавчі та політичні заходи, спрямовані на забезпечення цього балансу.

Метою статті є виявлення основних викликів та можливостей для досягнення гендерної рівності у цій сфері, а також визначення ефективних практик, що можуть бути застосовані для покращення умов праці в контексті балансу між роботою та особистим життям працівників.

Стан дослідження. В Україні серед вчених, які досліджують питання балансу між роботою та особистим життям працівників, зокрема і гендерному аспекту у цьому питанні можна виділити таких як Гуменна О., Гуменна А., Воропай О., Ткалич М., Заюков І., Пижова М., Ярошенко О. Серед зарубіжних вчених слід назвати таких як Kossek,

Lewis, Hammer, Rantanen, Kinnunen, Mauno, Tillemann, Eby, Casper, Lockwood, Bordeaux, та Brinley.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками значно зросла кількість умов праці, які надають працівникам можливість вибору місця, часу та способу виконання роботи. Частка працівників з різними типами гнучких трудових договорів (ГТД), таких як фіксований час і нерегламентований робочий час, є високою у Швеції порівняно з багатьма європейськими країнами. До 84% працездатного населення Швеції мають трудові відносини з певною мірою гнучкості [1]. Треба також зазначити, що у Швеції існує сильна політика підтримки балансу між роботою та особистим життям, яка враховує гендерні аспекти. Одним з ключових елементів є система батьківської відпустки, яка передбачає рівний розподіл обов'язків між чоловіками та жінками. Обидва батьки мають право на оплачувану відпустку по догляду за дитиною, причому деяка частина цієї відпустки резервується спеціально для батька, щоб заохотити його до активнішої участі у догляді за дитиною. Такий підхід допомагає зменшити гендерні стереотипи щодо ролей у сім'ї та на роботі.

Цікаво, що у Японії, де традиційно існує гендерна нерівність у сфері праці, уряд запровадив політику для стимулювання участі чоловіків у догляді за дітьми. Це включає фінансові стимули для чоловіків, які беруть відпустку по догляду за дитиною. Такі заходи спрямовані на зміну культурних стереотипів та підтримку рівного розподілу сімейних обов'язків.

Канада теж пропонує приклад гнучкого підходу до забезпечення балансу між роботою і особистим життям, що враховує гендерний аспект. Закон про зайнятість Канади передбачає оплачувані батьківські відпустки, які можуть бути поділені між обома батьками. Крім того, існують програми, які

підтримують гнучкі робочі графіки та дистанційну роботу, що дозволяє працівникам краще поєднувати робочі та сімейні обов'язки [2].

Рушійною силою для запровадження ГТД є можливість збалансувати суперечливі вимоги щодо роботи та сім'ї для працюючих чоловіків і жінок. Конфлікт між роботою та особистим життям виникає тоді, коли вимоги однієї ролі перешкоджають здатності людини виконувати вимоги іншої ролі. Часто вивчають два різні аспекти конфлікту вимог: коли робота заважає особистому життю, або навпаки. ГТД може дати працівникам більшу гнучкість у прийнятті рішень щодо того, коли, де і як працювати, що, в свою чергу, може полегшити суперечливі вимоги [3].

Важливо в контексті порушеної теми досліджувати гендерний аспект гнучких трудових договорів. Деякі працівники борються з необхідністю бути доступними на роботі, що може призвести до зростання вимог, збільшення тривалості робочого часу та відчуття постійної доступності, сприяючи безмежній робочій ситуації та погіршенню здоров'я [4]. Однак взаємозв'язок між різними ГТД, гнучкістю та інтерференцією не встановлений, а гендерні особливості рідко вивчалися. Чоловіки та жінки мають різні передумови на ринку праці та в домашній сфері. Потреби та можливості чоловіків і жінок здійснювати контроль над робочими та домашніми обов'язками можуть відрізнятися і впливати на їхні вимоги до планування своєї роботи. Це, ймовірно, сприяє різному сприйняттю гнучкості серед чоловіків і жінок, що може вплинути на можливість поєднання роботи та приватного життя. Гендер відіграватиме центральну роль у дослідженні взаємозв'язку між ГТД, гнучкістю та втручанням.

Ми переконані, що гнучкі трудові договори мають позитивно впливати на баланс між роботою та особистим життям працівників. Гнучкість праці добре вивчена, але це поняття рідко визначається, і факт, що гнучкість праці може мати різні значення, іноді ігнорується. Наприклад, терміни «вільнонаймана праця» та «гнучкість» часто використовуються як взаємозамінні [5]. У цьому дослідженні ми розглядаємо сприйняту гнучкість і ГТД як два різні поняття. Сприйнята гнучкість стосується сприйняття працівниками контролю над тим, де, коли і як працювати. Гнучкість пов'язана з традиційною концепцією контролю над роботою, що походить від моделі «попит-контроль» [10], але підкреслює час і місце, які є центральними аспектами для працівників сфери знань.

ГТД стосуються трудових договорів, які дозволяють працівникам певний контроль над тим, коли і де вони працюють поза межами стандартного робочого дня [9]. У цьому дослідженні розглядаються два типи ГТД: гнучкий час і нерегламентований робочий час. Гнучкий час передбачає, що працівники можуть організувати свій щоденний робочий час у певних часових рамках з низкою прийнятних варіантів. Нерегламентований робочий час дозволяє працівникам самостійно організувати свій робочий час на основі своїх робочих обов'язків.

Вважаємо за потрібне зробити акцент на гендерних відмінностях у використанні гнучких трудових договорів. Чоловіки та жінки по-різному використовують ГТД. Жінки частіше використовують ГТД для поєднання роботи та особистого життя, тоді як чоловіки зазвичай використовують їх для підвищення своєї залученості у роботу. Крім того, жінки можуть потребувати вищого рівня контролю, щоб зменшити рівень втручання. Для працюючого населення, яке має більше сімейних обов'язків, гнучкий графік роботи є радше необхідністю, ніж додатковою перевагою.

Результати зарубіжних дослідників [6] підкреслюють важливість врахування гендерного аспекту при вивченні гнучких трудових договорів (ГТД), гнучкості та втручання, особливо у випадку з жінками. Відповідно до гендерної теорії, чоловічі та жіночі ролі на роботі та вдома визначаються гендерними нормами та відносинами, які по-різному впливають на гнучкі трудові договори (ГТД), гнучкість та втручання для чоловіків і жінок.

При розгляді взаємозв'язку між ГТД, гнучкістю та втручанням між роботою і життям, не виявлено значного стримуючого впливу гендеру. Однак у гендерно-стратифікованих моделях, треба констатувати, що нерегламентована праця безпосередньо пов'язана лише з досвідом втручання у робочі години чоловіків, але не жінок. Хоча існують деякі відмінності в оцінках, вони є невеликими і невизначеними [7].

Причини цього можуть бути різноманітними, наприклад, різний розподіл чоловіків і жінок у різних типах нерегламентованої праці. Нерегламентована праця частіше зустрічається серед працівників на керівних посадах, де чоловіки представлені більше, ніж жінки. Коли гендер використовується лише як модератор, аналітична модель не повністю враховує гендерні норми, тривалість робочого часу, керівні посади та домашні обов'язки, що впливають на роботу і життя чоловіків та жінок.

Нерегламентована робота збільшує сприйняття загрози насильства над жінками серед чоловіків, але не серед жінок. Це узгоджується з висновками Лотта [8], який показав, що чоловіки з нерегламентованою роботою повідомляли про вищий рівень втручання у робочі години.

Виявлено, що гендерно-стратифікованих моделях ми виявили, що ефект посередництва був більш вираженим для жінок. Ненормований робочий день сприяє підвищенню гнучкості та зменшенню втручання у жінок. Для жінок, які поєднують роботу на повний робочий день з основними обов'язками по дому та сім'ї, гнучкість є більш важливою для зниження рівня втручання, ніж для чоловіків [6].

Важливо наголосити, що наявність дітей вдома та партнера підвищує рівень втручання у жінок, але не у чоловіків. Це підкреслює важливість розмежування понять «наявність» і «можливість використання» гнучкості для жінок. Політика, спрямована на скорочення втручання, має бути зосереджена на сприйнятій гнучкості жінок.

Для чоловіків, які працюють більше і довше, ніж жінки, ненормована робота може збільшити сприйняття вимог і нормативний тиск щодо тривалості робочого дня, що сприяє збільшенню тривалості втручання.

Загалом, наше дослідження показує, що не всі працівники отримують однакову користь від гнучкості на роботі. Роботодавці та політики повинні прагнути до індивідуалізації гнучких умов праці, щоб покращити сприйняття гнучкості та мінімізувати можливий негативний вплив на баланс між роботою і життям. Майбутні дослідження повинні враховувати індивідуальні відмінності та чітко визначати і розмежовувати гнучкі трудові угоди та сприйняту гнучкість, щоб полегшити інтерпретацію та мета-аналіз.

Висновки. Дослідження гендерного аспекту у питанні балансу між роботою і особистим жит-

тям працівників виявило кілька важливих закономірностей та чинників, що впливають на цей баланс. Гендерні ролі, які визначаються суспільними нормами та очікуваннями, відіграють ключову роль у формуванні досвіду балансу між роботою та життям як чоловіків, так і жінок.

Гендерні норми та відносини впливають на те, як чоловіки та жінки балансують між професійними обов'язками та особистим життям. Чоловіки частіше зазнають нормативного тиску щодо тривалості робочого дня, тоді як жінки, як правило, відповідають за більшу частину домашніх обов'язків.

Нерегламентована праця безпосередньо пов'язана із втручанням у робочий час чоловіків, але не жінок. Це може бути пов'язано з тим, що чоловіки частіше обіймають керівні посади, де така праця є поширеною, та з більшим тиском на робочий час. При цьому гнучкість у роботі має важливе значення для жінок, оскільки дозволяє краще поєднувати професійні обов'язки та особисте життя. Водночас, для чоловіків гнучкість може зменшувати вимоги до тривалості робочого дня і допомагати краще розподіляти обов'язки вдома.

Треба враховувати, що для жінок гнучкість є більш важливою для зниження втручання, ніж для чоловіків. Політика, спрямована на скорочення втручання, має бути зосереджена на підвищенні сприйнятої гнучкості.

Загалом, треба підкреслити що не всі працівники отримують однакову користь від гнучкості на роботі. Роботодавці та політики повинні прагнути до індивідуалізації гнучких умов праці, щоб покращити сприйняття гнучкості та мінімізувати можливий негативний вплив на баланс між роботою і життям. Майбутні дослідження повинні враховувати індивідуальні відмінності та чітко визначати і розмежовувати гнучкі трудові угоди та сприйняту гнучкість, щоб полегшити інтерпретацію та мета-аналіз.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Eurostat. (2020). Work organisation and working time arrangements in 2019
2. Hagqvist, E., Vinberg, S., Tritter, J. Q., Wall, E., & Landstad, B. J. The same, only different: Doing management in the intersection between work and private life for men and women in small-scale enterprises. *Work Employment and Society*, 2020. № 34(2), pp. 262–280.
3. Chung, H., & Van der Lippe, T. Flexible working, work–life balance, and gender equality: Introduction. *Social Indicators Research*, 2020. № 151, pp. 365–381.
4. Johnson, A., Dey, S., Nguyen, H., Groth, M., Joyce, S., Tan, L., Glozier, N., & Harvey, S. B. A review and agenda for examining how technology-driven changes at work will impact workplace mental health and employee well-being. *Australian Journal of Management*, 2020. № 45(3), pp. 402–424.
5. Allen, T. D., Johnson, R. C., Kiburz, K. M., & Shockley, K. M. Work–family conflict and flexible work arrangements: Deconstructing flexibility. *Personnel Psychology*, 2013. № 66(2), pp. 345–376.
6. Emma Brulin, Sofe Bjärntoft, Gunnar Bergström, David M. Hallman Gendered Associations of Flexible Work Arrangement and Perceived Flexibility with Work–Life Interference: A Cross-Sectional Mediation Analysis on Ofce Workers in Sweden. *Social Indicators Research*. 2023. Pp. 571–589.

7. Connell, R. Gender, health and theory: Conceptualizing the issue, in local and world perspective. *Social Science & Medicine*, 2012. № 74(11), pp. 1675–1683.
8. Lott, Y. Does flexibility help employees switch of from work? Flexible working-time arrangements and cognitive work-to-home spillover for women and men in Germany. *Social Indicators Research*, 2020. № 151, pp. 471–494.
9. Lambert, A. D., Marler, J. H., & Gueutal, H. G. Individual differences: Factors affecting employee utilization of flexible work arrangements. *Journal of Vocational Behavior*, 2008. № 73(1), pp. 107–117.
10. Karasek, R., & Theorell, T. *Healthy work: Stress, productivity, and the reconstruction of working life*. New York, N.Y.: Basic Books. 1990.

Гринь Дмитро Володимирович

Гендерний аспект у питанні балансу між роботою і особистим життям працівників

Гендерний аспект у питанні балансу між роботою і особистим життям працівників набуває все більшої ваги в умовах сучасного соціально-економічного розвитку. Зростаючі вимоги до професійної діяльності, а також необхідність виконання домашніх обов'язків створюють суттєві виклики для підтримання гармонійного співвідношення між цими двома сферами життя. Ця проблема особливо актуальна в контексті гендерної рівності, оскільки чоловіки та жінки стикаються з різними бар'єрами і можливостями у досягненні балансу між роботою і особистим життям.

Стаття досліджує гендерні аспекти у забезпеченні балансу між роботою і особистим життям працівників. У статті розглядаються сучасні підходи до розуміння цього балансу, а також аналізуються вплив гендерних стереотипів на розподіл ролей у сім'ї та на робочому місці.

У статті наведено приклади успішних практик з різних країн, що сприяють досягненню гендерної рівності у контексті балансу між роботою і особистим життям. Зокрема, розглянуто законодавчі та політичні заходи, впроваджені у країнах Європейського Союзу, таких як Швеція, Японія, Канада, де діють ефективні програми підтримки працівників. Важливе місце у дослідженні займають аналіз систем батьківської відпустки, гнучких форм зайнятості та дистанційної роботи, які сприяють гендерній рівності та покращенню умов праці.

Виявлено, що впровадження гендерно орієнтованих політик не лише сприяє гендерній рівності, але й покращує загальну якість життя працівників, знижує рівень стресу та вигорання, підвищує мотивацію та ефективність роботи.

У висновках статті підкреслюється необхідність системного підходу до вирішення проблеми балансу між роботою і особистим життям, що включає не лише законодавчі зміни, але й зміну культурних стереотипів та практик на рівні організацій. Наголошено на важливості впровадження індивідуальних підходів до управління робочим часом, що враховують потреби та можливості кожного працівника.

Ключові слова: гендер, трудові відносини, працівник, роботодавець, баланс між роботою та життям, час відпочинку, гнучкі трудові договори, ненормований робочий час, гнучкий графік роботи.

Hryn Dmytro

Gender aspect in the issue of work-life balance for employees

The gender aspect of work-life balance is becoming increasingly important in the context of modern social and economic development. Growing demands on professional activities, as well as the need to fulfill household responsibilities, create significant challenges for maintaining a harmonious balance between these two spheres of life. This problem is particularly relevant in the context of gender equality, as men and women face different barriers and opportunities in achieving work-life balance.

The article explores gender aspects in ensuring work-life balance for employees. The article examines modern approaches to understanding this balance and analyzes the impact of gender stereotypes on the distribution of roles in the family and in the workplace.

The article provides examples of successful practices from different countries that promote gender equality in the context of work-life balance. In particular, the author examines legislative and policy measures implemented in the European Union countries, such as Sweden, Japan, and Canada, where effective employee support programs are in place. An important place in the study is occupied by the analysis of parental leave systems, flexible forms of employment and remote work, which promote gender equality and improve working conditions.

It is found that the implementation of gender-oriented policies not only promotes gender equality, but also improves the overall quality of life of employees, reduces stress and burnout, and increases motivation and work efficiency.

The article concludes by emphasizing the need for a systematic approach to addressing the issue of work-life balance, which includes not only legislative changes but also changes in cultural stereotypes and practices at the organizational level. The author emphasizes the importance of introducing individual approaches to working time management that take into account the needs and capabilities of each employee.

Key words: gender, labor relations, employee, employer, work-life balance, rest time, flexible employment contracts, irregular working hours, flexible work schedule.

УДК 347.02:34(03:3)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.11>

Колечко Дмитро Миколайович,

аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0009-0002-4922-9976

Русецька Оксана Олександрівна,

аспірантка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0009-0000-3894-9906

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СПІВПРАЦІ МІЖ ДЕРЖАВАМИ ЄС ТА УКРАЇНОЮ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена кількома ключовими факторами. По-перше, інтеграція України до європейського правового простору та поглиблення співпраці з Європейським Союзом ставлять перед українською правовою системою нові виклики та можливості. Взаємне визнання та виконання судових рішень є важливим аспектом правового співробітництва, що сприяє зміцненню довіри між країнами, захисту прав громадян та юридичних осіб, а також розвитку економічних відносин.

По-друге, в контексті імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, важливо дослідити механізми, які забезпечують ефективне виконання рішень українських судів у країнах ЄС і навпаки. Це питання набуває особливого значення в умовах зростаючого числа транскордонних справ, пов'язаних з аліментами, цивільними спорами, виконавчими провадженнями, тощо.

По-третє, дослідження цієї теми є важливим з огляду на те, що різні правові системи ЄС мають свої особливості щодо процедури виконання судових рішень. Для України, яка прагне гармонізувати своє законодавство з європейськими стандартами, необхідно враховувати ці особливості для забезпечення правової визначеності та ефективності судових процедур.

По-четверте, актуальність дослідження зростає в умовах воєнного стану на території України та пов'язаної з ним масової міграції українців до країн Європейського Союзу. Велика кількість українських громадян, які знайшли притулок в країнах ЄС, стикаються з необхідністю вирішення різноманітних правових питань, зокрема щодо виконання судових рішень, винесених українськими судами. Це може стосуватися як цивільних, так і сімейних справ, зокрема, стягнення аліментів,

захисту прав власності та інших зобов'язань. У цьому контексті співпраця між Україною та країнами ЄС у сфері виконання судових рішень є критично важливою для забезпечення правової захищеності українських громадян за кордоном, а також для підтримки правопорядку та справедливості в умовах масової міграції.

Метою дослідження є аналіз правових механізмів і процедур, які регулюють взаємне визнання та виконання судових рішень між Україною та країнами Європейського Союзу, з метою виявлення чинних проблем та розробки рекомендацій щодо їх усунення, а також гармонізації національного законодавства України з європейськими стандартами. Дослідження також передбачає вивчення впливу воєнного стану та масової міграції українців до ЄС на ефективність виконання судових рішень, що сприятиме забезпеченню правової захищеності громадян України в умовах інтеграції до європейського правового простору.

Стан дослідження теми. Дослідження співпраці між Україною та державами ЄС у сфері виконання судових рішень, а також суміжних питань, залучає науковців з різних галузей права, зокрема міжнародного приватного права, європейського права, цивільного процесу та прав людини. Деяких відмітимо: Бабенко Г.О. [1], Базарник М.В. [2], Стрельцова Є.Д. [3], Марущак А.В. [4], Мисшин А.В. [7], Козлецька М. [8] та інші.

Викладення основного матеріалу. Виконавчий процес є завершальною стадією судового розгляду, на якій реалізується виконання прийнятого судового рішення. Це етап, на якому забезпечується примусове виконання рішень судів, якщо боржник добровільно не виконує своїх зобов'язань. В Україні виконавчий процес регулюється

Законом України «Про виконавче провадження» [5] та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [6], який визначає основні засади, процедури та правила, що стосуються примусового виконання судових рішень.

Виконавчий процес в Україні включає таких учасників: боржник – особа, яка зобов'язана виконати рішення суду, але не зробила цього добровільно.

Стягувач – особа, на користь якої винесено рішення суду і яка ініціює виконавче провадження.

Державні та приватні виконавці – посадові особи, які відповідають за примусове виконання судових рішень. В Україні існує подвійна система виконавців: державні виконавці, що працюють у структурі Міністерства юстиції, та приватні виконавці, що здійснюють свою діяльність на підставі ліцензії.

У країнах ЄС учасники виконавчого провадження можуть варіюватися залежно від національної правової системи кожної держави. Однак, загалом до основних учасників виконавчого провадження в країнах ЄС відносяться:

Стягувач (Creditor/Claimant) – особа або організація, на користь якої було винесено судові рішення. Стягувач ініціює виконавче провадження для примусового виконання рішення.

Боржник (Debtor/Respondent) – особа або організація, яка зобов'язана виконати судові рішення. Якщо боржник не виконує рішення добровільно, проти нього може бути ініційовано примусове виконання.

Судовий виконавець (Bailiff/Enforcement Agent) – офіційна особа, уповноважена державою на здійснення примусового виконання судових рішень. У різних країнах ЄС судові виконавці можуть мати різні назви та повноваження, але їх основна функція залишається незмінною – забезпечення виконання судових рішень.

Судові органи (Courts/Judiciary) – суди, які контролюють процес виконання судових рішень, розглядають скарги на дії виконавців і забезпечують правовий нагляд за виконавчим процесом.

Треті особи (Third Parties) – можуть бути залучені до процесу, якщо вони мають інтерес або право, яке може бути порушено в ході виконавчого провадження. Це можуть бути банки, що володіють активами боржника, або інші особи, які мають претензії до боржника.

Адвокати та юридичні представники (Lawyers/Legal Representatives) – представляють інтереси

як стягувача, так і боржника в процесі виконавчого провадження, надаючи юридичні консультації та захищаючи права своїх клієнтів.

В ЄС виконання судових рішень регулюється низкою документів, що забезпечують єдність процедур і сприяють взаємному визнанню судових рішень. Наприклад, Регламент (ЄС) № 1215/2012 (Брюссель I bis) [9] встановлює правила, за якими рішення суду однієї держави-члена можуть бути визнані та виконані в інших державах-членах без необхідності проходження додаткових процедур (екзекватури).

Необхідність впровадження у всіх країнах ЄС уніфікованих підходів до виконання судових рішень пояснюється, насамперед, його важливістю для забезпечення ефективного захисту прав.

Співпраця між Україною та ЄС у цьому напрямку вимагає адаптації українського законодавства до європейських стандартів, особливо в контексті прав та обов'язків учасників виконавчого процесу, а також гармонізації процедур для забезпечення ефективної взаємодії між виконавчими органами обох сторін.

Виконання рішень українських судів у державах ЄС регулюється кількома міжнародними договорами та угодами, зокрема Гаазькою конвенцією про визнання і виконання іноземних судових рішень у цивільних і комерційних справах. Однак, на практиці виконання рішень українських судів у ЄС часто стикається з юридичними та процедурними труднощами. І основними проблемами є:

Відмінності в законодавстві: Європейські держави мають власні вимоги до визнання та виконання іноземних рішень, які можуть не завжди відповідати українським стандартам.

Процедурні перешкоди: Необхідність проходження екзекватури, адже Україна не є повноправним членом ЄС, може значно ускладнювати процес виконання рішень.

Відсутність прямої дії міжнародних угод: Деякі держави можуть не визнавати рішення українських судів через відсутність двосторонніх угод або різні інтерпретації міжнародних договорів.

За для покращення ситуації важливо удосконалити національне законодавство шляхом імплементації норм, які б забезпечували взаємне визнання рішень судів між Україною та державами ЄС. Активізувати дипломатичну роботу для укладення двосторонніх договорів, що спростять процедури визнання та виконання судових рішень. Налагодити співпрацю з іноземними виконавчими органами, що дозволить опера-

тивніше вирішувати питання примусового виконання рішень.

У зв'язку з війною на території України кількість українців проживаючих на постійній основі в ЄС збільшується з кожним днем, чим і зумовлено збільшення судових рішень у справах про стягнення аліментів.

Стягнення аліментів у ЄС, регулюється Регламентом (ЄС) № 4/2009 [10], який встановлює єдині правила щодо юрисдикції, визнання та виконання рішень у справах про аліменти. Цей Регламент також передбачає взаємну допомогу між компетентними органами країн-членів у вирішенні питань стягнення аліментів, що сприяє захисту інтересів дітей і підтримує виконання фінансових зобов'язань.

В Україні процедура стягнення аліментів має свої специфічні особливості, і коли справа доходить до стягнення аліментів із платників, які перебувають у ЄС, виникають додаткові труднощі:

По-перше, це різниця в юрисдикції, виникає питання, який суд має юрисдикцію щодо стягнення аліментів, особливо коли обидві сторони проживають у різних країнах.

По-друге, проблеми з виконанням рішень, в Україні часто виникають труднощі з виконанням судових рішень про стягнення аліментів через недосконалість правового механізму або небажання боржника виконувати свої зобов'язання.

Для покращення ситуації рекомендуємо спростити процедуру визнання рішень українських судів у державах ЄС, що стосуються стягнення аліментів; підвищити ефективність міжнародного співробітництва шляхом створення спільних комісій або органів для вирішення спірних питань; розробити спеціальні механізми контролю та

санкцій щодо платників аліментів, які перебувають за межами України, з метою забезпечення їхньої фінансової відповідальності.

Європейський простір правосуддя передбачає єдність правових стандартів, механізмів визнання та виконання судових рішень, що забезпечує захист прав і свобод громадян в усьому ЄС. Інтеграція України в цей простір є ключовим елементом її євроінтеграційної стратегії.

Наукова новизна цього дослідження полягає в детальному аналізі існуючих проблем у співпраці між Україною та ЄС у сфері виконання судових рішень, а також у розробці конкретних рекомендацій для їхнього вирішення. Практична цінність дослідження полягає у запропонованих заходах, що можуть бути використані для удосконалення українського законодавства та покращення механізмів виконання рішень як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що для підвищення ефективності співпраці між Україною та ЄС у сфері виконання судових рішень необхідно: гармонізувати законодавство шляхом імплементації європейських норм і стандартів; покращити механізми міжнародної співпраці між виконавчими органами обох сторін; підвищити професійний рівень виконавців та удосконалити процедури примусового виконання рішень; запровадити сучасні технології для забезпечення швидкого обміну інформацією та прозорості процесів. Запропоновані заходи сприятимуть не лише покращенню виконавчого процесу в Україні, але й наближенню її правової системи до стандартів ЄС, що є важливим кроком на шляху до повноцінної євроінтеграції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко Г. О. Європейські стандарти судоустрою й статусу суддів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 353–356.
2. Базарник М. В. Вплив євроінтеграційних процесів на судову реформу в Україні. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*. 2022. Т. 32. С. 279–288.
3. Стрельцова С. Д. Визнання та виконання іноземних судових рішень: міжнародний вимір. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 6 (2). С. 177–181.
4. Марущак А. В. Гармонізація українського законодавства з правом європейського союзу як необхідний чинник розвитку громадянського суспільства. *Сучасні тенденції розвитку законодавства України в контексті проведення державних реформ* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 04 берез. 2021 р.) / відп. ред. Т. А. Латковська; МОН України, Чернівецький ін-т Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.». Чернівці, 2021. С. 185–189.
5. Про виконавче провадження: Закон України № 1404-VIII від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 30. Ст. 542.
6. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України № 1403-VIII від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 29. Ст. 535.
7. Мисишин А. В. Визнання та виконання рішень іноземних юрисдикційних органів крізь призму зобов'язань України за угодою про асоціацію з Європейським Союзом. *Науковий вісник публічного та приватного прав*. 2020. № 2. С. 67–71.
8. Козелецька М. Визнання та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах в Європейському Союзі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 18 с.

9. Регламент № 1215/2012 щодо юрисдикції, визнання та виконання рішень у цивільних та комерційних справах. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012R1215>.
10. Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December 2008 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009R0004>

Колечко Дмитро Миколайович, Русецька Оксана Олександрівна

Особливості співпраці між державами ЄС та Україною у сфері виконання судових рішень

Актуальність дослідження обумовлена інтеграцією України до європейського правового простору та необхідністю вдосконалення співпраці з Європейським Союзом у сфері виконання судових рішень. Зважаючи на підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, важливим аспектом правового співробітництва є взаємне визнання та виконання судових рішень, що сприяє зміцненню довіри між країнами, захисту прав громадян та юридичних осіб, а також розвитку економічних відносин. У контексті зростання кількості трансграничних справ, особливо у сфері аліментних зобов'язань та цивільних спорів, дослідження механізмів, які забезпечують ефективне виконання рішень українських судів у країнах ЄС і навпаки, набуває особливого значення.

Ця робота досліджує правові механізми та процедури, що регулюють взаємне визнання та виконання судових рішень між Україною та країнами ЄС, аналізуючи особливості різних правових систем Європейського Союзу. Значна увага приділяється впливу воєнного стану в Україні та масової міграції українців до ЄС на ефективність виконання судових рішень, особливо у справах щодо стягнення аліментів та захисту прав власності.

У дослідженні також розглядаються основні учасники виконавчого процесу в Україні та країнах ЄС, аналізуються відмінності в підходах до виконання судових рішень, а також регуляторні акти, що визначають процедури визнання та виконання рішень, зокрема Регламент (ЄС) № 1215/2012 та Регламент (ЄС) № 4/2009. Визначені ключові проблеми, які ускладнюють процес виконання рішень українських судів у державах ЄС, такі як відмінності у законодавстві, необхідність проходження процедури екзекватури та відсутність двосторонніх угод між Україною та окремими державами-членами ЄС.

Запропоновані рекомендації щодо удосконалення українського законодавства та механізмів міжнародного співробітництва включають імплементацію європейських стандартів у виконавчий процес, активізацію дипломатичних зусиль для укладення нових двосторонніх договорів, а також створення спільних комісій для вирішення спірних питань. Практична цінність дослідження полягає у запропонованих заходах, які можуть бути використані для покращення ефективності виконання судових рішень як на національному, так і на міжнародному рівнях, сприяючи інтеграції України до європейського правового простору та забезпечуючи правову захищеність громадян України за кордоном.

Ключові слова: виконавчий процес, виконання рішень, учасники виконавчих проваджень, рішення українських судів, стягнення аліментів в державах ЄС, виконавче провадження в ЄС, співпраця ЄС з Україною, інтеграція України, імплементація законодавства.

Kolechko Dmytro, Rusetska Oksana

Features of cooperation between EU states and Ukraine in the field of enforcement of court decisions

The relevance of the study is due to the integration of Ukraine into the European legal space and the need to improve cooperation with the European Union in the field of execution of court decisions. Considering the signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU, an important aspect of legal cooperation is the mutual recognition and enforcement of court decisions, which contributes to the strengthening of trust between countries, the protection of the rights of citizens and legal entities, as well as the development of economic relations. In the context of the growing number of cross-border cases, especially in the field of alimony obligations and civil disputes, the study of mechanisms that ensure the effective implementation of decisions of Ukrainian courts in EU countries and vice versa is of particular importance.

This work examines the legal mechanisms and procedures regulating the mutual recognition and enforcement of court decisions between Ukraine and the EU countries, analyzing the features of different legal systems of the European Union. Considerable attention is paid to the influence of the state of war in Ukraine and the mass migration of Ukrainians to the EU on the effectiveness of the execution of court decisions, especially in cases related to the collection of alimony and the protection of property rights.

The study also examines the main participants in the executive process in Ukraine and the EU countries, analyzes the differences in approaches to the execution of court decisions, as well as regulatory acts that determine the procedures for the recognition and execution of decisions, in particular Regulation (EU) No. 1215/2012 and Regulation (EU) No. 4/2009. The key problems that complicate the process of execution of decisions of Ukrainian courts in EU states are identified, such as differences in legislation, the need to go through the exequatur procedure, and the absence of bilateral agreements between Ukraine and individual EU member states.

Proposed recommendations for improving Ukrainian legislation and mechanisms of international cooperation include the implementation of European standards in the executive process, intensifying diplomatic efforts to conclude new bilateral agreements, as well as the creation of joint commissions to resolve controversial issues. The practical value of the study lies in the proposed measures that can be used to improve the effectiveness of the execution of court decisions at both the national and international levels, contributing to the integration of Ukraine into the European legal space and ensuring the legal protection of Ukrainian citizens abroad.

Key words: executive process, enforcement of decisions, participants in executive proceedings, decisions of Ukrainian courts, collection of alimony in EU states, executive proceedings in the EU, EU cooperation with Ukraine, integration of Ukraine, implementation of legislation.

УДК 347.94:347:956(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.12>

Стоянова Тетяна Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національного університету “Одеська юридична академія”

Іліопол Інна Михайлівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національного університету “Одеська юридична академія”

ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИДАЧУ ОБМЕЖУВАЛЬНОГО ПРИПИСУ В ПЕРШІЙ ТА АПЕЛЯЦІЙНІЙ ІНСТАНЦІЯХ

Постановка проблеми. Введення в цивільний процес України інституту обмежувального припису, як одного з механізмів захисту від домашнього насильства, є одним з кроків євроінтеграційних процесів України. Як зазначають вітчизняні вчені, оновлення законодавства останніх років зумовлене євроінтеграційними процесами, які набувають зрозумілих реалій та провокують необхідність кореспондування з європейськими стандартами [1]. Прийняття Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» 20 червня 2022 року стало наступним кроком у впровадженні європейських стандартів до національного законодавства, зокрема стандартів сприяння ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та усіх форм домашнього насильства [2].

Ще в 2017 році був прийнятий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3], а в Цивільний процесуальний кодекс України був введений обмежувальний припис [4], але й досі судова практика в таких справах, знаходиться в складних трансформаційних процесах. Це є зрозумілим: відносна новизна інституту домашнього насильства, патріархальний психоустрій України, складні часи його впровадження (часи карантину Covid-19 та воєнного стану), як наслідок, процес доказування відображає не сформовану позицію українського суспільства до інституту домашнього насильства, відсутність одноманітного підходу у доказуванні, інерційність інтегрування у вітчизняне правосуддя європейських цінностей та підходів.

Питання доказування та доказів, як складної системи всього механізму судового захисту від

домашнього насильства, слід розглядати в першій та апеляційній інстанціях. Апеляційне провадження, як інстанція є комплексним явищем, адже у процесі розгляду справи, здійснюється перевірка рішення, винесеного першою інстанцією, а також, торкається самої суті справи, вирішуючи її. Ця засада апеляційного провадження впливає з положення, яке займає суд апеляційної інстанції в судовій ієрархії. Апеляційна інстанція повторно вирішує справу, тобто дає оцінку наданим доказам і встановленим у нижчому суді обставинам, робить самостійні висновки і, як наслідок цього, формує власну думку щодо прав і обов'язків учасників справи, а також осіб, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їхні права, свободи та інтереси та приймає нове судове рішення [5, с. 119].

Стан дослідження теми. Дослідженням проблематики домашнього насильства займалися такі науковці, зокрема: Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Журавель Т.В. тощо. Але, задана тема дослідження є на межі дослідження домашнього насильства, окремого провадження та доказування в цивільному процесі, тому до останніх наукових праць з питань доказування слід віднести праці таких науковців, як: Волкова Н.В., Голубєва Н.Ю., Дрогозюк К.Б., Павлова Ю.С., Стоянова Т.А., Фурса С.Я. тощо. Поміж сучасних дослідників в Україні, які серед основних проблем цивільного процесу, досліджували й інститут перегляду судових рішень в апеляційному порядку, можна виділити Гусарова К.В., Іліопол І.М., Луспеніка Д.Д., Трач О.М., Фролову О.В. та Цихоню Д.Ю.

Метою статті є дослідження сутності доказування та доказів в справах про видачу обмежу-

вального припису в судах першої та апеляційної інстанціях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В законодавстві та науковій літературі визначення обмежувального припису відсутнє. З огляду на сукупність нормативно-правових норм, що його регулює, можна визначити обмежувальний припис, як захід протидії від домашнього насильства, що видається судом в результаті розгляду заяви, на підставі вчинення кривдником одного з видів домашнього насильства, що може містити різні способи усунення наслідків, та/або способів забезпечення безпеки постраждалої особи. В Главі 13 Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК) передбачає порядок розгляду справ про видачу і продовження обмежувального припису в окремому провадженні. Хоч справи про видачу і справи про продовження обмежувального припису виникають з одних правовідносин, мають один об’єкт і підстави видачі, але все ж їх вимоги є різними, що зумовлює відмінності в доказовій діяльності, саме тому в науковій статті, дослідження доказів та доказування здійснюватиметься тільки у справах про його видачу. Результати доказування в справах про видачу обмежувального припису оскаржуються та перевіряються в суді апеляційної інстанції, тому, науковий аналіз в двох інстанціях одночасно вбачається доцільним, так можна побачити повну його картину. В касаційній же інстанції, враховуючи особливу мету стадії, її значення для правозастосування, доказування та докази слід розглядати окремим дослідженням.

В науці цивільного процесуального права давно триває спір щодо того, чи існує в справах окремого провадження доказування, оскільки ч. 3 ст. 294 ЦПК приписує розглядати справи окремого провадження з дотриманням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду, а ч. 6 встановлює, що справи окремого провадження розглядаються при відсутності спору про право. Думка щодо відсутності доказування в усіх справах окремого провадження ґрунтується саме на таких законодавчих нормах. Але, доводи здаються доволі поверхневими, а положення ЦПК щодо розгляду справ в окремому провадженні за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду, слід трактувати більш ширше [6, с. 61]. Не можна ототожнювати доказування тільки з протистоянням сторін при наявності спору, це звужує суть діяльності суду до реєстра-

ційних або контролюючих адміністративних функцій, обмежуючи основне завдання – здійснення правосуддя. Прихильники іншого, не протилежного, а саме іншого підходу враховують специфіку справ окремого провадження та стверджують, що можливий спір про факт, якщо він не призводить до спору про право [7, с. 77]. Продовжуючи думку, здається логічним, що наявність спору про факт залишає суду простір для здійснення судження про наявність чи відсутність підстав задоволення заяви про видачу обмежувального припису, тобто здійснення правосуддя. Також, твердження відповідає змісту положення ч. 2 ст. 294 ЦПК, що встановлює право суду вийти за зміст принципу змагальності та за власною ініціативою витребувати докази в справах окремого провадження. Наприклад, відповідно до Ухвали Мостиського районного суду Львівської області від 15 березня 2022 року, суд за власною ініціативою витребував із ВП № 1 Яворівського РВП ГУНП у Львівській області інформацію та матеріали по фактах вчинення неправомірних дій кривдника до постраждалої особи [8].

Тому, вбачається більш конкретним та точним твердження, що в справах про видачу обмежувального припису допустимий спір про факт, якщо він не призводить до спору про право, що є принциповою відмінністю доказування в таких справах. Але, тут судам необхідно розрізняти та розмежовувати, коли заявник підміняє обмежувальним приписом бажання вирішити, наприклад, майновий спір. Зокрема, Київський апеляційний суд 31 травня 2023 року, залишив апеляційну скаргу без задоволення, а рішення суду першої інстанції про відмову у видачі обмежувального припису, без змін. Заявниця в обґрунтування своїх вимог щодо видачі обмежувального припису щодо кривдника зазначила про те, що ним здійснюються перешкоди у користуванні спільною сумісною власністю, речами (фототехніка, ноутбук, побутова техніка, меблі тощо) та грошовими коштами, що зберігаються у квартирі де вони спільно проживали с кривдником (економічне насильство), шляхом заміни вхідних замків у квартирі. Однак, обставини на які заявниця посилалась, не свідчать про необхідність видачі судом обмежувального припису у спосіб, який вона просить. А отже, суд першої інстанції, дійшов правильного висновку про неможливість видати обмежувальний припис у спосіб обраний заявником, оскільки між заявницею та кривдником наявний майновий спір, який підлягає вирішенню у позовному провадженні [8].

про право – є підтвердженням сутності правосуддя в справах окремого провадження, ролі суду та значення судового захисту в таких справах.

По-друге, однобокість судової практики щодо ухвалення позитивного рішення в справах про видачу обмежувального припису лише у випадках підтвердження адміністративного чи кримінального правопорушень стосовно постраждалої особи, нівелюючи психологічне чи економічне насильство, як підставу захисту, можна тільки розробивши законодавчо закріплені критерії підстав, форм та наслідків вчинення таких видів насильства. Щоб відповідати європейським цінностям, зокрема толерантності, пропорційності, поваги честі, гідності, ліквідації усіх форм насильства, попереднє узгодження таких стандартів з загальними засадами психології та європейської судової практики є обов'язковим.

По-третє, як свідчить судова практика у більшості випадків апеляційний суд відмовляє у задоволенні апеляційної скарги по справам про видачу

обмежувального припису саме з мотивів недоведення необхідності застосування обмежувального припису. Особи, що звертаються з вимогою про застосування обмежувального припису досить часто посилаються на певні обставини без належного підтвердження їх доказами, особливо у справах, пов'язаних із діями психологічного чи економічного насильства. З одного боку є багато засобів доказування, що дозволяють довести факт насильства (наприклад, письмові та електронні докази, показання свідків), однак подекуди у особи, що страждає від насильства просто не має часу подумати про докази або підготувати процес знімання під час здійснення кривдником насильницьких дій. Відтак, судам варто враховувати, що інститут обмежувального припису покликаний не тільки протидіяти домашньому насильству (економічне, психологічне, фізичне), що вже вчинене кривдником, а здійснювати превентивну функцію з метою запобігання будь-якому насильству у цій сфері як такому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Харитонов С. О., Харитонova О. І. Концепт приватного права, як методологічне підґрунтя оновлення цивільного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2023. № 51. С. 5–12.
2. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20 червня 2022 року. Офіційний вісник України від 05 липня 2022. № 52. Ст. 2942.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року. Відомості Верховної Ради від 2 лютого 2018 року. № 5. Ст. 35.
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV : станом на 31 грудня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
5. Іліопол І. М. Теоретичні аспекти визначення основних категорій апеляційного провадження у цивільному процесі України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 1. С. 115–119. URL: <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/370>.
6. Стоянова Т. А. Докази та доказування у справах про видачу обмежувального припису: Новели цивільного процесуального законодавства: цивільна юрисдикція, процесуальні строки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 8 квітня 2024 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2024. 139 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27821>
7. Татулич І. Ю. Процесуальні особливості розгляду та вирішення справ окремого провадження / І. Ю. Татулич // *Науковий вісник Чернівецького університету* : [зб. наук, праць] ; [Правознавство]. Вип. 682. Чернівці: Рута, 2013. С. 76–80.
8. Ухвала Мостиського районного суду Львівської області від 15 березня 2022 року № 2-о/448/8/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103676689>
9. Постанова Київського апеляційного суду від 31 травня 2023 р. у справі № 56/1966/23 (провадження № 22-ц/824/6894/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111723558>
10. Кашперський Р. Докази в справах окремого провадження / Р. Кашперський. Підприємство, господарство і право. Вип. 3. 2019. С. 26–29.
11. Постанова Верховного Суду України від 16.11.2022, № 127/9600/22. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107441619&red=10000383dccc2087bd5c46433d8f303670781f&d=5>.
12. Степаненко Т. В. Достатність доказів у цивільному процесі / Степаненко Тетяна Володимирівна, Ніколаєв Микита Володимирович // *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : матеріали XXIV наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 трав. 2020 р.) / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Асоц. випускників Нац. юрид. ун-ту імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2020. С. 486–488. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/16090>.
13. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду в складі Верховного суду України щодо видачі обмежувального припису. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS_1.pdf

Стоянова Тетяна Анатоліївна, Іліопол Інна Михайлівна

Докази та доказування у справах про видачу обмежувального припису в судах першої та апеляційної інстанціях

З огляду на відносну новизну справ про видачу обмежувального припису для українського цивільного процесу, доказування та докази в таких справах досліджуються практично вперше. Ця стаття є лише спробою розглянути

НОТАТКИ

Підписано до друку: 18.09.2024 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Franklin Gothic.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,84.
Замов. № 0824/599. Наклад 150 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.